

ฐาณLib

1957

การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิด
เรื่อง "จิตว่าง" ของท่านพุทธทาส

พระพอง อภิวัฒน์ (สวัสดี)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
พ.ศ. 2535

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัย)

**An Analytical Study of Buddhadasa's Conception of
"The Empty Mind (Chit - Wang)"**

Phra Fong Abhivanno (Sawasdee)

**A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Buddhism)**

**in
Graduate School
Mahachulalongkorn Buddhist University
Under Royal Patronage
2535/1992**

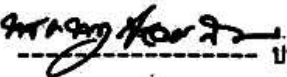
บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยเป็นตัวแทนของนักศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธ
ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา

(พระเมธีธรรมาภรณ์)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(ดร.พระมหาถ้วน สิริธมฺโม)

กรรมการ

(ผศ.ดร.ภัทรพร สิริกาญจน)

กรรมการ

(ผศ.ดร.ศักดิ์ชัย นิลสุทนต์)

กรรมการ

(ดร.จินดา จันทน์แก้ว)

กรรมการ

(นายอดิศักดิ์ ทองบุญ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ดร.พระมหาถ้วน สิริธมฺโม ประธานกรรมการ

ผศ.ดร.ภัทรพร สิริกาญจน กรรมการ

ดร. จินดา จันทน์แก้ว กรรมการ

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

(1)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง "จิตว่าง" ของ
ท่านพุทธทาส
ผู้วิจัย : พระพอง อภิวัฒน์ (สวัสดี)
ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาพระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์
: พระมหาชวน ลิขิตมูม, ป.ศ.5, M.A., Ph.D.
: ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภักพร ลิขิตกาญจน์, Ph.D.
: นายจินดา จันทร์แก้ว, Ph.D.
สำเร็จการศึกษา ๒๐...เดือน...พฤษภาคม...พ.ศ. ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาความหมายของจิตว่าง
ตามความหมายหรือทรรศนะของท่านพุทธทาส ตามที่ปรากฏอยู่ในเอกสารคำบรรยาย
ในที่แตกต่างกัน โดยศึกษาถึงวิธีการที่นำพุทธธรรมนี้จากพระไตรปิฎกและการสอน
แก่สาธุชน อุปสรรคของการสอน และการประยุกต์ใช้ในวิถีประจำวัน ซึ่งคน
ส่วนมากเข้าใจว่าจิตว่างนี้ เป็นธรรมะสำหรับพระอริยบุคคลเท่านั้น ส่วนปุถุชน
ควรศึกษาและปฏิบัติในเรื่องการทำบุญ เรื่องสวรรค์ก็เพียงพอแล้ว แต่ท่านพุทธทาส
ได้เห็นว่า จิตว่างนี้มีความจำเป็นแก่ทุก ๆ คน

ผลการศึกษาและวิจัยทำให้ทราบแนวคิดของท่านพุทธทาสในเรื่องจิตว่าง
นี้ ท่านได้อธิบายไว้อย่างละเอียดทุกแง่มุม โดยเฉพาะการให้คำจำกัดความ
สรุปได้ว่า "จิตว่าง" นั้น คือเป็นสภาพที่จิตว่างจากความรู้สึกที่เป็นตัวตน-ของตน
เป็นความว่างจากความทุกข์ ว่างจากกิเลสที่เป็นสาเหตุให้เกิดทุกข์ ว่างจาก
ความรู้สึกว่ามีตัวเรา - ของเรา แนวคิดเช่นนี้มีความสอดคล้องกับหลักการเดิมที่
ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ที่พระพุทธเจ้าตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายว่า ให้มีสติมอง
เห็นโลกตามความเป็นจริง โดยความเป็นของว่าง คือว่างจากความมีตัวเรา-

(2)

ของเรา เข้าใจต่อสิ่งที่ปวงว่า ไม่ควรที่จะเข้าไปยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเราหรือ
ของเรา ท่านพุทธทาสได้เสนอแนวคิดในการดำเนินชีวิตประจำวันให้มีชีวิตอยู่ด้วย
ความว่าง เช่น ทำความรู้สึกที่เป็นความว่างจากตัวเราของเรา แล้วทำงานทุก
ชนิดด้วยจิตว่าง ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ มีผลงานจากการทำงานก็ยกให้เป็นผลงาน
ของโลก แก่ธรรมะหรือความว่าง การกินอาหารก็เพียงเพื่อบำรุงธาตุคือร่างกาย
นี้ แล้วจะมีแต่ความสงบเย็นเพราะการสิ้นทุกข์ สิ้นปัญหาโดยสิ้นเชิง

(3)

Thesis Title : An Analytical Study of Buddhadasa's
Conception of "The Empty Mind (Chit-
Wang)"

Researcher : Phra Fong Abhivanno (Sawasdee)

Degree : Master of Arts (Buddhism)

Thesis Supervisory Committee

: Phramaha Tuan Siridhammo, Pali V,M.A,
Ph.D.

: Assistant Prof. Pataraporn Sirikanchana
Ph.D.

: Chinda Chankeaw Ph.D.

Date of graduation :

ABSTRACT

This dissertation is aimed to study the meaning of the Empty Mind (Chit-Wang) according to Buddhadasa's teachings as found in his lectures and writings. The study will emphasize Buddhadasa's innovative interpretation of the term in the Tipitaka, problems in his dhammic propagation, and the application of "Chit-Wang" in one's daily life. Especially, while most people hold that "Chit-Wang" is the dhamma for the holy (ariya), Buddhadasa teaches that "Chit-Wang" is indispensable for everyone.

The results of this study can reveal the most important meaning of "Chit-Wang" which relates to the

(4)

meaning of Emptiness (Sunnata). In other words, "Chit-Wang" is the mental detachment of "me-and-mine" which leads to the emptiness of all suffering. This conception of "Chit-Wang" is consistent with that of sunnata in the Tipitaka in which the Buddha warns all bhikkhus to mindfully cultivate the right view, i.e., seeing the world as emptiness or voidness. Similarly, Buddhadasa teaches all Thai Buddhists to apply "Chit-Wang" in daily life so that they can understand the true meanings of their activities, e.g., working, eating, living, and so on, and finally can lead their lives in peaceful happiness.

(5)

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ที่มีเมตตาอย่างสูงยิ่งในการให้คำแนะนำต่อการค้นคว้าข้อมูลจากหลักฐาน ที่ปรากฏอยู่ในเอกสารต่าง ๆ รวมทั้งได้อธิบายถึงความหมายของสัญญาตา(จิตว่าง) ให้แก่ผู้วิจัยอย่างละเอียดอีกด้วย ขอขอบคุณอาจารย์อดิศักดิ์ ทองบุญ ที่ได้อธิบายให้ความกระจ่างต่อการศึกษาเรื่องสัญญาตาที่ปรากฏอยู่ในศาสนาพราหมณ์เป็นอย่างดี

ขอขอบคุณอาจารย์ ดร.พระมหาตวัน สิริธมฺโม ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภัทรพร สิริภาณุจน และอาจารย์ ดร.จินดา จันทร์แก้ว อาจารย์ผู้ให้คำปรึกษา ควบคุมการวิจัยและตรวจสอบการวิจัยนี้ให้สมบูรณ์และถูกต้อง ขอขอบคุณคณาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้แก่ผู้วิจัยทุกท่าน ส่วนดีของวิทยานิพนธ์นี้ขอมอบให้โสมบิดา มารดา ผู้ให้กำเนิดรูปกายและอบรมจิตวิญญาณของลูกด้วยดีเสมอมา

พระฟอง อภิวัฒน์ (สวัสดี)

วันที่... เดือน..... พ.ศ.....

(6)

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(1)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(3)
กิตติกรรมประกาศ	(5)
บทที่ 1 บทนำ	
ความเป็นมาของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	12
วิธีการดำเนินการวิจัย	13
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย	14
บทที่ 2 ทศนะ เรื่องสัญญาตา ก่อนและสมัยพุทธกาล	15
คำสอนของครูทั้งหก	15
สัญญาตาในพระไตรปิฎก	28
บทที่ 3 "จิตว่าง" ในทศนะของท่านพุทธทาส	45
ชีวประวัติของท่านพุทธทาส	45
ความหมายของ "จิตว่าง"	48
ความสัมพันธ์ระหว่างคำว่า "สัญญาตา" กับ "จิตว่าง"	53
ผลกระทบจากการนำเสนอเรื่อง "จิตว่าง"	62
บทที่ 4 "จิตว่าง" กับการประยุกต์ใช้	77
ลักษณะสำคัญของการดำเนินชีวิตด้วยจิตว่าง	78
ความจำเป็นของการมีจิตว่าง	91
ประโยชน์อันเกิดจากการเป็นอยู่ด้วยจิตว่าง	98
หลักการปฏิบัติที่สำคัญเพื่อการมีจิตว่าง	104
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	111
บรรณานุกรม	118
ประวัติผู้เขียน	123

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

ท่านพุทธทาสภิกขุ (2449-ปัจจุบัน) หรือผู้มีพระราชทินนามในสมณศักดิ์ปัจจุบันว่า พระธรรมโกศาจารย์แห่งวัดธารน้ำไหลหรือเป็นที่รู้จักในนามสวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นนักปราชญ์และนักปฏิรูปพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ท่านเป็นผู้มีบทบาทอันสำคัญยิ่งในการจูงใจชาวไทยและนำคำสอนของพระพุทธเจ้ามาตีความหมายขยายความ ให้ชาวพุทธได้รู้จักพระธรรมของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง ท่านเป็นผู้ชี้นำและจูงใจให้เยาวชน โดยเฉพาะนักศึกษายุคใหม่รู้จักพระพุทธศาสนาอย่าง เป็นวิทยาศาสตร์ด้วย โดยเฉพาะการประกาศพุทธธรรมเรื่อง "สัจจตาม" โดยการให้ความหมายว่า "จิตว่าง" ที่ทำให้มีผู้สนใจที่จะศึกษาเรื่องนี้กันอย่างจริงจัง

เมื่อศึกษาพุทธธรรมเรื่อง อนัตตา และสัจจตาม โดยเฉพาะเรื่อง สัจจตาม ที่ถือว่าเป็นพุทธธรรมที่สูงที่สุดในบรรดาคำสอนทั้งปวง โดยที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสยืนยันว่า คำสอนทั้งหมดที่ทรงสอนนั้นเกี่ยวข้องกับสัจจตาม คำสอนเรื่อง สัจจตามมีปรากฏอยู่มากมายในพระไตรปิฎกทั้งที่เป็นการสอนแก่ภิกษุโดยตรง และสอนแก่พุทธบริษัทโดยทั่วไป เช่น -

ในขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ที่ว่าด้วยเรื่องสัจจตาม¹ ซึ่งพระอานนท์ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าในเรื่องโลกว่าง โลกว่างนั้น หมายความว่าอย่างไร พระองค์ตรัสตอบว่า คำว่าโลกว่างนั้นเพราะว่าว่างจากสิ่งที่มีตัวตนหรือว่างจาก

¹ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2525) เล่มที่ 31, หน้า 311

ตน กล่าวคือ จักห้วงจากตนและสิ่งที่เนื่องด้วยตน รูปว่างจากตนและสิ่งที่เนื่องด้วยตน จักห้วงจากตนและสิ่งที่เนื่องด้วยตน จักห้วงจากตนและสิ่งที่เนื่องด้วยตน แม้สุขเวทนา, ทุกขเวทนาหรือทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะจักห้วงสัมผัสเป็นปัจจัยก็ว่างจากตนและสิ่งที่เนื่องด้วยตน หว่าง เสียงว่าง จมูกว่าง กลิ่นว่าง กายว่าง โผฏฐัพพะว่าง ใจว่างจากตนและสิ่งที่เนื่องด้วยตนธรรมารมณ์ว่าง มโนวิญญานว่าง แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยก็ว่างจากตนและสิ่งที่เนื่องด้วยตนเพราะฉะนั้นจึงชื่อว่าโลกว่าง

การที่เราจะมองเห็นโลกว่าเป็นของว่างได้นั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในขุททกนิกายมहाทิเกส^๒ ความว่า ก็ด้วยการกำหนดในใจว่า ทุกสิ่งทุกอย่างไม่เป็นไปตามอำนาจของเรา และพิจารณาให้เห็นสังขารว่าเป็นของว่างเปล่า นั่นคือ ให้เห็นว่า รูปเป็นอนัตตา เพราะถ้าเป็นอัตตา รูปก็จะไม่มีการบอบสลาย หรืออาพาธและสามารถบอกได้ว่า ทอรูปของเราให้เป็นไปอย่างนั้นอย่างนี้ อย่างได้แปรปรวนเป็นอย่างอื่นเลย แต่เพราะความเป็นอนัตตา รูปจึงมีความแปรปรวนไปตามกฎของธรรมชาติ ไม่เป็นไปตามที่เราต้องการ แม้เรื่องของเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน ก็ตาม ทั้งหมดเป็นอนัตตาทั้งสิ้น เพราะกายนี้ไม่ใช่ของเรา ไม่อยู่ในอำนาจของเราที่จะบังคับได้ เป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ปรุงแต่งเท่านั้นเอง การพิจารณาอย่างนี้จึงชื่อว่าเห็นโลกเป็นของว่าง

การบำเพ็ญจิตให้เป็นวิปัสสนา ก็ต้องเกี่ยวเนื่องด้วยเรื่องสุญญตา คือ เห็นว่าทุกสิ่งมีความว่างจากความหมายของการเป็นตัวตน เป็นเพียงกระแสของธรรมชาติที่ไหลเรื่อยไป ไม่ควรที่จะเข้าไปยึดถือว่าเป็นตัวตน เมื่อเห็นเป็นความว่างเช่นนั้น จึงถือว่าได้เห็นธรรมตามความเป็นจริง ดังความในสมาธิสูตรว่า ภิกษุผู้ที่จิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้ตามความเป็นจริงคือรู้ว่าทุกสิ่งทุกอย่างเป็นของไม่เที่ยง

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า 311.

เช่น จักขุไม่เที่ยง รูปไม่เที่ยงจักขุวิญญาณไม่เที่ยง มีสภาพความเป็นสุขหรือความว่าง^๓

พุทธธรรมเรื่องสมาธิ^๔ ที่กล่าวถึงความตั้งมั่นของจิต ซึ่งหมายถึงสมาธิขั้นวิปัสสนาที่เป็นความเห็นแจ้ง คือเห็นตรงต่อความเป็นจริงตามสภาวะธรรม หรือที่เรียกว่าเป็นตัววิปัสสนา แยกเป็นประเภทตามลักษณะการพิจารณาเพื่อกำหนดรู้ในไตรลักษณ์ คือข้อกำหนดรู้ที่ทำให้เกิดความหลุดพ้น 3 ประการและมีอยู่ประการหนึ่งที่กล่าวถึงความว่าง คือ สัพพัตตสมาธิ คือสมาธิที่พิจารณาถึงความว่าง ได้แก่ วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยการกำหนดอนัตตลักษณะ นั่นคือ การพิจารณาให้เห็นอนัตตลักษณะในสภาพที่เป็นของว่างคือ เป็นเพียงการประชุมกันเข้าขององค์ประกอบที่เป็นส่วนย่อยทั้งหลาย ว่างเปล่าจากความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นต้น

ในพุทธทศนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ญาณกถา^๕ ที่ว่าด้วยเรื่องความหมายของปัญญญาณ ได้กล่าวถึงการเจริญวิปัสสนาเพื่อให้เกิดปัญญาในรูปแบบต่างๆ ไว้อย่างละเอียด ที่สำคัญคือการเน้นในเรื่อง สัพพัตตานุปัสสนา คือการเจริญวิปัสสนาที่จะทำให้รู้แจ้งในธรรมนั้น จะต้องมีการเจริญอนัตตานุปัสสนาและสัพพัตตานุปัสสนา จึงจะท่ามหาปัญญา คือการมีปัญญาให้มากบริบูรณ์ได้ กล่าวคือ การพิจารณาให้เห็นความไม่เที่ยง เห็นความทุกข์ และเห็นความเป็นอนัตตา พิจารณาเห็นความเป็

^๓ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2525), เล่มที่ 18, หน้า 81.

^๔ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2525), เล่มที่ 11, หน้า 163.

^๕ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2525), เล่มที่ 31, หน้า 36.

หน่ายเห็นความคลาไคลกำหนด เห็นความดับ เห็นด้วยความสะดวก เห็นความสิ้นไป เห็นความเสื่อมไป เห็นความแปรปรวน เห็นความไม่มีเครื่องหมาย เห็นธรรมไม่มีที่ตั้ง และการพิจารณาให้เห็นความว่างเปล่า จึงเป็นการเห็นธรรมด้วยปัญญาอันยิ่งรู้ตามความเป็นจริง เห็นโทษเห็นทางที่จะเป็นอุปายในการหลีกไป ดังนี้

ในส่วนของการหลุดพ้นนั้น ก็กล่าวถึงสัจจวิโมกข์ คือ ความหลุดพ้นด้วยการเห็นความว่าง แล้วหมดความยึดมั่นถือมั่นเพราะเป็นความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญญา พิจารณาเห็นนามรูป, โดยความเป็นอนัตตา นั่นคือ หลุดพ้นด้วยการเห็นอนัตตา แล้วถอนความยึดถือเสียได้

พุทธธรรมเรื่องสัจจวิโมกข์นั้น แม้ว่าจะมีความวิเศษ มีประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้ปฏิบัติอย่างมากเพียงใดก็ตาม แต่ในเวลาอันไม่นานความสำคัญของสัจจวิโมกข์ก็จะเสื่อมลงไป เพราะพุทธบริษัทขาดความสนใจที่จะศึกษาและปฏิบัติกันอย่างจริงจัง ดังพุทธพชากรณ์ที่พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ไว้ในอนาคตสูตร^๑ ที่กล่าวถึงภัยในอนาคต 5 ประการ และสิ่งหนึ่งที่จะเสื่อมไปในอนาคต คือ ธรรมะที่ประกอบด้วยเรื่องสัจจวิโมกข์ ดังความที่ว่า พระสูตรต่างๆ ที่พระศาสดาได้ภาษิตไว้ เป็นสูตรที่ลึกซึ้ง อรรถที่ลึกซึ้งเป็นโลกุตตระ ประกอบด้วยสัจจวิโมกข์ แม้ในขณะที่มีการแสดงพระสูตรเหล่านั้นอยู่ ก็จะไม่มีการสนใจที่จะฟัง ไม่ตั้งใจไม่รู้ นอกจากจะไม่สนใจในการศึกษาและปฏิบัติแล้ว กลับไปสนใจในธรรมสูตรต่างๆ ที่นักกวีแต่งขึ้นมาในภายหลัง ซึ่งเป็นสาวกภาษิตที่มีความสละสลวยในทางภาษา พุทธบริษัทจะให้ความสำคัญในธรรมะเหล่านั้นจนลืมสัจจวิโมกข์ไป

^๑ ธรรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2525), เล่มที่ 16, หน้า 270.

หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว เมื่อกาลเวลาผ่านไปนานไปพุทธพชากรณ์ก็ปรากฏเป็นความจริงขึ้นมา วิวัฒนาการของพระพุทธศาสนาทั้งในรูปแบบการปฏิบัติและคำสอนก็เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ซึ่งมีการปรับปรุงและเพิ่มเติมขึ้นมาใหม่ตามสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมในสังคมนั้น

ในด้านการสืบต่อระบบคำสอนของพระพุทธศาสนานั้น ตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบัน มีนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้เสนอแนวคิดทางพระพุทธศาสนา และมีการตีความพุทธธรรมอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย บางครั้งแนวคิดและการตีความดังกล่าวอาจได้รับการต้อนรับด้วยดี บางครั้งก็ถูกปฏิเสธและถูกวิพากษ์วิจารณ์หรือถูกติเตียน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสำคัญของข้อธรรมที่หยิบยกขึ้นมาอ้างอิงตามยุคตามสมัยและสังคมที่แวดล้อมนั้น ทรรศนะเรื่อง "จิตว่าง" ของท่านพุทธทาสก็เช่นเดียวกันเมื่อมีการนำเสนอต่อสาธารณชนแล้ว ก็ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวาง ทั้งในแง่การยอมรับและการคัดค้าน ทั้งจากนักวิชาการ นักการศาสนาและผู้สนใจโดยทั่วไป

การนำเสนอพุทธธรรมเรื่องจิตว่างของท่านพุทธทาสนั้น เราจะพบว่า เป็นการนำเสนออย่างเป็นระบบ ท่านพุทธทาสได้แสดงแก่นิกายที่บวชใหม่ให้ศึกษาเป็นกรณีพิเศษ โดยท่านได้วางโครงเรื่องการบรรยายว่า การบวชคืออะไร บวชมาทำไม และท่านได้ให้คำตอบว่า การบวชคือ การพักผ่อนทางวิญญาณ การที่จะพักผ่อนทางวิญญาณได้นั้น จิตจะต้องมีความว่างจากตัวกู-ของกู เมื่อใดมีความว่างจากตัวกู เมื่อนั้นจิตจะมีสติปัญญาอย่างเต็มที่ ท่านพุทธทาสได้เน้นว่า การถือบวชหรือการเป็นพรവാาสก็ตาม จะต้องมีการดำเนินชีวิตเพื่อสู่เป้าหมายอันเดียวกัน คือ ต้องทำวิญญานให้ว่างจากความรู้สึกที่เป็นตัวกู-ของกู

ความรู้สึกที่ว่างจากตัวกู - ของกู ก็คือ สภาพของการที่มีจิตว่างนั่นเอง เมื่อเราทำให้จิตว่างได้แล้ว การทำงานทุกอย่าง การดำเนินชีวิตประจำวัน แม้การเคลื่อนไหวไปในทุกๆ อริยาบถ ก็จะเป็นการอยู่ด้วยจิตว่าง

ในการเป็นอยู่ด้วยจิตว่างนั้น ท่านพุทธทาสได้ยกตัวอย่างการเป็นอยู่ และการทำงานด้วยจิตว่างของพระพุทธเจ้า และนักวิทยาศาสตร์ของโลก เช่น การเป็นอยู่และการทำงานด้วยจิตว่างของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า "สัพพัญญูวิหαρ-ธรรม" คือการเป็นอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ ที่มองเห็นว่าทุกสิ่งนั้นว่างจากความหมาย แห่งตัวตน ดังความที่ปรากฏในมัชฌิมนิกาย ปาฏิกวรรค ที่ตรัสแก่พระอนนทว่า "ดูก่อนอนนท! ทั้งเมื่อก่อนและบัดนี้ เราอยู่ด้วยสัพพัญญูวิหαρธรรม⁷" กล่าวคือ ในแต่ละวันนั้นพระพุทธเจ้าต้องพบปะกับบุคคลเป็นจำนวนมาก เพราะพระองค์ต้อง ทำหน้าที่สอนธรรมะแก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา ต้องพบปะกับพระราชา มหากษัตริย์ รวมทั้งอัญญเดียรธีย์ (นักบวชต่างลัทธิ ต่างศาสนา) หรือเจ้าลัทธิอื่นๆ ซึ่งตามปกติแล้วเป็นคู่แข่งกันอยู่ในเรื่องการสอนศาสนา เจ้าลัทธิเหล่านั้นมีทั้งที่เป็นมิตรและทั้งที่ต้องการล้วงเอาธรรมะก็มี ในขณะที่พบปะกันนั้น พระองค์ต้องถูก ชักถาม และเกิดการโต้แย้งในทางความคิดและคำสอนอยู่ตลอดเวลา แต่พระองค์ ก็ทรงยืนยันว่า ตถาคตอยู่ด้วยสัพพัญญูวิหαρธรรม ซึ่งไม่ได้หมายความว่า จะมีการ ทหลบหลักจากใคร ๆ ก็ไม่ทำให้พระองค์สูญเสียสัพพัญญูวิหαρธรรม เพราะจิตนั้นมี ความสะอาด ว่างอยู่เสมอเป็นจิตที่ไม่มีการปรุงแต่งในเรื่องที่เป็นไปเพื่อตัวกู - ของกู แม้ในขณะที่ได้วาทะอยู่กับอัญญเดียรธีย์ทั้งหลาย จิตของพระองค์ก็ไม่มีการ ปรุงแต่งว่าเราถูก เขอผิดหรือเขอผู้ผิด แต่ทรงรู้ว่าอะไรเป็นสิ่งที่ผิดไปจากกรรม ชาติที่เป็นจริง แล้วก็ทรงชี้แจงไปตามความถูกต้องตามธรรมชาตินั้น ซึ่งผิดกันปุถุชน ที่มีการปรุงแต่งด้วยความรู้สึกที่เป็นตัวเรา-ของเรา แล้วคิดว่าเราถูก เขอผิด

⁷ ธรรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง, เล่มที่ 14, หน้า 180.

นอกจากนั้นท่านพุทธทาสได้ยกตัวอย่างการทำงานของนักวิทยาศาสตร์ที่
ท่านกล่าวว่า นักวิทยาศาสตร์เหล่านี้ทำงานด้วยจิตว่าง เช่น ชาร์ล โรเบิร์ต
ดาร์วิน (ค.ศ. 1809-1882) ได้รับยกย่องว่าเป็นนักธรรมชาติวิทยาชั้นนำของโลก
และอัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ (ค.ศ. 1879-1964) ผู้ได้รับยกย่องว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญทาง
วิทยาศาสตร์ด้านฟิสิกส์ของโลก ท่านพุทธทาสได้กล่าวถึงการทำงานของดาร์วินว่า
เมื่อดาร์วินเข้าไปในส่วนเพื่อดูพฤติกรรมของสัตว์นั้น เขาใช้ไม้เท้าค้ำยันไปข้าง
หน้า เพื่อจะเพ่งดูนกหรือกระรอก ตัวเขานิ่งเหมือนตุ๊กตาทิน จนมันกหรือกระรอก
มาเกาะและได้ไปตามตัวเขา

...อาการที่เขาเพ่งพิศอยู่เช่นนั้น คือ อาการที่ปราศจากตัวกู-
ของกู จนกระทั่งมีความเข้าใจและได้เรียนรู้ธรรมชาติจริงๆ แต่ถ้า
เขารู้สึกมีตัวกู-ของกู เกิดขึ้นมาเมื่อใด เขาจะกระวนกระวายและ
ผลก็คือ ความล้มเหลวจากการเรียนรู้ความลึกลับของธรรมชาติทันที^๑

จากตัวอย่างนี้ เราจะพบคำอธิบาย ๒ ประเด็นคือต้องทำจิตให้ว่างจึง
จะมีความสงบเย็นไม่มีความกระวนกระวาย จิตจึงเหมาะแก่การที่จะเรียนรู้ความ
ลึกลับของธรรมชาติได้ ประการที่ 2 คือ หากจะเรียนรู้ความลึกลับของธรรมชาติ ก็
ต้องทำจิตให้คืนสู่ความเป็นธรรมชาติ คือ ว่างจากความรู้สึกที่เป็นตัวกู-ของกู
เสียก่อน

ตัวอย่าง . ในการทำงานด้วยจิตว่างของนักวิทยาศาสตร์ของโลกอีกคน
หนึ่งคือ ไอน์สไตน์ จากชีวิตและการทำงานของไอน์สไตน์นั้นเราจะพบว่า ที่สนใจคือ

^๑พุทธทาสภิกขุ, สุญญตาปริวรรต, (สุราษฎร์ธานี :ธรรมทานมูลนิธิ,
2519), หน้า 209.

เขามองโลกและศาสนานั้น เขาจะมองด้วยความปราศจากความขัดแย้งโดยสิ้นเชิง แม้การเกิดของเขาเอง เขาก็ถือว่าตัวเขาเองเกิดมาเพื่อเป็นพลเมืองของโลก โดยไม่คำนึงถึงว่าตัวเขาเองเกิดมาถือสัญชาติอะไร ส่วนในเรื่องของศาสนานั้น เมื่ออยู่ที่โรงเรียนเขาได้ศึกษานิกายคาทอลิก เมื่อที่บ้านเขาศึกษาหลักศาสนาฮิว แต่เขาไม่รู้ลึกว่าศาสนาใดแตกต่างกันอย่างไร โดยเขาเชื่อว่าทั้ง ๒ ศาสนานี้มีพระเจ้าองค์เดียวกัน แม้ในยามสงครามโลก จะมีแต่ความสับสนวุ่นวาย และรบกวนความรู้สึกรักความสงบ และสันติภาพของเขาอย่างยิ่งก็ตาม แต่เขาก็เลือกที่จะตั้งสมาธิหมกมุ่นกับการทำงาน เพื่อความคลายกังวลจากเรื่องสงคราม^๑ และงานวิจัยของเขาก็ดำเนินไปได้อย่างดียิ่งในระหว่างสงครามนั่นเอง โดยเฉพาะงานสำคัญชิ้นหนึ่งที่รู้จักกันทั่วโลกคือ การมีส่วนร่วมในการคำนวณและการผลิตระเบิดปรมาณูขึ้นในสหรัฐอเมริกา ที่ใช้ในสงครามโลกครั้งที่ 2

ในการคิดค้นและวิจัยของไอสไตน์นี้ ท่านพุทธทาสได้ชี้ให้เห็นว่า เขาทำงานด้วยความว่างจากความรู้สึกที่ต้องทำงานเพื่อรับจ้างใครๆ หรือทำเพื่อใคร เหลือแต่ความรู้สึกที่ทำงานไปตามหน้าที่ เป็นการทำงานที่มุ่งมั่นในการงานจนลืมตัวเอง ลืมกระทั่งสัญชาติ (ฮิว) ของตัวเอง เพราะถ้าไม่ลืมตัวเองและยังมีความเห็นแก่ตัวอยู่แล้ว การทำงานก็จะมีแต่การคดโกง มีความเร่ร่อนทวงถาม กระวาย ในขณะที่ทำงานก็ขาดความประณีตสุขุม แต่การทำงานด้วยจิตว่างนั้น ไม่มีหวังผลสิ่งใดตอบแทน ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ ทำงานเพื่องาน หากมีความหวังก็จะเป็นความหวังที่ประกอบไปด้วยสติปัญญาที่จะทำงานนั้น "นั่นเป็นความลืมนั่นที่มีแต่

^๑แสงโสม เกษมศรี, ประวัติบุคคลสำคัญของโลก, (กรุงเทพมหานคร: ไทชวิตนาพานิช, 2509), หน้า 96.

งานอยู่เฉพาะหน้าและทำด้วยสติปัญญา นั่นคือ ภาวะของการมีจิตว่าง"¹⁰ เมื่อเป็นการทำงานด้วยจิตว่างเช่นนี้แล้ว การค้นคว้าในเรื่องที่ยากเพียงใดก็จะประสบความสำเร็จได้ แม้ในเรื่องสูตรปริมาณู

เมื่อกล่าวถึงการเป็นอยู่ด้วยจิตว่าง คนส่วนมากยังมีความเข้าใจต่างกันไปเป็น 2 พวก คือ

พวกหนึ่งเข้าใจว่า จิตของคนเรานั้นวนอยู่เสมอเพราะจะต้องคิดนึกถึงเรื่องราวต่างๆ ในชีวิตประจำวันของคนอยู่ตลอดเวลา ยิ่งในชีวิตของการเป็นฆราวาสแล้วจะหาความว่างให้แก่จิตไม่ได้เลย เพราะต้องวนด้วยการแสวงหาปัจจัยต่างๆ มาเพื่อจุนเจือชีวิต แม้ทางกายก็ไม่มีเวลาว่าง ซึ่งเป็นเรื่องทางจิตแล้วก็ยากที่จะทำให้ว่างได้ ถึงแม้ว่าอยากทำจิตให้ว่างก็ต้องพยายามที่จะทำให้ว่าง ฉะนั้นจึงเกิดปัญหานั้นมาในการทำจิตให้ว่าง

ส่วนอีกพวกหนึ่งมีความคิดตรงกันข้าม โดยมองเห็นว่า ธรรมชาติของจิตนั้นมีความว่างอยู่เองแล้ว หรือมีความว่างเป็นปกติตลอดเวลา หากแต่ว่าความวนเพิ่งเกิดขึ้นมา มีความวนแทรกแซงเข้ามาในบางคราวเท่านั้น และจะมีความวนมากหรือน้อย วนนานหรือไม่นาน ก็ขึ้นอยู่กับบุคคลนั้นกระทำผิดพลาดในเรื่องนี้อย่างไร

พวกแรกนอกจากจะเข้าใจว่าจิตนั้นวนอยู่เสมอแล้ว ยังเห็นว่าหากจิตเกิดว่างหรือมองอะไร เห็นอะไรเป็นความว่างเสียแล้วคนเราก็ไม่ต้องทำอะไร

¹⁰ อรุณ เวชสุวรรณ, วิวากะ ระหว่าง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กับ ท่านพุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, 2527), หน้า 174.

นอกจากนั้นคนส่วนมากยังมีความเข้าใจอีกว่า หากว่าทุกสิ่งไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน คือมองเห็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่ใช่ตัวเราของเราแล้ว คนทั้งโลกคงไม่อยากจะทำการค้าขายอะไรหรือในทางตรงกันข้าม หากมองเห็นสิ่งทั้งหลายไม่มีอะไรเป็นตัวเรา-ของเราไม่มีอะไรที่ควรยึดถือมาเป็นเจ้าของได้ การลักขโมยก็คงไม่บาปเพราะไม่มีใครเป็นเจ้าของอะไรเลย ความคิดเช่นนี้เอง ท่านพุทธทาสเตือนว่านั่นเป็นความคิดที่เรียกว่า "จิตว่างอันขพล" ตัวอย่างที่ท่านพุทธทาสกล่าวถึงก็คือ ลัทธิคำสอนของพวกพราหมณ์ที่เคยมีมาก่อนและในสมัยพุทธกาลก็ยังมีปรากฏสอนกันอยู่อย่างแพร่หลาย คำสอนดังกล่าวคือลัทธิของครูทั้งหก เป็นต้น

ความเชื่อตามลัทธิเหล่านี้ท่านพุทธทาสเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "สุญญตมิถยาภิจิ" หรือ "สุญญตอันขพล จิตว่างอันขพล" คือ เป็นคำสอนที่ไม่มีตัวตนเหมือนกัน แต่เป็นอย่างอันขพล เพราะเป็นความคิดที่เข้าข้างตัว หรือหน้ามืด मोहะ จิต¹¹ ซึ่งเป็นความคิดที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวเป็นใหญ่.

ในการให้ความหมายของ "สุญญต" ว่า "จิตว่าง" นั้นมีผู้ตั้งข้อสังเกตว่า เป็นคำที่ท่านพุทธทาสยืมมาจากคำสอนของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานหรือไม่ เพราะฝ่ายมหายานเอง ก็มีคำที่ใช้เรียกสภาพของจิตที่เป็นธรรมชาติเดิมว่า "จิตเดิมแท้" ท่านพุทธทาสได้อธิบายว่า คำว่า "สุญญต" ที่แปลว่า "จิตว่าง" นี้ ที่จริงไม่ถือว่าเป็นพระพุทธศาสนาฝ่ายใดทั้งนั้น เพราะธรรมะที่ถูกต้องของพระพุทธเจ้าทั้งหมดนั้น เป็นของเดิมที่มีอยู่เดิมแล้วก่อนที่จะมีการแบ่งแยกว่าเป็นฝ่ายเถรวาทหรือมหายาน ท่านพุทธทาสอธิบายว่า

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 80.

...ความถูกต้องมิได้อยู่ที่เถรวาท หรือมหานิกาย แต่อยู่ที่พระพุทธรูป ศาสนาที่ถูกต้องของพระพุทธรูปเจ้า โดยเฉพาะเรื่องสุญญตาเป็นเรื่อง เดิมทีมีมาก่อนที่จะแยกเป็นเถรวาทหรือมหานิกาย¹²

การใช้คำว่า จิตว่าง นี้ ท่านพุทธทาสยืนยันว่า ไม่ได้รับอิทธิพลอะไร จากพุทธศาสนาฝ่ายมหานิกาย เพียงแต่มีการบังเอิญที่ใช้คำคล้ายกันเท่านั้นเอง

บางคนอาจกล่าวว่า คำว่า "จิตว่าง" นี้ ไม่มีมาในพระไตรปิฎก หรือ ไม่ใช่ของเดิม ท่านพุทธทาสบัญญัติขึ้นมาใช้เอง ในข้อนี้ท่านพุทธทาสกล่าวว่า การใช้คำว่าจิตว่าง เพื่อแทนคำว่าสุญญตา โดยมีเจตนาที่จะให้ได้รับประโยชน์ สามารถเข้าใจกันได้โดยง่ายและรวดเร็ว และที่สำคัญคือ คำว่า จิตว่าง นี้มีความหมายตรงกับความหมายของสุญญตา มากกว่าการใช้คำอื่น ๆ

แนวคิดหรือคำสอนเรื่อง สุญญตา ในความหมายของความว่าง ความสูญเปล่า หรือความไม่มีอะไรเลยนั้น มีนักปราชญ์สอนไว้หลายท่าน เช่น สุญญตา ในทรรศนะของท่านนาคคารุณและทรรศนะของท่านพุทธโฆสะจารย์ แม้ในปรัชญาของฝ่ายตะวันตกก็มีการสอนเรื่องความว่างหรือความสูญเปล่าเช่นกัน เช่น ปรัชญาเรื่องความว่างเปล่าของ ฌอง ปอล ซาทร์ แต่มีข้อสังเกตในส่วนที่แตกต่างกันเช่น

สุญญตาในทรรศนะของท่านนาคคารุณนั้นหมายถึง

...ความไม่มีสวลักษณะหรือสภาวะเท่านั้น คือไม่มีสิ่งใดในโลกที่จะเป็นอยู่ด้วยตัวของมันเอง โดยไม่มีความสัมพันธ์กับสิ่งอื่น ๆ อีก ทุกสิ่งมีความสัมพันธ์กันหมด เพราะเหตุนี้ปัจเจกสมบูรณ์บาทอันใด

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 269.

¹³ พุทธทาสภิกขุ, สุญญตาปริทรรศน์, หน้า 216.

ศูนย์กลางกันนั้น ศูนย์กลางอันใดมีขีดมาปฏิบัติกันนั้น ¹⁴

ท่านนาคคารุณหมายถึงว่า สฤญตา คือ ความว่างจากสวลักษณะ โดย การเปรียบเทียบกับที่เห็นได้ง่ายคือ ความขาวกับความสิ้น ในความรู้สึกของสามัญชน ย่อมถือว่าสภาวะของความขาวนั้นมืออยู่จริง สภาวะของความสิ้นก็มืออยู่จริง แต่ข้อเท็จจริงนั้น เราเห็นว่าขาวเพราะมีของสิ้นมาเปรียบเทียบกับ เช่นเดียวกับที่เราเห็นว่าสิ้น เพราะมีของขาวมาเปรียบเทียบกับ เมื่อเป็นเช่นนั้น ขาวกับสิ้นมิได้เพราะความสัมพันธ์กัน ถ้าปราศจากความสัมพันธ์นี้แล้ว ขาวสิ้นก็ไม่มี นั่นคือสวลักษณะของความขาวและความสิ้นนั้นไม่มี จึงเรียกว่า สฤญตา

ส่วนทรรศนะเรื่อง สฤญตา ของท่านพุทธโฆสะ พระมหาเถระชาวมคธที่แตกฉานในพระไตรปิฎกอย่างยิ่ง ทั้งได้รจนาคัมภีร์ต่าง ๆ ไว้มากมาย โดยเฉพาะคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่รู้จักกันโดยทั่วไปนั้น ได้กล่าวถึงคำสอนเรื่องสฤญตา เช่นกัน แต่เป็นการสอนตามที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ไม่ได้มีคำอธิบายเพิ่มเติมเป็นพิเศษมากนัก เพียงแต่เป็นการประมวลคำสอนนี้มาเป็นขั้นตอน หรือทำให้เป็นระบบที่ง่ายต่อการค้นคว้าเท่านั้น เช่น การกำหนดสฤญตา ๒ เงื่อนไข คือ การกำหนดไว้ว่าสังขารทั้งปวงเป็นของว่างเปล่า และสังขารทั้งปวงนี้ว่างเปล่าจากตัวตน จากของตน เป็นต้น

ส่วนปรัชญาเรื่อง ความว่างเปล่า ของฌอง ปอล ซาร์ตร นั้น กล่าวถึงสิ่งอื่นว่าว่างเปล่าหรือหมดความหมายไปเพื่อที่จะทำให้สิ่งที่ตนสนใจนั้นปรากฏขึ้นมา เช่น เราต้องการพบกับคนที่เราสนใจที่อาจจะอยู่ในท่ามกลางของบุคคลอื่น ๆ เราก็ไม่สนใจบุคคลเหล่านั้น บุคคลอื่น ๆ จึงไม่มีความหมายสำหรับเรา ในอีกความหมายหนึ่ง ความว่างเปล่า หมายความว่า คนเราแท้ที่จริงแล้วไม่ได้มีความหมายอะไรเลย แต่ที่มีความหมายขึ้นมาเพราะคนเราไปให้ความหมายสิ่งต่างๆ ขึ้นมาเอง

¹⁴ เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมกุฎราช
ภาค 1 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฎราชวิทยาลัย, 2518) หน้า 126.

พรรณาดังกล่าวของนักปราชญ์ทั้ง 3 ท่านนี้ แตกต่างไปจากพรรณาเรื่อง จิตว่างของท่านพุทธทาส คือ ท่านพุทธทาสได้เสนอแนวคิดนี้ไว้อย่างเป็นระบบ ทั้งในส่วนของทฤษฎี วิธีการสอนและการนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันของบุคคลทุกเพศวัย โดยเฉพาะประการหลังนี้ทำให้พบว่า พุทธธรรมเรื่องสุญญตาหรือจิตว่างหรือ การทำจิตให้ว่างนี้มีใช่เป็นธรรมะชั้นสูงที่ปุถุชนทั่วไปจะศึกษาหรือปฏิบัติจนเป็นผลขึ้นมาไม่ได้ ตรงกันข้ามกลับมีความจำเป็นอย่างยิ่งแก่ทุก ๆ คน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาระบบการสอนเรื่องสุญญตา ที่ปรากฏอยู่ในหลักคำสอนของบรรดาคณาจารย์ต่าง ๆ โดยเฉพาะในศาสนาพราหมณ์ที่มีการสอนเกี่ยวกับความหลุดพ้น การไม่มีตัวตนหรือการไม่ยึดมั่นในสิ่งทั้งหลายทั้งก่อนและสมัยพุทธกาล ว่ามีความแตกต่างไปจากคำสอนในพุทธศาสนาอย่างไร บรรดาพราหมณ์เหล่านั้นก็พยายามอธิบายถึงสิ่งสูงสุดในหลักคำสอนของตน จนดูเหมือนว่าคำสอนของเขาคล้ายกับเรื่องสุญญตาและอนัตตาในพระพุทธศาสนา เจ้าชายสิทธัตถะเมื่อขณะที่ยังแสวงหาโมกขธรรมอยู่ก็ได้ศึกษาลักษณะคำสอนเหล่านั้นมาแล้วเช่นกัน แต่ก็ไม่ใช่ที่พอพระทัย เพราะทรงเห็นว่ายังไม่เป็นข้อยุติหรือสิ้นสุดลงไปได้ แล้วไม่สามารถจะดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง

เมื่อมาในสมัยพุทธกาล คำสอนเรื่อง สุญญตา มาปรากฏอย่างชัดเจน ทั้งแง่การให้ความหมายและคำอธิบาย รวมทั้งมีระบบการปฏิบัติเพื่อการเข้าถึงสุญญตาหรือจิตว่างด้วย

๒. เพื่อศึกษาถึงระบบการสอนพุทธธรรมเรื่องสุญญตาของพระเถระในพุทธศาสนาทั้งในอดีตและปัจจุบัน โดยเฉพาะในปัจจุบันนี้ท่านพุทธทาสนั้นถือว่ามีความโดดเด่นที่สุดในการสอนเรื่อง สุญญตา หรือจิตว่าง จึงต้องศึกษาถึงโครงสร้างของคำว่า จิตว่าง ในแนวความคิดของท่านพุทธทาสที่ปรากฏอยู่ในตำราและเอกสารที่กล่าวถึงเรื่องนี้

๓. เพื่อศึกษาขั้นตอนหรือวิธีการเข้าสู่สภาวะของการมี จิตว่าง ตามแนวคิดของท่านพุทธทาสและศึกษาถึงการสอนเรื่องสุญญตา มีอิทธิพลที่ส่งผลกระทบต่อ

ทบตอสังคม ซึ่งในโลกแห่งเทคโนโลยีปัจจุบันคนส่วนมากให้ความสนใจพัฒนาแต่ในทางวัตถุมากกว่าจิตใจ สนใจในวัตถุแต่ปฎิเสธธรรมะ จึงมีวิกฤตการณ์คือความเห็นแก่ตัวกันมากขึ้น จึงมีอุปสรรคในการสอนเรื่องสุญญาคือการไม่เห็นแก่ตัวอย่างมาก

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ศึกษาจากเอกสารเพื่อให้ทราบถึงเค้าโครงการสอนเรื่อง สุญญา ในลัทธิคำสอนที่มีอยู่ก่อนและสมัยพุทธกาล เช่น คำสอนของครูทั้งหก เป็นต้น เพื่อให้ทราบถึงแนวคำสอนที่เหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร กับคำสอนของพระพุทธเจ้า
2. ศึกษาถึงวิธีการสอนพุทธธรรมเรื่อง สุญญา หรือจิตว่าง ของท่านพุทธทาส ทั้งการอ้างจากพระไตรปิฎก การให้ความหมาย และวิธีการสอน ตลอดจนศึกษาถึงอุปสรรคของการสอนเรื่องนี้ด้วย
3. สรุปแนวคิดเรื่องสุญญา หรือจิตว่าง ของท่านพุทธทาส ให้มีความกะทัดรัดและเลือกวิเคราะห์ประเด็นที่สำคัญ ๆ เพื่อสะดวกต่อการศึกษาในเรื่องนี้

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

1. การวิจัยเรื่องนี้จะทำให้ได้ทราบความเป็นมาของพุทธธรรม เรื่องสุญญา หรือ จิตว่าง อย่างเป็นระบบ ทั้งก่อนสมัยพุทธกาล ในสมัยพุทธกาล และหลังสมัยพุทธกาล ทำให้เห็นวิธีการสอนที่อาจแตกต่างกันไปตามยุคสมัยและสังคมที่แวดล้อมผู้สอนในแต่ละสมัยนั้น ๆ
2. พุทธธรรมเรื่อง สุญญา นั้น ถือว่าเป็นพุทธธรรมขั้นสูงที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ ซึ่งยากที่จะมีผู้ได้นำมาสอนอย่างจริงจัง เมื่อท่านพุทธทาสนำมาสอนก็ทำให้มีการตื่นตัวในวงการศึกษาธรรมะอย่างยิ่ง การวิจัยเรื่องนี้ จึงเป็นการศึกษาให้ทราบถึงเค้าโครงการสอนเรื่อง สุญญา การให้ความหมาย การให้คำจำกัดความ ถ้อยคำที่เกี่ยวข้อง วิธีการสอน อุปสรรค และการแก้ปัญหาอันเกิดจากการสอน ที่จะเป็นประโยชน์แก่ผู้ทำหน้าที่สืบต่ออายุพระพุทธศาสนาสืบไป.

บทที่ 2

ทรรศนะ เรื่องสัพพัญญุตาก่อนและสมัยพุทธกาล

พระพุทธศาสนาเกิดมาท่ามกลางบรรยากาศของศาสนาและปรัชญาของพราหมณ์ซึ่งยึดถือคัมภีร์พระเวทเป็นหลัก ในความเชื่อถือของศาสนาพราหมณ์นั้น มีทั้งผู้ที่ยังยึดติดในคำสอนเดิมคือ พิธีการบูชาัญญและการสวดอันยาวนานและอีกพวกคือ มีนักบวชอิสระเกิดขึ้นมาอย่างมากมาย นักบวชอิสระดังกล่าวนี้ สอนไปตามความเชื่อและตามความคิดของตนที่ค้นพบจากการแสวงหาและการปฏิบัติของตน จนเกิดมีคณาจารย์ที่ตั้งลัทธิของตน เพื่อสอนสาธุศิษย์ตามความเชื่อในลัทธินั้นๆ อย่างแพร่หลาย ดังที่ปรากฏในพรหมชาลสูตร ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงถึงลัทธิ หรือทฤษฎีที่ตรงกันข้ามกับพระพุทธศาสนา ที่เรียกว่าทฤษฎี 62 นอกจากนั้นคำสอนของลัทธิดังกล่าวนี้ยังปรากฏอยู่ในอีกหลายพระสูตรที่สำคัญคือ สัมมัญญผลสูตร พระสูตรนี้ได้เปิดเผยถึงทฤษฎีของคณาจารย์มีชื่อเสียงเด่นในสมัยนั้นหกท่าน ที่เรียกว่าลัทธิของครูทั้งหกและแสดงถึงผลการปฏิบัติที่จะพึงได้รับจากลัทธิเหล่านั้นด้วย

ก. คำสอนของครูทั้งหก

ในสัมมัญญผลสูตร มีคำบรรยายถึงครูทั้งหกเหล่านั้นด้วยถ้อยคำส่วนหนึ่งที่คล้ายกันว่า "... (ท่านเหล่านั้น) เป็นเจ้าหนู เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ที่มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ ชนส่วนมากยกย่องว่าดี เป็นคนเก่าแก่บวชมานาน มีอายุกาลผ่านวัยมาโดยลำดับ"¹ ซึ่งความที่ปรากฏนี้เป็นเรื่องที่บ่งบอกว่าในสมัย

¹ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2525), เล่มที่ 9, หน้า 46.

ที่พระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่ศาสนา ในแคว้นมคธนั้น ครูทั้งหกล้วนเป็นผู้สูงอายุแล้ว ทั้งสิ้นส่วนพระพุทธเจ้านั้นมีวัยวุฒิที่อ่อนกว่าครูทั้งหก แต่อย่างน้อยข้อความดังกล่าว ก็แสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้มีส่วนร่วมสมัยกับบุคคลเหล่านั้น ดังนั้น การเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระองค์ ส่อมจะหลีกเลี่ยงการกระทบกระทั่งกันบ้างไม่ได้เป็นธรรมดา ทั้งในลัทธิคำสอนและวิธีการสอน

ธรรมของพระพุทธเจ้านั้นมีอยู่ทุกระดับ เพื่อให้เหมาะแก่ความสามารถของศาสนิกที่จะรับเอาไปปฏิบัติได้ หากมองในแง่ของคำสอนที่สูงสุดในพระพุทธศาสนาแล้วคำสอนเรื่องอนัตตาและสุญญตา ก็ถือว่าเป็นธรรมะสูงสุด และเป็นหัวใจของพระพุทธธรรมทั้งหมดด้วย ที่ว่ามีการกระทบกระทั่งกันบ้างกับลัทธิคำสอนของครูทั้งหกนั้น เพราะปรัชญาคำสอนของครูทั้งหกดังกล่าวนี้ บางลัทธิดูเหมือนจะมีลักษณะการอธิบายคำสอนของตนคล้ายกับคำสอนเรื่องอนัตตา และสุญญตาของพระพุทธเจ้า เช่นบางลัทธิกล่าวถึงความว่างความสูญ หรือความไม่มีอะไรเลยในความหลายเหล่านี้อาจเกิดการเข้าใจที่ไขว้เขว และปะปนกับเรื่องอนัตตาและสุญญตาได้ ท่านพุทธทาสได้อธิบายพุทธธรรมเรื่องสุญญตาหรือ จิตว่างในแง่หนึ่งที่เรียกว่า จิตว่างอันชพาล หมายถึง การเห็นสิ่งต่าง ๆ เป็นของว่าง ว่างจากกฎเกณฑ์ของสังคมไม่ยอมรับระบบศีลธรรมจรรยาใดๆ เพื่อความกระฉ่างและป้องกันการปะปนกันในคำสอน จึงขอสรุปคำสอนของครูทั้งหกไว้ในที่นี้

1. คำสอนและลัทธิของปुरुณะ กัสสปะ

ลัทธิของปुरुณะ กัสสปะนี้ "มีคำสอนที่สื่อถึงความเป็นอนัตตา ปฏิเสธอัตตาเหมือนกัน คือ ถือว่าสิ่งทั้งปวงเป็นเพียงวัตถุ และเป็นธรรมชาติ ไม่มีตัวตนของใครที่จะทำบุญทำบาปได้ และจัดอยู่ในประเภทอภิปุริชาวาทะ"^๒ ซึ่งมีคำสอนที่ว่า

^๒ พุทธทาสภิกขุ, อนัตตาของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร : หจก. ภาพพิมพ์, 2530), หน้า 24.

"จิตไม่มีสภาพเกาะเกี่ยวกับการกระทำใดๆ ของกาย เมื่อบุคคลทำกรรมดีก็ตาม ทำกรรมชั่วก็ตาม ผลกรรมจะไม่ระคายเคืองจิตแม้แต่น้อย" ^๓ กล่าวคือ บาปกรรม ทั้งหลายไม่ว่าจะลงมือกระทำเอง ใช้ให้ผู้อื่นกระทำ เบียดเบียนเองหรือใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียนแม้จะเป็นการฆ่าสัตว์ทั้งโลกให้แหลกราญลักทรัพย์หรือปล้นเอาของ คนอื่นมา มีชีวิตกับสามีหรือภรรยาเขา หรือแม้การพูดเท็จกลั่นกลองใดๆ ก็ตาม ถือว่า เป็นการกระทำที่ไร้ผลเช่นกัน ไม่มีผลที่เป็นบาปกรรมใด ๆ ทั้งสิ้น แม้ในเรื่อง ของการทำบุญหรือการทำความดี ไม่ว่าจะเป็นการบวงสรวงบูชา การให้ทาน การรักษาศีล การทรมานตนเองเพื่อวัตถุประสงค์ใดๆ ก็ตามถือว่าการกระทำ ที่ไร้ผลโดยประการทั้งปวง

ความเชื่อของปุณณะ กัสสปะนี้ พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธเพราะความ เชื่อเช่นนั้น มีผลกระทบถึงศีลธรรมอย่างรุนแรง ถ้าเชื่อว่ากรรมดีกรรมชั่วไม่มีผล ใดๆ แล้ว ก็จะไม่มียะไรที่จะยับยั้งคนไม่ให้กระทำความชั่ว ความชั่วก็จะเพิ่มพูน มากขึ้น ทรรศนะเช่นนี้ จึงเป็นการขัดต่อศีลธรรมอันดีงามของชาวโลก

2. คำสอนและลัทธิของมิกขลิ โคสาละ

ลัทธิของมิกขลิ โคสาละนี้ เป็นลัทธิที่สนับสนุนวิญญาณอมตะ หรืออัตตา และจัดอยู่ในประเภทอเหตุกทฤษฎี ซึ่งถือว่าไม่มีเหตุ หรือไม่มีตัวเราที่จะสร้างเหตุ ดีหรือเหตุชั่วได้โดยมีหลักคำสอนที่ว่าความทุกข์และความสุขของสรรพสัตว์ทั้งหลาย ไม่ได้เกิดมาจากสาเหตุใดๆ สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้อนาถา ไม่อาจช่วยตนเองได้หรือ ช่วยคนอื่นก็ไม่ได้ และไม่อาจเข้าถึงการหลุดพ้นได้ด้วยความสามารถของตนเอง ภพที่ท่องเที่ยวไป ซึ่งประกอบด้วยเวลาและรูปแบบของภพ เป็นสิ่งที่กำหนดไว้แล้ว เปลี่ยนแปลงไม่ได้ การท่องเที่ยวไปในภพทั้งหลายของสัตว์ต่าง ๆ นั้น เปรียบด้วย

^๓ วิจิตร เกิดวิสิษฐ์, ปรัชญาครุฑทั้งหกในสมัยพุทธกาล, (กรุงเทพ-มหานคร : ศิวพรการพิมพ์, 2531), หน้า 4.

กลุ่มคำที่ข้างลงไปเอง ปลายสุดก็คือสุขหรือความหลุดพ้นทุก ๆ ภาวนั้น สัตว์ทั้งหลายจะมีลักษณะบางอย่างโดยเฉพาะ โดยไม่เกี่ยวกับกรรมในอดีตเช่นเดียวกับไฟย่อมมีความร้อน น้ำแข็งย่อมมีความเย็น ภูมิเช่นนี้ พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธเช่นกัน เพราะถ้าทุกสิ่งทุกอย่างได้ถูกกำหนดไว้แล้วโดยไม่เปลี่ยนแปลง และไม่มีผลที่เกิดขึ้นจากความเพียรแล้วความแตกต่างจากความดีความชั่วก็จะมี จึงไม่จำเป็นต้องคำนึงถึง เรื่องของศีลธรรมและความหลุดพ้นด้วย ภูมิของมกขลิโคศาละ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ใน เกสกัมพลสูตรเปรียบเทียบว่า

... ฝ่ายกัมพลที่ทำได้ด้วยมนุษย บัณฑิตกล่าวว่าเลวกว่าผ้าที่ช่าง
หูกทอแล้วทุกชนิด ฝ่ายกัมพลที่ทำได้ด้วยมนุษยในฤดูหนาวก็เย็น ในฤดู
ร้อนก็ร้อน สีน่าเกลียด กลิ่นเหม็น สัมผัสไม่สบาย แม้นินใจ ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย วาเทของเจ้าลัทธิชื่อว่ามกขลิ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน⁴

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบภูมิเช่นนี้ไว้อีกประการหนึ่งคือ เหมือนบุคคลที่วาง
โซ่ติดปลาไว้ที่ปากอ่าว เพื่อไม่ให้ประโยชน์ เพื่อทุกข์ เพื่อความฉิบหาย เพื่อ
ความพินาศของปลาเป็นอันมาก นั่นคือ เป็นลัทธิที่ขวางกั้นคุณธรรมความดีของ
บรรดาบุคคลผู้ต้องการสร้างสรรค์ความดีนั่นเอง

3. คำสอนและลัทธิของอริยะ เกสกัมพล

คำสอนของอริยะ เกสกัมพลนี้ ปฏิเสธทั้งหมดว่าไม่มีอะไรจริงตามที่
เรียกกันนั้นดอก ทั้งในโลกนี้โลกหน้า และโลกเองก็ไม่มี แต่มีธาตุรวมๆ แยกๆ กัน
อยู่ไม่รู้หยุดหย่อนเท่านั้น ลัทธิเช่นนี้ทำให้ผู้ถือสบายใจไม่ต้องยุ่งยากหรือคอยระวัง
สำรวมอย่างนั้นอย่างนี้ ล้วนแต่ปล่อยไปตามเรื่องและไม่เสียใจหรือดีใจ เมื่ออะไร

⁴ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับ
หลวง, (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์การศาสนา, 2525), เล่มที่ 20, หน้า 274.

เกิดขึ้น มตินี้ผิดกับพระพุทธศาสนาในข้อที่ว่า พระพุทธศาสนายังรับรองสิ่งเหล่านั้นว่า มีอยู่ตามที่เรียก ในขั้นที่คนเรายังมีกิเลสและอุปาทานสิ่งเหล่านั้นมีอยู่พร้อมและจักต้องประพฤติกฎตามวิธีที่จะไม่เกิดการเดือดร้อนขึ้นทั้งแก่ตัวเองและผู้เกี่ยวพันกับใจตนเองเป็นตัวผู้ทำหรือยินยอรับภาวนาต่างๆ ที่บัญญัติขึ้น จนกว่ามันจะดับสนิทเป็นครั้งสุดท้ายแล้ว สิ่งเหล่านั้นจึงจะดับไปด้วยสำหรับผู้นั้น หมายความว่า พระพุทธศาสนาไม่ปฏิเสธด้านที่เป็นสมมติของปุถุชนหรือชาวโลก ซึ่งจะต้องถือ และประพฤติไปตามที่รู้จักกันอยู่ สอนกันอยู่ เรียกว่าเป็นชั้นโลกิยะ สำหรับจะผ่านไปขึ้นโลกุตตระ คำสอนของอริสสะ เกสสัมพลนี้ จัดอยู่ในประเภทนัตถิกทิกขิ ที่ถือว่าไม่มีอะไรเลย "เป็นเมตตินัตตาที่ปฏิเสธเพื่อเห็นแก่ความยากที่จะทำตามความพอใจของตัวมากกว่า ถ้าไม่เพื่อขี้เกียจก็เพื่อจะทำสิ่งสกปรกตามใจชอบ"^๕ กล่าวคือ อริสสะ เกสสัมพลมีคำสอนที่ว่าการทำงาน การบูชา การเช่นสรวง ผลการกระทำ ความดีความชั่วทั้งในโลกนี้และโลกหน้านั้นไม่มีผล มารดาบิดาไม่มีพระคุณและความเพียรพยายามในการทำตนให้รู้แจ้งนั้นไม่มีในโลก คนเรานี้เป็นแต่เพียงการประสมของมหาภูตทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม เท่านั้น เมื่อใดที่ร่างกายนี้แตกดับลงไปแล้ว ชีวิตก็จะสิ้นสุดแต่เพียงการนำไปเผาให้กลายเป็นเถ้าถ่านเท่านั้นเอง ดังนั้น การทำงาน การบูชาการกระทำความเพียรก็เป็นแต่เพียงคำพูดของคนใจเขลาที่บัญญัติกันขึ้นมา เป็นเพียงคำพูดที่เพ้อฝันไป เพราะกายตายไปแล้ว ทั้งพาลและบัณฑิตก็มีแต่ความขาดสูญเป็นที่หมาย

ทิกขิของอริสสะ เกสสัมพลนั้นปฏิเสธชีวิตทั้งชาติก่อนและชาติหน้าปฏิเสธความดี ความชั่ว นรกสวรรค์ ผลของความดีความชั่ว ปฏิเสธปัญญาอันรู้ได้ด้วยญาณและปฏิเสธพลีกรรมของพรหมณ์ว่า เป็นการไร้ผล แม้ในเรื่องทฤษฎีอาตมันของพรหมณ์ก็ตาม ถือว่าเป็นทฤษฎีเปล่า เพราะทุกคนนั้นเมื่อร่างกายตายก็จะสูญ

^๕ พุทธศาสนิกชน, อนัตตาของพระพุทธเจ้า, หน้า 28.

สลายกลายเป็นธาตุสี่ พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธและดำหนิว่าเป็นกามสุขัลลิกานุโยค คือ การใช้ชีวิตที่หมกหมุ่นอยู่ในกามสุข มีการเสพกาม การกิน การดื่มและมัวเมา กันอย่างเต็มที่ ซึ่งเป็นทางปฏิบัติสุดโต่งที่พุทธบริษัทไม่ควรถือปฏิบัติ

4. คำสอนและลักษณะของปฏุสะ กัจจายณะ

คำสอนของปฏุสะ กัจจายณะนี้ส่งเสริมกฤษฎี้อัตตาและจัดอยู่ในประเภท อภิกิริยวาทะ นั่นคือ เชื่อว่า ชีวิตมนุษย์ประกอบด้วยองค์ประกอบ 7 ประการ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม สุข ทุกข์ และชีวิต องค์ประกอบเหล่านี้ มีธรรมชาติที่เที่ยงแท้ นิรันดร์ มีอยู่เอง ไม่มีใครทำลายได้ ดังนั้นการเบียดเบียน การเข่นฆ่า หรือการก่อกรรมใดๆ ก็ตาม จะไม่ใช่เป็นการฆ่าแต่อย่างใด เพราะเป็นความว่างเปล่า ดังความที่ว่า

...มีบางคนกล่าวว่าเทวทัตที่ข้อมมีแก่โจร (คือ เทวดาลงโทษ) ความข้อนี้ พวกสูตรบอกว่า หามิได้ แปลว่า ไม่นั่นนัก เพราะความว่างเปล่า หมายความว่าถึงหลักเหตุผลคือว่า ถ้าข้าพเจ้าตัดหัวคน หรือ สัตว์ ดาบของข้าพเจ้านั้น เข้าในระหว่างอนุปรมานูมีลักษณะอันแยกไม่ได้โดยแท้ ดาบของข้าพเจ้าจึงไม่ได้ฟันอนุปรมานู เพราะฉะนั้น ดาบที่ฟันลงไป จึงฟันในที่ว่างเปล่าระหว่างอนุปรมานู ก็คือความว่างเปล่า ใครเล่าจะเป็นผู้กระทำอันตรายได้เพราะการกระทำอันตรายในสิ่งที่ไม่มีก็เท่ากับไม่ได้กระทำอันตรายในสิ่งใดๆ ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่เอาดาบฟันลงไปในที่ว่างเปล่า จึงไม่ต้องรับผิดชอบ และจะรับเทวทัตไม่ได้^๑

^๑ เสฐียรโกเศศ-นาคประทีป, กามนิค, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยเกษม, 2492), หน้า 102.

คำสอนเช่นนี้ผิดกับพุทธศาสนา แม้จะมีการสอนเรื่องธาตุอย่างเดียวกัน แต่พุทธศาสนารับรองธรรมจรรยาก็ประพติดต่อกันไม่ถือว่าเป็นเพียงธาตุ ที่ผ่านไปมาในเมื่อมีความยึดถืออยู่ แม้ที่หมดความยึดถือแล้ว ก็ยังมีความรู้สึกว่าการกระทำเช่นนั้น ตามสมมติโวหารของโลกเรือกกันเช่นนั้นเป็นฝ่ายดี ไม่ดีเช่นนั้น ๆ เป็นแต่ตัวเองไม่ยึดถือเอามาเป็นของตัวเอง ยกให้เป็นของกลุ่มที่สมมติว่าเป็นคนเป็นสัตว์ หรือเป็นผู้ถูกกระทำนั้น ๆ เช่นเดียวกับเราทำการขนถ่าย เรารู้ว่ามันเพียงธาตุต่าง ๆ ที่คุมกันไว้ แต่เราไม่ได้คิดว่า มันจะไม่เป็นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา เราให้ไปตามเหตุการณ์ เป็นแต่ไม่ยึดถือด้วยใจถึงกับว่าหลงไปว่าเป็นอย่างนั้น อย่างนี้หรือว่าคิดว่ามันมีชีวิตขึ้นมา หรือโดยเฉพาอย่างอื่น ที่ทำให้เกิดความทุกข์ อย่างที่ถึงกับมีการรักใคร่อาลัยเป็นต้น คำสอนเช่นนี้ เป็นที่ขบขันของพวกที่ชอบการฆ่าฟันพวกอื่น เช่น จิตรสังฆอนันต์ว่าไม่เป็นบาปเพราะไม่มีใครถูกฆ่ามีแต่ธาตุเท่านั้น

คำสอนเช่นนี้มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ ภควิคิตา มีอยู่หลายตอนที่กล่าวถึงว่าแม้จะมีการเช่นฆ่าหรือบุคคลเอาศาสนาที่ตนมาตัดศีรษะกัน ก็ไม่เชื่อว่าเป็นการแทนฆ่ากัน พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธคำสอนเช่นนี้ เพราะทรงเห็นว่า สัตว์ทั้งหลายที่มีลมหายใจนั้น ไม่มีอะไรที่จะสำคัญเท่ากับชีวิตของตนเอง คำสอนเช่นนี้เป็นการหันหลังให้กับศีลธรรม เห็นชีวิตเป็นจุลวัตถุไร้ค่า ไม่มีความหมายอะไรในที่สุดก็จะมี การแทนฆ่ากันอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

5. คำสอนและลักษณะของสัญชัย เวลัฏฐบุตร

คำสอนของสัญชัย เวลัฏฐบุตรนั้น มีผู้กล่าวว่า เป็นคำสอนที่ขัดแย้งเอาแน่นอนไม่ได้ หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นลักษณะสัญชัย ลักษณะไม่ได้ปฏิเสธหรือยืนยันเรื่องอดีตและอนัตตา เป็นลักษณะที่ปฏิเสธความเป็นไปได้ของความรู้ คือ เราไม่มีทางรู้ถึงธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งต่างๆ ได้ ยิ่งสิ่งนั้นเป็นความจริงที่เรีกกว่าอันตมัสสัจด้วยแล้ว ยิ่งไม่มีทางรู้ได้เลย หรือแม้ความรู้ที่พอที่จะส่องทางให้เราให้เห็นความจริงได้บ้าง แต่ความรู้ที่หาใช่เป็นเช่นนั้นไม่ จึงเป็นสิ่งที่น่าสงสัยหรือควรปฏิเสธทิ้งไปเลย

สัญญา เวลัฏฐบุตร มีหลักคำสอนที่ว่า

...ทุก ๆ สิ่งจะบัญญัติเรียกหรือจะเรียกอย่างไรไม่ได้ทั้งนั้นเพราะ
สิ่งนั้นๆ จะเป็นอะไรก็ไม่ใช่ ตัวอย่างเช่นว่า คนตายแล้วเกิดอีกหรือ
ไม่ใช่. ตายแล้วไม่เกิดหรือ ไม่ใช่. เกิดบ้างไม่เกิดบ้างหรือ ไม่ใช่.
เกิดก็ไม่ใช่ ไม่เกิดก็ไม่ใช่นั่นหรือ ไม่ใช่. เกิดบ้างก็ไม่ใช่ ไม่
เกิดบ้างก็ไม่ใช่นั่นหรือ ไม่ใช่. ดังนั้นเป็นตัวอย่าง ซึ่งความประ-
สงค์มีว่า อะไรบัญญัติลงไปแล้วอย่างไรไม่ได้ทั้งนั้น⁷

คำสอนเช่นนี้ บางทีอาจจะเป็นเพราะความไม่แจ่มแจ้งที่จะบัญญัติก็เป็น
ได้แม้ในฝ่ายพระพุทธศาสนาเองก็มีบางคณาหรือบางพวกที่ส่ายเช่นนี้ เช่นว่านิพพาน
จะเป็นอัตตาก็ได้ หรือไม่ใช่อัตตาก็ได้ หรือไม่เป็นทั้งอัตตาคะอนัตตา หรืออะไร
ทั้งหมดถ้าจะถือมตินี้ให้เป็นลักษณะของปรัชญาที่มีประโยชน์แก่การพ้นทุกข์ ก็จะต้อง
เข้าใจความหมายว่าอย่าไปสนใจในสิ่งอะไรเลย สิ่งทั้งปวงไม่มีอะไรที่แน่นอน
ลงไป ไม่ควรถือว่ามีเป็นอะไร จงทั้งสิ่งทั้งปวงลงไปได้ ไม่ต้องกลัวและไม่ต้อง
คำนึงถึง แล้วจิตก็จะหลุดพ้นจากสิ่งทั้งปวงเท่านั้น ส่วนพระพุทธศาสนายอมรับ
รองสมมติและบัญญัติในฐานะที่เป็นสมมติและบัญญัติ.

6. คำสอนและลักษณะของนิกัษณะ นาฏบุตร

คำสอนของนิกัษณะ นาฏบุตรนี้มีทรรศนะว่าเป็นการระบุงถึงที่สุดแห่งพรหม
จรรย ด้วยธรรมเครื่องจำกัดบาปให้หมดไปจึงจะบรรลุถึงโมกษะ จบการบำเพ็ญ
ตั้งอยู่ในอนันตชีพตลอดอนันตกาล ลักษณะนี้จัดอยู่ในประเภทกิริยวาทะ คือการสอน
เรื่องกรรมเช่นเดียวกับพุทธศาสนา ซึ่งพอสรุปได้ว่า

⁷ พุทธทาสภิกขุ, อนัตตาของพระพุทธเจ้า, หน้า 30.

... บุคคลจะบรรลุความสุขอันสมบูรณ์ได้ด้วยการกำจัดผลกรรมเก่า และละเว้นไม่สร้างสมกรรมใหม่ทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล การกำจัดกรรมเก่า นั้น จะกระทำได้โดยวิธีการบำเพ็ญตบะ ความสุขนั้นบุคคลไม่สามารถเข้าถึงได้โดยวิธีการง่าย ๆ แต่จะบรรลุได้ด้วยการบำเพ็ญตบะ อย่างเข้มงวดเท่านั้น^๑

คำสอนของนิกัณฐะ นาถบุตรนี้ มีความคล้ายคลึงกับคำสอนเรื่องกรรมใน พุทธศาสนาอยู่มาก ในบางครั้งผู้ที่ทำหน้าที่สอนพุทธธรรมเรื่องกรรมหากไม่มีความ ระมัดระวัง ก็อาจตกเข้าสู่บ่วงแห่งคำสอนของลัทธินี้ได้เช่นกัน ในความเป็นจริง แล้ว คำสอนของพุทธศาสนากับคำสอนของนิกัณฐะ นาถบุตรนั้นมีความแตกต่างกัน อยู่ ดังความที่ปรากฏในเทวทหสูตร มีขณินิกาย ที่พระพุทธรเจ้าตรัสถามนิครนถ์ ว่า

... เธอมีความเห็นอย่างนี้มิใช่หรือว่าสิ่งที่บุคคลแสวงหาหรือประสบ อยู่ในชีวิตนั้น จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ทั้ง หมดเนื่องมาจากเหตุที่ทำไว้ในกาลก่อน เมื่อกรรมเก่าถูกกำจัดหมด ไป ไม่ทำกรรมใหม่ ไม่มีกิเลสไหลเข้าก็สิ้นกรรม เพราะสิ้นกรรมก็ สิ้นทุกข์ เพราะสิ้นทุกข์ก็สิ้นเวทนาเพราะสิ้นเวทนา ทุกข์ทั้งปวงก็ ทำลายหมดไป^๒

^๑ วิจิตร เกิดวิสิทธิ์, ปรัชญาครูทั้งหกในสมัยพุทธกาล, หน้า 44.

^๒ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2525), เล่มที่ 14, หน้า 3.

นอกจากคำสอนในลัทธิของครูทั้งหกนี้ ยังมีคำสอนดั้งเดิมในศาสนาพราหมณ์ที่กล่าวถึงปรัชญาของคำสอนแต่ละยุคสมัย เช่น

1. ยุคพระเวท

พระเวท คืออะไร คำว่า พระเวท หรือ เวท แปลว่า ความรู้ในที่นี้หมายถึงมนตร์ต่างๆ มนตร์คือบทสวดสำหรับใช้สวดสรรเสริญเทพเจ้าทั้งหลาย คัมภีร์หรือหนังสือที่รวบรวมมนตร์ต่างๆ เรียกว่า สัมหิตา¹⁰ ในยุคของพระเวทนั้นคนอินเดียกล่าวว่าปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางธรรมชาตินั้นมีเทพเจ้าอยู่เบื้องหลัง ลักษณะหน้าที่ของเทพเจ้าและชื่อจึงเป็นไปตามหน้าที่และปรากฏการณ์ธรรมชาตินั้น ๆ เช่น เทพเจ้าที่อยู่เบื้องหลังไฟ เป็นผู้บันดาลให้ไฟ เรียกว่า อัคคีเทพ เทพเจ้าอยู่เบื้องหลังน้ำเป็นผู้บันดาลให้มีแม่น้ำ เรียกว่า แม่คงคา เป็นต้น

ในการเข้าถึงเทพเจ้าของตนๆ นั้น ก็ด้วยวิธีการสวดอันวอน การทำพิธีกรรมบูชาตามแบบความเชื่อถือที่กลุ่มลัทธิของตนมีอยู่ ซึ่งไม่ปรากฏมีคำสอนที่บ่งถึงระบบการปฏิบัติเพื่อความว่าง หรือในความหมายแห่งการเป็น สฤญตา ที่จะนำไปสู่การหลุดพ้นได้อย่างแท้จริง ซึ่งมาในสมัยของพราหมณ์ด้วยแล้ว คนในสมัยนี้เชื่อกันว่าการทำพิธีบูชาอันนั้นเป็นของขลังและศักดิ์สิทธิ์ ถ้าทำถูกต้องจริงๆ แล้วจะสามารถบังคับเทวดาให้อำนวยผลตามที่ตนต้องการทุกประการ ซึ่งไม่ใช่เป็นเพียงการประจบ หรืออ้อนวอนขอความเมตตาอย่างที่เคยมีในสมัยพระเวทเท่านั้น ยิ่งไปกว่านั้น การบูชายังสามารถจะทำให้ผู้บูชาก้าวขึ้นสู่ฐานะแห่งการเทวดาอีกด้วย ดังนั้นในยุคนี้จึงมีการนิยมนำพิธีกรรมมากขึ้นและมีวิธีการปฏิบัติที่สลับซับซ้อน

¹⁰ อติศักดิ์ ทองบุญ, ปรัชญาอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, 2524), หน้า 161.

เพิ่มเติมมากขึ้นด้วย รวมทั้งเรื่องบูชา เช่น การฆ่าสัตว์ ซึ่งอาจรวมไปถึง การทำคนเพื่อบูชายัญด้วย และผู้ที่เป็นเจ้าพิธีอันศักดิ์สิทธิ์ก็คือ พวกพราหมณ์ ที่มีอำนาจเหนือกว่าคนสามัญจนมีคำกล่าวว่ พราหมณ์ คือ เทวดาบนดิน สันจำง รางวัล ต่างทำพิธีที่เรื่ยกว่าทักษิณา ก็เกิดแก่พราหมณ์พวกนี้มากมาย

2. ยุคอุปนิษัท

ในสมัยของอุปนิษัทนั้น นักปราชญ์อินเดียสมัยนี้มีความสนใจเป็นพิเศษ ในเรื่องของตัวตน ที่เรื่ยกว่า อาตมัน และภาวะสูงสุดของโลกที่เรื่ยกว่า พรหมัน ซึ่งแทนที่จะเป็นความเชื่อในเรื่องเทพดาฟ้าดินและเช่นสรวงบูชาอย่างที่เคยมีมาในสมัยพระเวท และสมัยพราหมณะ โดยมีความเชื่อใหม่ว่า สัจภาวะที่ แพร่อยู่โดยทั่วไบนั่นคือ ภาวะแห่งอาตมันหรือพรหมัน โดยมีคำอธิบายว่า "อาตมัน หมายถึงสิ่งที่เป็นอุปนิสัยอยู่ในสรวปลิง อาตมันเป็นผู้รู้ ซึ่งรู้ประสบการณ์และทำสิ่งที่ ถูกรู้ให้ปรากฏ อาตมันเป็นอาตมะและดำรงอยู่ในสถานะอย่างเดีวตลอดกาล"²¹ แต่คนเรารู้ไม่เห็นพรหมัน หรือ อาตมันได้นั้นเพราะมีเครื่องท่หุ้มอยู่ ซึ่ง เรื่ยกว่าโกศะ หากผู้ใดรู้แจ้งซึ่งตน ผู้นั้นก็ได้รับแจ้งในสิ่งสูงสุดและมีคำกล่าวว่ อาตมันหรือตนนั้นเป็นที่รักยิ่งของเรา บรรดาสิ่งที่รักทั้งหลาย จะมีความหมายได้ก็ เพราะมาเกี่ยวข้องกับตน ในความรู้เรื่องตนเองเรื่ยกว่า พรหมวิทยา ผู้ใดก็ ตามที่เข้าถึงความรู้อันสูงสุดนี้แล้วจะถือว่เป็นการบรรลุถึงความสุขอันสูงสุด อัน เป็นความสุขสมบูรณ์ เป็นความสุขที่เป็นจุดหมายของคนทั้งหลาย นีคือ เนื้อหาอัน สำคัญ ของอุปนิษัท

²¹ สุนทรว ฒ รังษี, ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), หน้า 32.

ยุคของอุปัชฌาย์ ได้อธิบายถึงการเข้าถึงอาตมันหรือพรหมันว่าอาตมัน อยู่ในเครื่องห่อคือ โภคะ หมายถึงว่า เป็นสิ่งมองเห็นได้ยาก เพราะมีเครื่อง ปกปิดบังตาเราไว้ และทำให้เข้าใจผิดไปว่า สิ่งนั้นเป็นร่างกาย เป็นอินทรีย์ เป็นมนัส ถ้าเราจะให้เห็นตัวอาตมันจะต้องเปิดเครื่องปกปิดที่เรียกว่าโภคะนี้เสีย

3. ยุคเวทานตะ

คำว่า เวทานตะ คือที่สุดแห่งเวทะ คำนี้เดิมใช้แทนคำว่าอุปัชฌาย์ คือ คัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพระเวทอันดับสุดท้าย ต่อมาความหมายกว้างออกไปจนครอบคลุมถึงปรัชญาต่างๆ ที่ขยายออกไปจากคัมภีร์อุปัชฌาย์ ในยุคนี้มีวิวัฒนาการคำสอนที่สูงขึ้น อาศัยเหตุผลและข้อเท็จจริงมากขึ้น และสิ่งที่สนใจศึกษามากเป็นพิเศษคือ เรื่องของอาตมันและพรหมัน นักปราชญ์ของลัทธินี้ยืนยันว่าอาตมัน และพรหมันเป็นสิ่งเดียวกัน จุดหมายของปรัชญาและการปฏิบัติตามคำสอนนี้ก็คือ เข้าถึงหรือรู้แจ้งอาตมันและพรหมันให้ได้ แต่โดยแท้จริงแล้วเราก็มีอาตมัน เป็นอาตมันและอาตมันก็คือพรหมัน แต่ทำไมเราจึงไม่รู้ไม่เข้าใจถึงอาตมันพรหมันได้ ปราชญ์ของเวทานตะกล่าวว่า "เพราะอวิชชาบังไว้และเพราะอาตมันไม่รู้จักตัวตนนี้เอง อาตมันจึงเวียนว่ายอยู่ในสังสารนี้ คือ อาตมันออกจากร่างหนึ่งไปสู่อีกร่างหนึ่ง แล้วไปเข้าร่างอื่นๆ เรื่อยไป จนรู้จักตัวเองดีที่สุด"¹² อวิชชาเกิดขึ้นได้อย่างไร ข้อนี้คำตอบว่า เพราะอาตมันสัมผัสกับกายแล้วเข้าใจผิดว่า กายเป็นทองตัวและมีอหังการว่า นี่เรา เราดี เราถูกและมีมมังการว่านี่ของเรา การเข้าใจผิดนี้เอง เป็นเหตุให้อาตมันมีอาการเหมือนเป็นทุกข์ เป็นสุข เกิด ตาย สลัดกันไปเรื่อยๆ ทั้งหมดเป็นเพียงมายาเท่านั้นเอง ความจริงอาตมัน ตัวจริงหาได้เป็นทุกข์หาได้เกิดตายไม่ เพราะอาตมันที่แท้เป็นตัวสุข เป็นตัวรู้

¹² อติสกดิ์ ทองบุญ, ปรัชญาอินเดีย, หน้า 345.

เป็นตัวสัตว์ อย่างเดียวกันกับพรหม และมาหาที่ว่่านจะหมดไปก็ด้วยการรู้แจ้งตน กล่าวคือ เมื่ออาตมันรู้จักตัวถูกต้องแล้ว อาตมันจะพ้นทุกข์ และไม่ต้องเวียนว่ายในสสารอีกต่อไป

เวทาคะได้กล่าวถึงการบรรลุนิพพานว่า คือ การรู้แจ้งในอาตมันหรือพรหมดังกล่าวก่อนแล้ว การบรรลุนิพพานหมายถึงบุคคลนั้นเข้าไปรวมเป็นอันเดียวกันกับพระพรหมทั้งในโลกนี้และโลกหน้าได้ก็ด้วยการที่ใจของเขามีความเป็นอิสระจากสิ่งที่เป็นความอยากทั้งปวง เมื่ออาตมันได้มีความรู้เกิดขึ้นตามความเป็นจริงแล้ว ก็ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป และนั่นคือ การเข้าสู่โมกษะนั่นเอง

ในการที่จะบรรลุถึงอาตมันสากลและการบรรลุโมกษะได้นั้น ในคัมภีร์ศรีมัททกวดิตา ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่มีคำสอนที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ได้สอนถึงว่า ในบรรดาสิ่งซึ่งไม่มีความแท้จริงนั้นไม่มีสัตว์และในบรรดาสิ่งซึ่งมีความแท้จริงก็ไม่มีสัตว์ ตัวตนหรืออาตมันเป็นสิ่งที่อยู่ชงคงกระพัน ไม่มีอะไรทำอันตรายได้ เทียงแท้ ไม่มีการเกิด ไม่มีการแตกดับ ดำรงอยู่ทั่วไป ไม่เคลื่อนไหว เป็นสิ่งดั้งเดิม ไม่เปลี่ยนแปลง คิดไม่ถึง และไม่เสื่อมสลาย สิ่งที่ทำลายได้นั้นคือร่างกาย ส่วนอาตมันเป็นสิ่งที่ไม่มีอะไรจะมาทำลายให้แตกดับได้ การเคลื่อนจากร่างเก่าที่แตกดับไปแล้ว ไปอาศัยอยู่ในร่างกายใหม่ของอาตมันเหมือนกับการที่คนเปลี่ยนเสื้อผ้าชุดเก่า แล้วแต่งตัวด้วยเสื้อผ้าชุดใหม่ฉะนั้น ร่างกายเปลี่ยนไป แต่อาตมันไม่มีการเปลี่ยนแปลง เช่นเดียวกับการที่เสื้อผ้าเปลี่ยนไป แต่ตัวผู้สวมยังเป็นบุคคลเดิม การเกิดขึ้นและการดับไป การเจริญและการเสื่อมของร่างกาย ไม่มีผลกระทบกระเทือนต่อเอกภาพของอาตมันแต่ประการใดทั้งสิ้น ผู้ใดเห็นแจ้งในความมีอยู่ หรือปรากฏอยู่ทั่วไปในสรรพสิ่งของอาตมันซึ่งเป็นอนัตติมลัจจะ ผู้นั้นย่อมได้ชื่อว่าเห็นตามความเป็นจริงและย่อมเข้าถึงอมตภาวะ

สรุปคำสอนในศาสนาพราหมณ์ลงตรงนี้ได้ว่า จากคำสอนในยุคพระเวทที่ความเชื่อในเรื่องเทพเจ้าในรูปแบบต่างๆ มาจนมีการวิวัฒนาการคำสอนจนถึงยุคอุปัชฌาย์ที่มีความสนใจและศึกษาในเรื่องตัวตนอย่างแท้จริง และได้กลายมาเป็นคำสอนที่มีระบบการปฏิบัติอย่างสมบูรณ์ และมีเป้าหมายถึงขั้นการเข้าสู่โมกษะ

หรือความหลุดพ้นในที่สุดในยุคของเวทาคณะและในสมัยต่อมา มาด้วย แต่คำสอนทั้งหมดนั้นเมื่อพูดถึงการเข้าถึงสิ่งสูงสุดแล้วดูเหมือนว่าจะเป็นคำสอนที่จัดได้ว่าสูงสุดแล้ว ไม่มีอะไรสูงมากไปกว่านั้นอีกแล้ว แต่เป็นเรื่องน่าสนใจศึกษาว่า ทำไมในเมื่อมีคำสอนที่ดูว่าวิเศษแล้ว แต่พระพุทธเจ้าไม่พอพระทัยที่จะปฏิบัติและสอนไปตามนั้นและดีกว่าไปตามลำดับ ๆ จนถึงสิ่งที่ดีที่สุด ครั้นปัญหาก่อบุรุษขึ้นว่าสภาพอย่างไรหรือสถานะชนิดไหนที่เรียกว่าเป็นสถานะที่ดีที่สุด เป็นสุขที่สุด ใครตอบหรือสอนได้ดีที่สุดในที่นั้นหรือสมัยนั้น ก็ถูกยกขึ้นเป็นศาสนา ถ้าเป็นกลุ่มชนที่หนีไปในทางวัตถุก็จะพุ่งไปยังสภาพที่ตนจะได้สิ่งที่ตนพอใจที่สุดจึงเกิดมีสวรรค์ของเทวดาหรือของพระเจ้า ที่มีอะไรตามต้องการทุกอย่างและมีศาสดาสอนเรื่องแดนสวรรค์ของพระเจ้า ขยายความเป็นสิ่งที่ไม่รู้จักสิ้นสุด หรือไม่รู้จักตายในภายหลัง ครั้นต่อมาเมื่อความคิดนึกหรือการศึกษาลึกซึ้งขึ้น หรือในกลุ่มผู้หนีไปในทางจิตได้ค้นพบรายละเอียดลงไปว่าต้องเป็นสภาพของจิตที่ประกอบไปด้วยญาณ หรือความรู้ชนิดที่ทำให้จิตไม่คั่นร่น ไม่เศร้าหมอง ไม่มีดมัวต่างหากเป็นสุขที่สุด หรือดีกว่า ในหมู่มนุษย์เหล่านี้ เกิดมีศาสดาค้นพบความแตกต่างสูงต่ำ หรือต้นลึกกว่ากันเป็นชั้นๆ ซึ่งส่วนมากที่สุดนั้นจะทำให้จิตใจผ่องแผ้วบริสุทธิ์เพียงไรก็ตาม แต่ก็ยังมีความรู้สึกว่าเป็นตัวเรา มีตัวเราหรือสุขของเราอยู่ด้วยกันทั้งนั้นจนในที่สุด พระพุทธเจ้าได้ทรงค้นพบสูงสุดขึ้นไปกว่านั้นว่า ต้องเป็นสภาพจิตที่ผ่องแผ้วหมดจดจากความรู้สึกที่ยึดถือว่ามีตัวของตัวหรือความบริสุทธิ์ของตัวด้วย จิตนั้นจึงชื่อว่าถึงสภาพที่สงบที่สุด บริสุทธิ์ที่สุด และพ้นทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง เพราะถ้าจิตยังรู้สึกว่าเป็นตัวตนอยู่ในสิ่งใด ก็ยังคงติดพันอยู่ในสิ่งนั้น ซึ่งแสดงว่าไม่ใช่ความหลุดพ้นของจิตที่แท้จริง

ข. สัพพัญญุตญาณในพระไตรปิฎก

ที่กล่าวถึงคำสอนในศาสนาพราหมณ์มาแล้วทั้งหมดนั้น เราจะพบว่าศาสนาพราหมณ์จะกล่าวถึงอิตตาหรือความมีตัวตนเป็นหลัก ซึ่งตรงกันข้ามกับพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธเรื่องอิตตา แต่ทรงสอนเรื่องอนัตตาหรือสัพพัญญุตญาณ และถือได้ว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เป็นธรรมะที่สอนมากที่สุดหรืออาจจะกล่าวได้ว่าธรรมะของพระพุทธเจ้าทั้งหมดนั้น เกี่ยวข้องด้วยเรื่องสัพพัญญุตญาณทั้งสิ้น ทั้งที่เป็นการสอนโดยตรงและโดยอ้อม

1. สุนฺญตาที่พระพุทธรเจ้าทรงใช้ในกรณีต่าง ๆ ในพระไตรปิฎก

จากการสำรวจในพระไตรปิฎกพบว่า พระพุทธรเจ้าทรงใช้คำว่า "สุนฺญตา" ในกรณีต่าง ๆ ตามอุปนิสัยของผู้ฟัง เช่น.-

1.1 ,- สุนฺญตาการคโต เรือนว่าง ¹³

เป็นคำที่พระพุทธรเจ้าทรงใช้มากคำหนึ่ง เพื่อชี้ชวนให้ภิกษุทั้งหลายหาที่สงบสงัดสำหรับปฏิบัติธรรม ในข้อนี้หมายถึง ความว่างทางวัตถุ คือความว่างที่ไม่มีอะไรเลย เป็นการเล็งถึงความว่างทางร่างกาย

1.2 - สุนฺญตา เจโตวิมุตติ จิตที่พิจารณาเห็นสิ่งทั้งปวงว่า เป็นความว่างเปล่าจากตัวตน และสิ่งที่เนื่องด้วยตัวตน ¹⁴

- สุนฺญตญโร อภิญญะญโร การกำหนดถือเอา หรือควรรู้ยิ่งในสภาพแห่งธรรมที่ว่างเปล่า ¹⁵

- สุนฺญตานุปัสสนา เห็นธรรมในความว่างเปล่า ¹⁶

ข้อนี้เป็นความว่างทางจิต หมายถึงที่กำลังว่างจากความนึกคิด ไม่รู้สึกอะไรและไม่ทำหน้าที่อะไรเลย เป็นความว่างที่เกิดจากการอยู่ในสมาบัติทุกกนิค

1.3 - สุนฺญโต โลกั อเวกขสฺส พิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของว่าง ¹⁷

- สุนฺญเต ปญฺญา ญาณวิภูเฉ ญาณั ความรอบรู้ในธรรมอันว่างเปล่า ¹⁸

- สุนฺญตาวิหาเรน พหุลลา วิหรามิ (เรา ตถาคต) อยู่มากด้วยสุนฺญตวิหารธรรม ¹⁹

¹³ อญ. เอก. 20/895/118. ฉบับ ทฤษฎธรรสส สงฺคีติเตปิฎกั 2530.

¹⁴ ส. สฬ. 18/349/363. ฉบับ ทฤษฎธรรสส สงฺคีติเตปิฎกั 2530.

¹⁵ ช. ปฉิ. 31/62/32. ฉบับ ทฤษฎธรรสส สงฺคีติเตปิฎกั 2530.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

¹⁷ ช. อป. 33/353/229. ฉบับ ทฤษฎธรรสส สงฺคีติเตปิฎกั 2530.

¹⁸ ช. ปฉิ. 31/47/2. ฉบับ ทฤษฎธรรสส สงฺคีติเตปิฎกั 2530.

¹⁹ ม. อป. 14/176/207. ฉบับ ทฤษฎธรรสส สงฺคีติเตปิฎกั 2530.

ข้อนี้เป็นความว่างทางปัญญา หรือทางวิญญาณ เป็นความรู้ความคิดนึกอย่างสมบูรณ์ และมีสติรู้ตัวอยู่เสมอ โดยมีความรู้สึกว่ามีอะไรที่เป็นตัวตนของตนอย่างแท้จริง ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวตนขึ้นมาได้ เป็นจิตว่างจากตัวตนด้วยอำนาจของสติปัญญา และเป็นอยู่ด้วยสติปัญญา เป็นความว่างจากความรู้สึกที่เป็นตัวตน ของตน แต่มีสติปัญญาอยู่เต็มเปี่ยม.

2. สัจจตาในฐานะเป็นธรรมะอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา

เราอาจจะกล่าวได้ว่าสัจจตา เป็นธรรมะที่อยู่ในฐานะสูงสุดในพระพุทธศาสนา "ธรรมะที่เนื่องด้วยสัจจตา คือ ธรรมะอันสูงสุดลึกซึ้งเหนือโลกเหนือความตายเป็นอันเดียวกับอมฤตธรรมะ"²⁰ ที่ยืนยันค่ากล่าวนี้มีปรากฏอยู่ใน อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต²¹ และในสังยุตตนิกาย นิทานวรรค²² ซึ่งมีข้อความตรงกันว่า

เย เต สุตตุนตา ตถาคค ภาสิตา คมภิรา
คมภิรตถา โลกุตตรา สัจจตาปฐิสัจจตา
ความวาระเบียบแห่งสูตรใดๆ ก็ตาม ที่ตถาคคได้กล่าว
แล้วเป็น เรื่องลึกซึ้งมีธรรมอันลึกซึ้งเหนือโลกก็ล้วนเนื่อง
ด้วยสัจจตาทั้งสิ้น

รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสเล่าแก่ภิกษุที่มีความตอหนิงว่า ตะโพนชื่อ อาชตนะ ของพวกกษัตริย์ผู้มีนามว่าทสารทะได้มีมาแล้ว เมื่อตะโพนแตก พวกทสารทะได้ตอกลิ้มอันอื่นลงไป สมัยต่อมาใครง่่าชื่อทสารทะก็

²⁰ พุทธทาสภิกขุ, สัจจตาปริวรรต, (สุราษฏร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, 2519), หน้า 265.

²¹ อญ.ปญจ. 22/172/118. ฉบับ ทชยธรรมสุส สงคิตติเตปิฏก 2530.

²² สง.นิ. 18/349/397. ฉบับ ทชยธรรมสุส สงคิตติเตปิฏก 2530.

หายไ้ไป ยังเหลือแต่โครงลั้มแม้ฉั้นใจ ภัคขุในอนาคต (ปัจจุบันนี้) ก็ฉั้นนั้ เมื่อกะกล่าวถึงหรื้นำพระสุตฺรที่พระพุทฺธเจ้าสอนไว้อย่างลั้กขั้ง มีอรรถอันลั้กขั้ง เป็นโลกุตตระ ประกอบด้ว้สุญญตธรรมอยู่ จั้กไม่ตั้งใจฟัง จั้กไม่เง้ยโศตลงสตั้บฟัง จั้กไม่ตั้งใจรับรึ้และจั้กไม่ให้ความสาคัญต่อธรรมเหล่านั้ ว่าควรรแก่การศึกษาแล้ว ธรรมะอันเป็นสั้งสุงสุด เช่นสุญญตปฏิจสั้งยุดตานั้ก็จะเป็นอันตรธานหายไ้ พระสุตฺรใหม้ที่นักปราชญ์หรือกรองฉั้นมาใหม้ก็จะเป็นที่ยอมรับเพระะมีความไพเราะะ มี ความวิจิตรในด้้านการเขียนการประพันธ์ ต่างก็ตั้งใจให้การศึกษากันอย่างจรั้จรั้ง

ท่านพุทฺธทาสได้กล่าวถึงเรื่ง สุญญตปฏิจสั้งยุดตา(ธรรมะอันเก้ยวเนื่ง ด้ว้สุญญตา หรือด้ว้สุญญตานั้เอง) ว่า

...ธรรมเรื่งใหม้ ๆ ฉั้นหลั้งๆที่มีฉั้นมาคืออย่างไร คือสุดตันตะ ทั้งหลายเหล้าใจ ฉั้งพวกกวีปราชญ์ทำฉั้นเป็นคำร้ออกรองในลักษณะ ภาพย์ วิจิตรไพเราะด้ว้ตัวอักษร ตัวพยัญชนะอยู่นอกแถว ไม่เนื่ง ด้ว้สุญญตา ขอให้คำว่านนอกแถวของสุญญตาไม่เนื่งเฉพาะด้ว้สุญญตา แล้วก็เป็นสาวกภาสิตา เป็นภามิตของสาวกฉั้นหลั้งๆ นั้คือของใหม้ ธรรมะใหม้และต่ำ และไม่ให้ตถาคตภามิต ถ้าเป็นตถาคตภามิตต้อง เนื่งด้ว้สุญญตา^{๔๑}

3. พระพุทฺธเจ้ากับพระธรรมเทศนาเรื่งสุญญตา

พระพุทฺธธรรมอันเก้ยวเนื่งด้ว้เรื่งสุญญตา นั้นได้ชื่อว่าเป็นธรรม อันพระองค์ได้ตรัสสอนมากที่สุด ในที่นี้จะกล่าวถึงการสอนของพระองค์ทั้งที่เป็น การตรัสเล่าถึงสุญญตาอันเก้ยวข้องกับพระองค์เอง การสอนเรื่งสุญญตาแก่ภัคขุ ในรูปแบบต่างๆ ตลอดจนการตรัสสอนเรื่งนั้แก่อุบาสก อุบาสิกาด้ว้

^{๔๑} พุทฺธทาสภิกขุ, สุญญตาปริวรรต, หน้า 304.

สัญญาที่ตรัสถึงความเกี่ยวข้องกับพระองค์โดยตรง คือ .-

ในจุฬสัญญาสูตร ที่ว่าด้วยสัญญาวิหารของพระพุทธเจ้า พระองค์ได้ตรัสแก่พระอานนท์ว่า "ดูก่อนอานนท์ ทั้งเมื่อก่อนและบัดนี้เราอยู่มากด้วยสัญญาวิหารธรรม"^{๒๔} โดยพระองค์ได้ทรงอธิบายเปรียบเทียบบ้างให้เกิดความเข้าใจคือเปรียบเหมือนปราสาทมิลลมารดาที่ว่างเปล่าจากช้าง โค ม้า และลา ว่างเปล่าจากเงินทอง ว่างจากชุมชนของสตรีและบุรุษ ไม่ว่างอย่างเดียวก็เฉพาะภิกษุ ฉันทิโก ภิกษุก็ฉันทิโกเหมือนกัน คือไม่ใส่ใจในสัญญาว่าบ้าน ไม่ใส่ใจในสัญญาว่ามนุษย์ ใส่ใจแต่สิ่งเดียวเฉพาะว่าป่า จิตของเขาย่อมแล่นไปเลื่อมใสตั้งมั่นและนิภ้อมไปในสัญญาว่าป่า เขารู้ชัดว่า ในสัญญาว่าป่านี้ไม่มีความกระวนกระวายชนิดที่สัญญาว่าบ้านและชนิดที่อาศัยสัญญาว่ามนุษย์เลย มีอยู่แต่เพียงความกระวนกระวาย ภาวะเดียวคือ เฉพาะสัญญาว่าป่าเท่านั้น ด้วยอาการอย่างนี้เอง ขณะพิจารณาเห็นความว่างนั้นด้วยสิ่งที่อยู่ในสัญญานั้นเลย และรู้ชัดสิ่งที่เหลืออยู่ในสัญญานั้นอันยังมีอยู่ว่ามีนี้เอง เป็นการก้าวลงสู่ความว่างตามความเป็นจริง ไม่เคลื่อนคลาดบริสุทธิของภิกษุนั้น

ในการอยู่ด้วยสัญญาวิหารธรรมของพระพุทธเจ้านี้ ท่านพุทธทาสภิกขุได้ให้คำอธิบายไว้อย่างชัดเจน ความว่า

...พระพุทธเจ้าท่านทำหน้าที่ในแต่ละวันๆ ตลอดเวลา ต้องพบปะกับบุคคลมากมาย ทั้งพุทธบริษัท คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ทั้งพระราชามหากษัตริย์ ทั้งเศรษฐี ทั้งคฤหบดี แม้แต่เดียรถีรอื่น ซึ่งตามปกติเป็นคู่แข่งกันอยู่ เป็นคู่ปฏิปักษ์กันอยู่

...ก็ยังมีมหาพระพุทธเจ้า ในฐานะที่เป็นมิตรก็มี มาทำลายก็มี ล้างเอาธรรมเอาประโยชน์ก็มี มากทั้งจำนวนและมากมายด้วยข้อ

^{๒๔} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2530), เล่มที่ 14, หน้า 234.

คิดที่มาได้ถาม มีการหักล้าง มีการโต้ว่าทะก็มีมาก พระองค์ต้อง
ประสพกับสิ่งเหล่านี้ แต่ก็ทรงยืนยันว่าตลอดเวลานั้น ตถาคต อยู่ด้วย
สัพพัญญูวิหาร^{๒๕}

รายละเอียดสำหรับประเด็นนี้คือการอยู่ด้วยสัพพัญญูวิหารธรรมนั้น ไม่ได้
แปลว่าไปหลบมุมอยู่ในห้องไหนแต่เพียงคนเดียว แต่ทรงพบปะกับบุคคลเหล่านั้น
โดยไม่ต้องเสียสัพพัญญูวิหาร ไม่ว่าพระองค์จะทรงสอนสาวกหรือพูดคุยกับใครๆ แม้
ในขณะที่โต้ว่าทะกับเดียรถีย์อื่น ซึ่งเป็นข้าศึกเป็นอุปสรรค จิตของพระองค์ก็เป็น
ปกติ คือไม่ว่าอะไรจะเกิดขึ้น จิตนั้นก็สะอาดเหมือนเดิม คือ ไม่มีการปรุงแต่ง
โดยความเป็นตัวตนของตน ไม่มีความเห็นว่าเป็นเขาเป็นเรา มีแต่ความรู้ว่า
อะไรผิดอะไรถูก อะไรมีเหตุผลอย่างไร แล้วก็พูดไปๆ โดยจะให้เป็นผู้ถามก็ได้
หรือจะเป็นผู้ตอบก็ได้ กระทำไปด้วยจิตที่ไม่มีเรามีเรา ซึ่งเป็นสิ่งที่ตรงกันข้าม
กับเราที่เป็นปุถุชน ที่แม้แต่อยู่บ้านเดียวกันก็ยังมีอากะเลาะกันเพราะความรู้สึก
แห่งการมีเรามีเรา

สำหรับพระพุทธเจ้าท่านั้น ในขณะที่โต้ว่าทะ เมื่อเขาพูดผิดก็ไม่มีความรู้สึก
ว่าเขาผิด แต่รู้ว่าที่ผิดนั้นไม่ตรงกับธรรมชาติ ไม่ถูกตามธรรมชาติ และพระองค์
อธิบายเสียใหม่ว่า ความจริงเป็นอย่างไร โดยไม่มีความรู้สึกว่าเขาผิด เราถูก
เป็นต้น

ในจุฬสัพพัญญูสูตรนี้ พระพุทธเจ้าทรงชี้ชวนให้ภิกษุทั้งหลายอยู่โดยมีสัพพัญญู
วิหารไว้ในตอนท้ายของพระสูตรนี้ว่า สมณะหรือพราหมณ์ในอดีตพวกใดๆ ก็ตาม ที่

^{๒๕} พุทธทาสภิกขุ, สัพพัญญูตาปริวรรต, หน้า 293.

บรรลุนิพพานสมาบัติอันบริสุทธิ์ เชื่อมขอดนั้นเองอยู่ ทั้งหมดก็จะบรรลุนิพพานสมาบัติอันบริสุทธิ์ เชื่อมขอดนั้นเองอยู่ สมณะหรือพราหมณ์ในบัดนี้ไม่ว่าพวกใดๆ ที่บรรลุนิพพานสมาบัติอันบริสุทธิ์เชื่อมขอดอยู่ ทั้งหมดนั้นย่อมบรรลุนิพพานสมาบัติอันบริสุทธิ์ เชื่อมขอดนั้นเองอยู่ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสให้ภิกษุได้สนใจในการศึกษาเพื่อจะได้บรรลุนิพพานสมาบัติอันบริสุทธิ์เชื่อมขอดนั้น

อีกสูตรหนึ่งที่เกี่ยวเนื่องกันนี้ คือ มหาสุญญตสูตร ที่ว่าด้วยสุญญตสมาบัติ ในพระสูตรนี้พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอานนทว่า

...กัฬารธรรมอันตถาคตตรัสรู้ในที่นั้น ๆ แล คือ ตถาคตบรรลุนิพพานสมาบัติภายใน เพราะไม่ใส่ใจในนิมิตทั้งปวงอยู่ คู่ก่อนอานนท์ ถ้าภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา เดียรถีย์ สาวกของเดียรถีย์เข้าไปหาตถาคตผู้มีโชคอยู่เสวยสุญญตวิหารธรรมนั้น ตถาคตย่อมมีจิตโน้มไปในวิเวก โน้มไปในวิเวก โอนไปในวิเวก หลีกออกมา ยืนตีสั่งในเนกขัมมะ เป็นผู้ทำให้สิ้นไปจากธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งอาสวะโดยประการทั้งปวง จะเป็นผู้ทำการเจรจาแต่ที่ชักชวนให้ออกไปเช่นนั้น ในบริษัทนั้นๆ โดยแท้ คู่ก่อนอานนท์เพราะฉะนั้นแล ภิกษุแม้หวังว่า จะบรรลุนิพพานสมาบัติภายในอยู่ เธอพึงดำรงจิตภายใน ให้จิ่งสงบภายใน ทำให้จิตภายในให้เอกอุตถัน ตั้งจิตภายในให้มั่นเกิด^{๒๐}

^{๒๐} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา, เล่มที่ 14, หน้า 242.

การทำจิตให้เกิดเป็นเอกอุตฐานนั้นพระองค์ได้ตรัสแก่ภิกษุให้เจริญธรรม
คือมีสัมปชานะในการพิจารณาถึงความว่างที่มีอยู่ภายใน ทั้งในลักษณะการเดินจง
กรมในการพูดจา และการคิดนึกเป็นต้น

สุญญตาที่สอนแก่ภิกษุ

ในบรรดาคำสอนเรื่องสุญญตาที่มีอยู่ในพระสูตรนั้นคำสอนอันว่าด้วยปัญญา
ของท่านโฆทราสมาคณนั้นจะเป็นคำสอนหลักที่กล่าวถึงเรื่องสุญญตา กล่าวคือท่าน
โฆทราสมาคณได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า พิจารณาเห็นโลกอย่างไร มัจจุราชจึงจะ
ไม่เห็นเราได้ พระองค์ตอบว่า

...ดูก่อนโฆทราสม ท่านจงเป็นผู้มีสติพิจารณาเห็นโลกโดยความ
เป็นของว่าง ถอนอัตตานุทิฐิเสียแล้ว พึงข้ามพ้นมัจจุราชได้ด้วย
อุบายอย่างนี้ เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นโลกอย่างนี้มัจจุราชจึงไม่เห็น^{๒๗}

ด้วยการพิจารณาเห็นโลกเป็นความว่างนี้ ท่านพระอานนทได้ทูลถามว่า
จะทำอย่างไร พระองค์ได้ตรัสอธิบายความว่า เพราะว่างเปล่าจากตนหรือจากสิ่ง
ที่เนื่องด้วยตน นั่นคือจักขุว่างเปล่าจากตนหรือสิ่งที่เนื่องด้วยตน รูปก็ว่างเปล่า
จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัสสุขเวทนาทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะ

^{๒๗}กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับ
สังคายนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2530), เล่มที่ 31,
หน้า 26.

จักขุสัมผัสเป็นปัจจัย แม้เวทนานั้นก็ว่างเปล่า หู เสียง จมูก กลิ่น รส กาย โผฏฐัพพะ ใจ ชรรณารมณ์ มโนวิญญาณ มโนสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนาหรือทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย แม้เวทนานั้นก็ว่างเปล่าจากตนหรือสิ่งที่เนื่องด้วยตน ด้วยเหตุนี้เองพระองค์จึงตรัสว่าโลกนี้ว่าง คือว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวตนว่าของตนหรือว่างจากความรู้สึกว่ามีของเรา นี้ของคนอื่น

ในชุกทกนิคาย มหานิเทศ^{๒๒} พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุให้พิจารณาภายในให้เห็นเป็นความว่าง คือ พิจารณาถึงภายในว่าเป็นกรรมเก่าควบคุมไว้ โดยมีจิตประมวลเข้ามาเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา ซึ่งพระอริยสาวกได้มโนการถึงปัจจุสมุปบาทโดยแนบคายเป็นอย่างดี ในภายใน จินเห็นว่า เพราะเหตุนี้ๆ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ก็มี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้ก็เกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ กล่าวคือเพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นั้น มีขึ้นด้วยอาการอย่างนี้เพราะอวิชชาดับด้วยการส่ำรอก โดยไม่มีเหลือ สังขารจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ มีด้วยอาการอย่างนี้

การพิจารณาให้เห็นโลกโดยความเป็นสุญญัตินั้น มีอยู่ 2 ประการ คือ ด้วยสามารถกำหนดว่าไม่เป็นไปตามอำนาจ และด้วยสามารถพิจารณาเห็นสังขารโดยความเป็นของว่างเปล่า ความอธิบายตอนนั้นก็คือ รูปนั้นเป็นอนัตตา เพราะถ้าเป็นอัตตา รูปนี้ก็จะไม่บอบสลาย หรืออาพาธ และบอกได้ว่า ขอรูปรของเราจะเป็น

^{๒๒} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา, (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์การศาสนา, 2530) เล่มที่ 29, หน้า 556.

อย่างนั้นอย่างนี้ อย่างได้เป็นไปอย่างนั้นเลย แต่เพราะความเป็นอนัตตา รูปจึงต้องอาพาธและไม่เป็นไปตามที่เราต้องการจะให้มันเป็นแม้เวทนา สัญญา สังขาร หรือวิญญาณก็ตามทั้งหมดเป็นอนัตตาทั้งสิ้น เพราะภายในไม่ใช่ของเรา ไม่เป็นไปในอำนาจของเรา บังคับไม่ได้ เป็นไปตามเหตุปัจจัยปรุงแต่งเท่านั้นเอง การพิจารณาอย่างนี้ ชื่อว่าเห็นโลกนี้เป็นของสูญ

การพิจารณาด้วยสามารถเห็นสังขารเป็นของว่างเปล่าคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ สิ่งเหล่านี้ไม่มีสาระ ไม่มีแก่นสาร ไม่มีความเที่ยงแท้ ไม่มีสาระแห่งความสุขที่ถาวร ไม่ยั่งยืน ไม่มั่นคง มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา

การพิจารณาเห็นโลกเป็นของสูญโดยอาการ 6 อย่างคือ^{๒๐}

บุคคลย่อมเห็นรูปโดยความที่ตนไม่เป็นใหญ่, โดยทำตามชอบใจไม่ได้, โดยเป็นที่ตั้งแห่งความไม่สบาย, โดยไม่เป็นไปในอำนาจ, โดยเป็นไปในอำนาจ โดยเป็นไปตามเหตุ, โดยว่างเปล่า แม้ในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็พิจารณาในลักษณะเดียวกันนี้.

นอกจากนั้นพระพุทธเจ้าทรงแนะนำถึงการพิจารณาให้เห็นโลกด้วยความเป็นของสูญ โดยอาการอีก 8 ประการ คือ.-

พิจารณาเห็นว่า รูปไม่ใช่สัตว์, ไม่ใช่ชีวิต, ไม่ใช่ตน, ไม่ใช่มาณพ, ไม่ใช่หญิง, ไม่ใช่ชาย, ไม่ใช่ตน, ไม่ใช่สิ่งที่เนื่องด้วยตน, การพิจารณาเป็นไปตามความเป็นจริงเช่นนี้ ย่อมเข้าใจว่า สิ่งใดไม่ใช่ของเรา เราก็ละสิ่งนั้นเสีย เมื่อเราจะละเสียได้แล้วพระองค์ตรัสว่า นั้นแหละจักเป็นเพื่อประโยชน์และความสุขตลอดกาลนาน อะไรบ้างที่ไม่ใช่ของเรา สิ่งนั้นคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ สิ่งเหล่านี้ควรละทิ้งเสีย โดยการเปรียบเทียบกับ หญ้า ไม้ กิ่งไม้และใบไม้ที่มีคน

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า 275.

เอาไปเผาทั้ง หรือเอาไปทำอย่างอื่นตามใจชอบ เราไม่เคยรู้สึกในความเป็น
เจ้าของดินใด แม้ร่างกายนี้ก็ไม่รู้สึกว่าเป็นตัวเราของเรา ดินนั้น
มีค่าเท่าที่รับรองในบทที่ว่า

"ดูก่อนคามณี เมื่อบุคคลเห็นความเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งสี่
ความสืบต่อแห่งสังขารทั้งสี่ ตามความเป็นจริง ก็ยังนั้นย่อมไม่มีเมื่อ
ใด บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกเสมอเหมือนผ้าและไม้ด้วยปัญญา เมื่อนั้น
บุคคลนั้นก็ไม่พึงปรารถนาภพหรืออัตตภาพอะไรอื่น เว้นไว้แต่निพพาน
อันไม่มีปฏิสนธิ"^{๓๐}

ในตอนท้ายของโมฆราชมาถวปัญหานี้ มีบาทคาถาว่า.-

"ดูก่อนโมฆราช ท่านจงเป็นผู้มีสติพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็น
ของสูญทุกเมื่อ ถอนอัตตาทิฏฐิเสียแล้ว พึงข้ามพ้นมัจจุราชได้ด้วย
อุบายอย่างนี้ เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นโลกอย่างนี้มัจจุราชจึงไม่เห็น"

ความหมายแห่งคาถาเหล่านี้คือ

1. โลกสูญ คือ จักขุสูญ รูปสูญ จักขุวิญญาณสูญ จักขุสัมผัสสูญ สุขเวทนา
สุขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย แม้เวทนานั้นก็
สูญจากตนหรือสิ่งที่เนื่องด้วยตน หูสูญ เสียงสูญ จมูกสูญ กลิ่นสูญ ลิ้นสูญ รสสูญ
กายสูญ โผฏฐัพพะสูญ ใจสูญ ขรรมารมณสูญ มโนวิญญาณสูญ สุขเวทนามก็ดี ทุกข
เวทนามก็ดี อทุกขมสุขเวทนามก็ดี ที่เกิดเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย แม้เวทนานั้นก็
สูญจากตนหรือสิ่งที่เนื่องกับตน

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า 278.

ในส่วนอรรถาภิธานในที่นี้ก็คือ ความเห็นรูปโดยความเป็นตนบ้าง โดยความเห็นว่าคุณมีรูปบ้าง เป็นรูปในตนบ้าง เห็นตนในรูปบ้าง ตามเห็นเวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ โดยความเป็นตนบ้าง ตามเห็นตนว่ามีวิญญาณบ้าง ตามเป็นวิญญาณในตนบ้าง ตามเห็นตนในวิญญาณบ้าง กิเลสที่เห็นอย่างนี้เองที่เรียกว่า อรรถาภิธาน อันถือว่าเป็นกิเลสในทางที่ผิด

2. การที่จะข้ามพ้นมัจจุราชได้นั้น คือการสังัดจากกาม สังัดจากอกุศลธรรม เข้าปฐมฌาน อันมีวิตก มีวิจาร มีปิติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ นี้เรียกว่าทำสมาธิให้มืด ทำจิตมารวมให้มืดทาง ไปสู่สถานเป็นที่ไม่เห็นด้วยจักขุแห่งมารผู้ลามก แล้วปฏิบัติธรรมเลื่อนจิตของตนเข้าถึงกุตติยาน เข้าถึงตติยาน เข้าถึงจตุตถยาน เข้าถึงอาภาสสมาธิจนเจตนะ และมนสิการว่า อากาศไม่มีที่สิ้นสุด เพราะล่องรูป สัญญา เพราะดับปฐิสัญญา เพราะไม่มีมนสิการถึงนาคตสัญญา เข้าสู่วิญญานาณ เจตนะด้วยมนสิการว่า วิญญานที่สุดไม่ได้ เข้าสู่อกิณเจตนะด้วยมนสิการว่าอะไรๆ น้อยหนึ่งไม่มี เข้าสู่เนวสัญญานาสัญญายตนอยู่ แล้วเข้าสู่สัญญาเวชิต นิโรธอยู่ และอัสวะของภิกษุทั้งหมดสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา ข้ามพ้นตัณหาที่ข้ามไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลก เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ภิกษุหรือบุคคลผู้นั้น จะยินดี นิ่ง นอน ก็ไม่มีความระแวงต่อมารใดๆ เพราะไม่ไปในทางแห่งมารผู้ลามก จึงชื่อว่า มัจจุราชไม่เห็น

ในขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค เรื่องสุญญตา อันว่าด้วยความสูญ³¹ ที่พระอานนท์ได้ทูลถามในเรื่องโลกสุญ พระองค์ตรัสว่า เพราะว่าสูญจากตนและสิ่งเนื่องด้วยตน จึงเรียกว่าโลกสุญ และในมาติกาของภิกษุนี้กล่าวถึงสิ่งที่สูญคือ

³¹ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา, เล่มที่ 31, หน้า 16.

สังขารสฺสญ วิปริณามธรรมสฺสญ อัคคสฺสญ ลักษณะสฺสญ วิกัมภณสฺสญ ตถังคสฺสญ
สมุจเจตสฺสญ ปฏิปัสสัทธิสฺสญ นิสฺสณสฺสญ ภายในสฺสญ ภายนอกสฺสญ ทั้งภายในแลภายนอก
สฺสญ ส่วนที่เสมอกับสฺสญ ความที่เสมอกันสฺสญ ความแสวงหาสฺสญ ความกำหนดสฺสญ ความ
เป็นต่างๆ สฺสญ สภาพธรรมที่ว่างเปล่า^{๓๒} ก็มีความจำเป็นในการกำหนดรู้ซึ่งเช่นกัน

ในสุตมยญาณนิเทศ^{๓๓} กล่าวถึงบุคคลผู้พยายามเพื่อจะได้ฉินิจจานุสสณา
เป็นอันได้ฉินิจจานุสสณาแล้ว เป็นธรรมอันบุคคลนั้นกำหนดรู้แล้วและพิจารณา
อย่างนี้ บุคคลผู้พยายามเพื่อต้องการจะได้ทุกขานุสสณา... อนัตตานุสสณา...
นิพพิทานุสสณา... วิราคานุสสณา... นิโรธานุสสณา... ปฏินิสสัคคานุสสณา
อัปปนิหิตานุสสณา... สฺสญตานุสสณา... เป็นอันได้สฺสญตานุสสณาแล้ว โดย
ธรรมนั้นเป็นธรรมอันบุคคลนั้นกำหนดรู้แล้วและพิจารณาแล้วอย่างนี้

ในอังคุตตรนิกาย ตักกนิบาต^{๓๔} พระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุถึงการกำหนดรู้
ราคะ ฯลฯ เพื่อความสิ้นไป เพื่อการละ เพื่อการละ เพื่อความเสื่อมไป เพื่อ
สํารอก เพื่อการดับ เพื่อความสลัดคืนราคะ ต้องเจริญธรรม 3 ประการ คือ
การเจริญสฺสญตสมาธิ การเจริญอนิมิตตสมาธิ และการเจริญอัปปนิหิตสมาธิ

ผลจากการปฏิบัติธรรมอันเกี่ยวกับสฺสญตานี้ มีปรากฏเป็นคำอุทานในที่
ต่าง ๆ คือ

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

^{๓๔} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับ
สังคายนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2530) เล่มที่ 20,
หน้า 412.

ในเอกวิหาริเถราปาทาน^{๓๕} อันเป็นคำอุทานว่าด้วยผลแห่งการอยู่แต่เพียงผู้เดียวว่า ในภัทรกับนี้ พระพุทธเจ้าพระนามว่าพระกัสสปะ โดยพระโคตรเป็นเผ่าพรม มีศเป็นใหญ่ ประเสริฐกว่านักปราชญ์ทั้งหลาย เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว พระองค์ไม่มีธรรมเครื่องให้เนิ่นช้า ไม่มีเครื่องยึดหน่วง มีพระทัยเสมอด้วยอากาศมากด้วยสฤณุตสมาธิ ยินดีในอนิมิตตสมาธิประทับอยู่แล้ว

ในขุททกนิกาย เถราปาทาน^{๓๖} อันว่าด้วยการให้สำเร็จเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ความว่า นักปราชญ์เหล่าใดๆ ก็ตาม เจริญสฤณุตวิโมกข์ อนิมิตตวิโมกข์ และอัปปนิหิตวิโมกข์ ไม่บรรลุความเป็นสาวกในศาสนาของพระชินเจ้า นักปราชญ์เหล่านั้น ย่อมเป็นพระสัณณิกปัจเจกพุทธเจ้า

ในโคกัตตสูตร อันว่าด้วยวิมุตติ 4 ซึ่งท่านพระโคกัตตเถระ ได้สนทนาธรรมกับท่านจิตตคฤหบดี ถึงความหมายของสฤณุตตาเจโตวิมุตติว่าเป็นอย่างไร ท่านจิตตคฤหบดี ได้ตอบว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ก็สฤณุตตาเจโตวิมุตติเป็นไฉน ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้อยู่ในป่าก็ตาม อยู่ที่ไหนก็ตาม ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ที่ว่างจากตนหรือสิ่งที่เนื่องด้วยตน เรียกว่า สฤณุตตาเจโตวิมุตติ ดังนี้

ที่กล่าวมาทั้งหมดนั้นเป็นการสอนแก่พระภิกษุเป็นส่วนใหญ่ ธรรมะสฤณุตตาแม้ว่าจะเป็นธรรมะชั้นสูงยากแก่การเข้าใจเพียงใดก็ตาม ก็ยังมีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการใช้ชีวิตอย่างขร่าวาสเช่นกัน

^{๓๕} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2530) เล่มที่ 33, หน้า 43.

^{๓๖} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2530) เล่มที่ 32, หน้า 19.

สัพพัญญุตาคติที่สอนแก่ภราทาส

ในธรรมทินสูตร พระพุทธเจ้าตรัสกับอุบาสกที่ชื่อธรรมทินะพร้อมด้วยอุบาสก 500 คนที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แล้วทูลถามพระองค์ถึงข้อธรรมที่จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่กุลในชีวิตรของความเป็นภราทาสว่ามียังไร พระองค์ตรัสว่า "ดูก่อนธรรมทินะ ท่านทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า พระสูตรเหล่านี้ที่พระศาสดากล่าวแล้วอันลึกซึ้ง มีเนื้อความอันเป็นโลกุตตระประกอบด้วยความว่าง (สัพพัญญา) เราจักเข้าถึงพระสูตรเหล่านั้นตลอดกาลอยู่เป็นนิตย์"³⁷ ด้วยธรรมะคือสัพพัญญูนี้เองที่จะทำให้ชีวิตรของความเป็นภราทาสมีความสงบสุขตลอดกาล

ในพาหิยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสกับกุลบุตรชื่อพาหิยะทวารุจิริยะ ถึงสิ่งที่เป็นอนัตตา ความว่า "ดูก่อนพาหิยะ เพราะเหตุนี้แล ท่านพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เมื่อเห็น จักเป็นสักว่าเห็น เมื่อฟัง จักเป็นสักว่าฟัง เมื่อทราบ จักเป็นสักว่าทราบ เมื่อรู้แจ้ง จักเป็นสักว่ารู้แจ้ง

...ดูก่อนพาหิยะ ในกาลใดแล เมื่อเห็นจักเป็นสักว่าเห็น เมื่อฟังจักเป็นสักว่าฟัง เมื่อทราบจักเป็นสักว่าทราบ เมื่อรู้แจ้งจักเป็นสักว่ารู้แจ้ง ในกาลนั้นท่านย่อมไม่มี ในกาลใดท่านไม่มี (ตัวตน) ในกาลนั้น ท่านย่อมไม่มีในโลกนี้ ย่อมไม่มีในโลกหน้า ย่อมไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี่แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์"³⁸ และในเวรัญชสูตร พระพุทธเจ้าทรงแก้ไขข้อสงสัยของเวรัญชพราหมณ์ ถึงการที่พระองค์เป็นผู้มีวาตะว่าขาดสัพพัญญูว่า

³⁷ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2530), เล่มที่ 19 หน้า 580.

³⁸ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2530), เล่มที่ 25, หน้า 119.

...ดูก่อนพราหมณ์ เพราะเรากล่าวความขาดสูญแห่งราคะ โทสะ โมหะ เรากล่าวความขาดสูญแห่งธรรมที่เป็นบาปอกุศลหลายอย่าง นี่แลเหตุที่เขากล่าวหาเราว่าพระสมณะโคตมเป็นคนมีวาทะว่าขาดสูญ^{๓๐}

ในชาสูตรนั้น พระพุทธเจ้าตรัสสอนแก่บรรดาอุบาสก ความว่า ชีวิตนี้มีน้อยนัก มนุษย์จะตายกันภายในร้อยปี แม้จะมีการอยู่เกินไปบ้าง ก็ต้องตายด้วยความชราอยู่นั่นเอง คนทั้งหลายต้องเสวราโศก เพราะการยึดสิ่งทั้งหลายว่าเป็นตัวเราของเรา แต่ในความยึดถือนั้นก็มิได้สิ่งไม่มีความเที่ยงแท้ทั้งสิ้น เมื่อกุศลบุตรทั้งหลายเห็นความเป็นจริงอย่างนี้ ก็ไม่ควรอยู่ครองเรือน "หยคน้ำย่อมไม่ติดบนใบบัว วารีย่อมไม่ติดบนดอกบัวฉันใด มุนีย่อมไม่เข้าไปติดในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยินและอารมณ์ที่ทราบฉันนั้น"^{๓๑} ในเมตตคูปัญหาที่ว่าด้วยปัญหาของท่านเมตตาคูมาลพ ที่ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ความทุกข์เกิดมีขึ้นมาได้อย่างไร และการเจเนจบพระเวทของพระองค์นั้นเป็นอย่างไร พระองค์ตรัสสรุปความว่า

...ดูกรเมตตคุ ท่านรู้ชัดซึ่งส่วนอย่างใดอย่างหนึ่งในส่วนเบื้องบน (คืออนาคต) ส่วนส่วนเบื้องต่ำ (คืออดีต) และแม้ในส่วนเบื้องขวาส่วนกลาง (คือปัจจุบัน) จนบรรเทาความเพิลินและความยึดมั่นในส่วนเหล่านั้นเสียวิญญาน (ของท่าน) จะไม่พึงตั้งอยู่ในภพ ภิกษุผู้มีธรรมะเป็นเครื่องอยู่เหล่านั้นมีสติไม่ประมาท ได้รู้แจ้งแล้ว เทียวไปอยู่ และความถือมั่นว่า ของเราได้แล้วพึงละทุกข์ คือ ชาคี ฐรา โสกะและปริเทวะในอิตถภาพนี้เสีย^{๓๒} ดังนี้

^{๓๐} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2530), เล่มที่ 23, หน้า 199.

^{๓๑} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา, เล่มที่ 25, หน้า 637.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า 695.

ในอนาถปิณฑิโกวาทสูตร ที่พระสารีบุตรเถระให้โอวาทแก่อนาถปิณฑิก
เศรษฐีซึ่งกำลังป่วยหนัก สรุปความว่า

...คุณกรณหบดี ท่านพึงสำเหนียก(พิจารณา) อย่างนี้ว่าอารมณ์
ที่เราได้เห็น ได้ฟัง ได้ทราบ ได้รู้แจ้ง ได้แสวงหา ได้พิจารณาด้วย
ใจแล้ว เราจักไม่ยึดมั่นอารมณ์นั้นและวิญญานที่อาศัยอารมณ์นั้นจักไม่มี
แก่เรา คุณกรณหบดี ท่านพึงสำเหนียกไว้อย่างนี้เถิด"^{๔๒}

หลังจากที่พระสารีบุตรได้ให้โอวาทแล้วไม่นาน อนาถปิณฑิกเศรษฐีก็ทำ
กาละ (ตาย) แล้วเข้าถึงสวรรค์ชั้นดุสิต เป็นต้น

^{๔๒} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับ
สังคายนา, เล่มที่ 14, หน้า 454.

บทที่ 3

"จิตว่าง" ในวรรณกรรมของท่านพุทธทาส

มีผู้กล่าวถึงท่านพุทธทาสในแง่มุมต่างๆ มากมาย โดยเฉพาะในฐานะแห่งการเป็นนักการศึกษา เป็นนักคิดอัจฉริยะของพุทธศาสนาและของไทย ซึ่งมีผลงานด้านตำราจำนวนมากทำให้ชาวโลกได้ศึกษา ไซ้แต่จะผลิตผลงานด้านตำราอย่างเดียวท่านยังได้สร้างรูปแบบการปฏิบัติที่เอื้ออำนวยต่อการเข้าถึงธรรมชาติ โดยเฉพาะที่สวนโมกขพลาราม อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี อันถือเป็นศูนย์แห่งการศึกษาในแนวการนำเสนอพุทธธรรมของท่าน และได้มีศิษย์จากสำนักสวนโมกข์นี้ไปตั้งสำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัดต่างๆ อย่างเอาจริงเอาจัง เช่น สวนพุทธธรรมวัดอุโมงค์ เชียงใหม่ก็ดี, วัดชลประทานรังสฤษฎ์นนทบุรีก็ดี วัดป่าธรรมดานครราชสีมาที่ดี สำนักอิตปิปัจจยตา สระบุรีก็ดี, นับว่าเป็นประโยชน์ต่อวงการพระพุทธศาสนาอย่างมาก

ชีวประวัติของท่านพุทธทาส

ท่านพุทธทาสเกิดเมื่อวันที่ 27 พฤษภาคม พ.ศ. 2449 ที่ตำบลพุมเรียง อำเภอยะโฮรา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ได้รับการศึกษาขั้นต้นที่โรงเรียนบ้านเกิดนั่นเอง จนจบมัธยมปีที่ 3 สมัยนั้น

ชีวิตแห่งการเป็นนักศึกษาที่มีความสนใจในพระพุทธศาสนานั้น มีมาตั้งแต่ต้นโดยเฉพาะมารดาของท่านมีความสนใจใฝ่ศึกษาธรรมเป็นอย่างยิ่ง ตลอดจนมีการสนทนาศาสนาของหมู่ลูกสาว ลูกสาวที่บ้านของท่านนั่นเอง สิ่งแวดล้อมที่ดีเช่นนี้ ช่วยกระตุ้นให้ท่านสนใจในการศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง เมื่อถึงวัยแห่งการบวชของท่านที่ต้องบวชกันตามประเพณี ที่มีพิธีเอิกเกริกใหญ่โตนั้น ท่านกลับมีความคิดที่ต้องถามตัวเองว่า ประเพณีเหล่านั้นถูกต้องตามพระพุทธประสงค์

หรือ "แน่นอน ชีวิตของสัตว์เป็นจำนวนมาก จะต้องถูกฆ่าเพื่อสังเวการทำบุญ อย่างไม่ต้องสงสัย ใช่แต่เท่านั้น เหล้ายาปลากั้งและอบายมุขหลายประเภทก็เข้ามาปะปนอีกด้วย การบวชเพื่อเอาบุญจึงมีการขึ้นต้นหรือวางรากฐานไว้ด้วยการกระทำบาป¹ ท่านจึงมีความตั้งใจในการบวชตนเองให้มีความผิดแยกไปจากที่เคยมีเคยเป็นกันมาคือการบวชเพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างจริงจัง และท่านได้เข้าสู่เพศพรหมจรรย์เมื่อปี พ.ศ. 2468 ขณะที่มีอายุครบ 20 ปีบริบูรณ์

การศึกษาพระพุทธศาสนาในขณะที่เป็นระยะเริ่มแรกนั้น เป็นที่เลื่องลือกันว่าท่านมีความรู้ความสามารถและแตกฉานในพระธรรมคำสอนอย่างยิ่ง ท่านได้เข้ามาศึกษาในกรุงเทพฯ สองครั้ง เมื่อได้รับความรู้อันเป็นพื้นฐานเพียงพอแล้ว จึงหวนคืนสู่มาตุภูมิ ด้วยความประสงค์อันแรงกล้าในอันที่จะฟื้นฟูการศึกษา และการปฏิบัติธรรมอย่างแท้จริง ในปีพุทธศักราช 2475 นั้นเอง การก่อตัวของท่านกับสหชาธรรมก็ร่วมกันหาสถานที่อันเหมาะสมที่จะศึกษาและปฏิบัติธรรมได้ตามประสงค์ เมื่อได้สถานที่แล้วจึงได้ชื่อว่า "โมกขพลาราม" อันแปลว่า "อารามที่ทำให้เกิดกำลังใจในการพ้นทุกข์" และปฏิทินในการแจ้งเกิดของสวนโมกข์ที่จำกันได้อย่างง่ายก็คือ "เป็นปีเดียวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง" (จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ระบบประชาธิปไตย)

การศึกษาและปฏิบัติธรรมของท่านนั้น ถือได้ว่าเป็นการปฏิวัติระบบการประพฤติการปฏิบัติของวงการคณะสงฆ์ด้วย เพราะเป็นระบบแบบแผนที่เป็นทั้งหลักทฤษฎีและการปฏิบัติที่ถือว่าถูกต้องไปในตัว การสอนการปฏิบัติของท่านนั้นเป็นที่จับตามองทั้งฝ่ายทางคณะสงฆ์และฝ่ายบ้านเมือง เพราะเป็นที่กระทบกระเทือนใน

¹ ช.ภ.ท., (นามปากกา) ชีวิตและงานของท่านพุทธทาส, (กรุงเทพมหานคร : อักษรการพิมพ์, 2525), หน้า 11.

บางสิ่งบางประการ จึงมีทั้งผู้เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย แต่ท่านกล่าวว่า "การกระทำอะไรใหม่ๆ แปลกๆ ไปจากที่เขากระทำอยู่ จะต้องถูกมองในแง่ร้ายบ้างส่วนหนึ่งเป็นธรรมดา" แม้จะได้รับผลกระทบอย่างไรก็ตามท่านพุทธทาสและคณะก็ยังคงทำหน้าที่ต่อไป ท่านกล่าวว่า "เราได้รับความพอใจในงานที่ทำ มีความกล้าหาญรื่นเริงเป็นสุขสบายคืออยู่ร่วมกันทุกคนและตั้งใจที่จะทำหน้าที่ของเราเรื่อยๆ ไป"

ท่านพุทธทาสเป็นผู้มีความสนใจในการรื้อฟื้นการปฏิบัติธรรมของพุทธศาสนาโดยหวังที่จะรื้อฟื้นในสิ่งที่ถูกต้องตามที่เป็นอย่างจริง ดังที่พระพุทธเจ้าได้ทรงกระทำให้เป็นแบบฉบับให้กลับคืนมา และขจัดความเชื่อถือหรือข้อความที่ผิด ๆ ที่เกิดขึ้นใหม่ๆ ให้หมดไป เพื่อทำให้หลักธรรมของพระบรมศาสดาบริสุทธิ์จริงๆ มีเหตุผลจริงๆ และสามารถคงทนต่อการพิสูจน์ยืนยันได้ตลอดกาล ดังนั้น ไม่ว่าจะเป็นอย่างใดก็ตาม ปาฐกถา หรือธรรมเทศนาท่านจะให้เหตุผลที่ถูกต้องอย่างตรงไปตรงมา จนบางครั้งคนกล่าวหาว่าท่านพูดหรือเขียนเอาตามใจชอบ โดยไม่มีอยู่ในพระไตรปิฎกเลย แต่ก็ไม่ได้ทำให้ท่านเกิดความย่อท้อ เพราะเชื่อว่าตนได้ตรวจสอบอย่างรอบคอบและผ่านการกลั่นกรองมาแล้วจากคัมภีร์ต่างๆ อย่างดีโดยไม่จำเป็นต้องหวั่นเกรงว่าจะผิดพลาดไป ท่านได้ย้ำเตือนให้แก่ผู้สนใจศึกษาว่า การที่จะเชื่อในคำสอนใดๆ ก็ให้ใช้เรื่องความเชื่อถือที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้แก่ชาวกาลามะในกาลามสูตรเป็นเรื่องตัดสิน

ดังนั้นท่านจึงกล้าในอันที่จะนำเสนอหลักธรรมะอันสำคัญๆ อันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบเรื่อยมา เช่น ปฏิจจสมุปบาท, อนัตตา,

* เรื่องเดียวกัน, หน้า 49.

* เรื่องเดียวกัน, หน้า 110.

สุญญตา เป็นต้น โดยเฉพาะเรื่อง สุญญตา เป็นธรรมที่ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ในการนำเสนอของท่านอย่างกว้างขวางดังที่เราจะได้ศึกษากันสืบไป

ความหมายของ และ "จิตว่าง"

ในทรรณะของท่านพุทธทาส คำว่า "สุญญตา" และ "จิตว่าง" มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ท่านพุทธทาสได้อธิบายว่า

... คำว่า "สุญญตา" นี้แปลว่าความว่าง ความว่างของโลก คือความไม่มีตัวตนที่จะหาพบได้ในโลก ความว่างของจิตหมายความว่าจิตประกอบอยู่ด้วยปัญญา หรือความว่างจากตัวกู คือ ความเต็มแห่งสติปัญญา⁴

ในการให้ความหมายของคำว่าโลกว่าง หรือความว่างของโลกก็คือ คำว่าโลกในที่นี้ หมายถึงทุกสิ่งไม่ยกเว้นอะไร ไม่ว่าจะเป็นโลกนี้หรือโลกไหนๆ ทั้งพรหมโลก เทวโลก มารโลก หรือโลกนรกก็ตาม รวมเรียกว่าโลก หรือจำแนกเป็นรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่มีอยู่ในโลกนี้หรือโลกไหนก็ตามรวมเรียกว่าโลก เพราะโลกนั้นมีความหมายอยู่กับสิ่งเหล่านี้ เพราะถ้าไม่มีรูป เสียง เหล่านี้แล้ว ก็ไม่มีสัตว์ตัวใดอยากจะมาเกิดในโลก

การมองโลกให้เป็นของว่างก็คือ มองเห็นรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เหล่านี้เป็นของว่าง ไม่เช่นนั้นจะกลายเป็นความวุ่น นั่นคือต้องมองให้เห็นว่าเป็นของหลอกหลวงเป็นของมายา ในของหลอกหลวงนี้เอง ไม่มีตัวตนที่แท้จริงเป็นที่น่า

⁴พุทธทาสภิกขุ. สุญญตาปริวรรต, เล่ม 2. (สุราษฎร์ธานี:ธรรมทานมูลนิธิ, 2519), หน้า 16.

มาซึ่งความว่าง เหมือนคนที่มองเห็นพยับแดดว่ามีตัวตนอย่างนั้นอย่างนี้ เป็นความละเมอเพื่อฝันด้วยกิเลสตัณหา จนเห็นความว่างเป็นตัวตน แต่เมื่อใดที่มีสติปัญญาสมบูรณ์จึงจะเห็นโลกเป็นความว่างได้ ในข้อนี้หมายถึงการถอนอัตตานุทิฏฐิ คือความเห็นผิดว่ามีตัวตน

การทำตนให้ว่างคือการกระทำทุกอย่างให้เต็มไปด้วยสติปัญญา อย่าให้จิตคิดยึดถือว่าอะไรเป็นตัวตน ร่างกายก็สักว่าร่างกาย จิตก็สักว่าจิต เจตสิก (สิ่งที่ประกอบกับจิต อากาหรหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง ศรัทธา เมตตา เป็นต้น) ก็สักว่าเจตสิก ไม่มีอะไรที่ถือว่าเป็นตัวตนการไม่มีตัวตนไม่ได้แปลว่าจะต้องเอาร่างกายนี้ไปทำให้ละเอียด และนำไปเผาไฟให้ไหม้ไป แต่หมายถึงดังกล่าวนั่นแล้ว

ท่านพุทธทาสได้ตีกรอบของคำว่า ความว่าง, เพื่อกันความเข้าใจผิดว่าความว่างนี้ มีอยู่หลายระดับ คือ :-

1. ว่างทางวัตถุ คือความว่างที่ไม่มีอะไรเลยนั่นเอง เป็นความว่างทางวัตถุ ในข้อนี้สำหรับคนที่ไม่เคยฟังเรื่องสุญญตา หรือ ความว่างมาก่อนก็จะเข้าใจว่า "ว่างจากตัวกู" คือว่างอย่างไม่มีอะไรเลยไม่มีอะไรเหลือ เป็นการเล็งถึงเรื่องของร่างกายหรือของวัตถุ คนจึงคิดกันว่า เมื่อว่าง คนก็จะไม่มีอะไรเลย จะทำให้ตนเองขาดสิ่งที่เคยได้ออยู่ จึงไม่สนใจในเรื่องความว่างตามความหมายที่สูงขึ้นไปกว่านั้น

2. ว่างทางจิต หมายถึงจิตกำลังว่างไม่ได้คิดอะไร ไม่รู้สึกอะไร ไม่ทำหน้าที่อะไรเลย ซึ่งมีความหมายเท่ากับคนที่ตายแล้ว เป็นเหมือนท่อนไม้ เป็นความว่างอันเกิดจากการอยู่ในสมาบัติทุกขนิค

3. ว่างทางปัญญา หรือทางวิญญาน เป็นความรู้ความคิดนึกมีอยู่อย่างสมบูรณ์ รู้สึกตัวอยู่เสมอ โดยมีความรู้ว่างไม่มีอะไรเป็นตัวตนที่แท้จริง ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวตนขึ้นมาได้ เป็นจิตว่างจากตัวตนด้วยอำนาจของสติปัญญา

ในความหมายของ "ความว่าง" สองข้อข้างต้น ท่านพุทธทาสไม่อธิบายมากนัก แต่จะให้ความสำคัญของสุญญตาหรือความว่างในทางปัญญาเพียงประเด็นเดียว และยังมีการกล่าวถึงประเด็นที่สี่ที่ควรกล่าวไว้ในที่นี้คือ

4. ความหมายแบบอรรถพาล* ในข้อนี้ท่านพุทธทาสได้ยกตัวอย่างลักษณะคำสอนของอาชิตเจสสัมพล ซึ่งเป็นหนึ่งในครูทั้งหกที่มีชื่อเสียงมากในสมัยพุทธกาล ที่สอนว่า การฆ่าไม่มี ไม่มีค่าของการกระทำใดๆ เรียกว่าเป็นอภิกิริยิกิริ ว้างจากการบัญญัติว่าเป็นผลโดยถือว่าไม่มีค่าทางศีลธรรม เช่น การทำบุญก็มีค่าแค่ทางวัตถุที่ผู้รับได้ประโยชน์หรือ อิมไปเท่านั้นเองไม่มีค่าที่จะได้สวรรค์วิมานอะไร การทำบาปก็เช่นกันถือว่าเป็นการสิ้นสุดอยู่เพียงแค่นั้นเช่นการฆ่าคนตายก็สิ้นสุดทุกสิ่งเพียงแค่นั้นเท่านั้น ไม่มีบาปอะไร ไม่มีนรกเป็นเบื้องหน้าแต่อย่างใดเพราะฉะนั้นบาปอันเนื่องจากฆ่าจึงไม่มี ท่านพุทธทาสกล่าวว่า เป็นคำสอนที่ทำให้คนทำอะไรๆ ได้ตามใจตัวอย่างเห็นแก่ตัว

ส่วนคำว่า "จิตว่าง" นั้น ท่านพุทธทาสไม่ได้หมายถึงจิตที่ว่างโดยไม่มีคิดนึกอะไรเลย เพราะคำนี้มีความหมายพิเศษ คือ "ความว่างจากความหมายหรือความรู้สำนึกว่าเป็นตัวกู-ของกูแล้วก็เรียกว่าจิตว่าง"^๕ กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ "จิตที่ไม่ถูกกิเลสครอบงำ และอยู่ด้วยปกติเดิมของมัน คือสติปัญญา"^๖ ท่านกล่าวว่าในทางตรงกันข้าม คำว่าจิตว่างคือ จิตที่ถูกกิเลสครอบงำ สูญเสียความเป็นปกติเดิม (ที่ว่างอยู่โดยปกติ) แล้วปราศจากสติปัญญา และปราศจากสติสัมปชัญญะโดยสิ้นเชิงจิตจึงว่างวายเพราะการกลุ้มรุมด้วยความรู้สึกรักที่เป็นตัวกู-ของกู

จิตว่างอีกความหมายหนึ่ง คือ ความว่างจากโลกะ โทสะ โมหะ หรือว่างจากความยึดถือว่า สิ่งใดๆ มาเป็นตัวเราของเรา หรือ ว่างจากตนและสิ่งที่เนื่องด้วยตน

*ท่านพุทธทาสใช้คำนี้เพื่อเป็นการกระตุ้นให้ผู้ฟังมีความสนใจเป็นพิเศษ

^๕ อรุณ เวชสุวรรณ, วิวาทะ ระหว่าง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมชกับ

ท่านพุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, 2527), หน้า 164.

^๖ เรื่องเดียวกัน,

ในหนังสือ 50 ปีสวนโมกข์, ท่านพุทธทาสได้ให้ความหมายเพิ่มเติมว่า "จิตว่าง" นี่ท่านผูกขึ้นมาใช้แทนคำสัญญาตาเพื่อให้การเรียนรู้ง่ายขึ้น ง่ายต่อการจำ ง่ายต่อการพูดจา กัน ซึ่งไม่ได้มีตัวหนังสือโดยตรง แต่มีความหมายที่อาจจะสรุปได้ออย่างนั้น คำว่า "ว่างๆ" นี่เป็นคำสูงสุดในพระพุทธศาสนาตามทรรศนะของท่านเพราะเป็นความว่างจากตัวตน ไม่ใช่เป็นความว่างอย่างอันธพาล หรือความว่างอย่างไม่มีอะไร ไม่นึกคิดอะไรอย่างที่คุณทั่วไปเข้าใจกัน

"จิตว่าง" คือ ว่างจากความยึดมั่นว่าเป็นตัวกู-ของกู⁷ โดยท่านกล่าวถึงมูลเหตุเดิมของท่านคือ พุทธพจน์ที่ว่า สัญญโต โลโก อเวกขสฺสุ (เจตเห็นโลกนี้โดยความเป็นของว่าง) หรือ สัญญโต คือ ความว่าง คือว่างจาก "อัตตเตน วา อัตตเตน เยนว" สัญญโตโลก-โลกว่างจากตน ว่างจากของตน เมื่อจิตเห็นความว่างจากตัวตนว่างจากของตนในสิ่งทั้งปวงอย่างนั้นแล้ว จิตก็จะไม่ไปหยิบฉวยเอาอะไรมายึดถือว่าเป็นตัวตน ของตน จิตชนิดนี้เองเรียกว่า จิตว่าง ถ้าไปยึดถือ จิตจะว่างไม่ได้ ท่านกล่าวว่า จิตว่างนี้ เป็นศัพท์ที่ถอดรูปมาจากพระพุทธพจน์หลาย ๆ ข้อมาสรุปเป็นคำเดียว เพื่อความเหมาะสมและมีความรัดกุมที่สุด ง่ายที่สุดสำหรับการศึกษา

ข้อสำคัญในการใช้คำว่า จิตว่าง, ท่านพุทธทาสได้ชี้ให้เห็นว่า โดยปกติธรรมดาแล้ว จิตมีความว่างอยู่โดยธรรมชาติ เช่น จิตว่าง จึงทำให้เราฟังสิ่งต่างๆ รู้เรื่อง จิตว่างจึงทำให้เรานอนหลับโดยไม่ต้องกินยานอนหลับกล่อมประสาท จิตว่าง จึงช่วยให้รอดพ้นจากอาการเป็นบ้า คนที่นอนไม่หลับเป็นเพราะกำรมีจิตวุ่นคิดแต่เรื่องราวต่างๆ ที่เป็นไปในเรื่องของการมีตัวกู-ของกู จิตจึงวุ่นและถูกความเป็นตัวกู-ของกูนั้นเองแผดเผาทั้งวันทั้งคืน

⁷ อัครมุนินิธิ, ห้าสิบปีสวนโมกข์, (กรุงเทพมหานคร : พระนครการพิมพ์, 2525), หน้า 125.

อาจจะมีคำถามว่า ทำไมท่านพุทธทาสจึงใช้คำว่า "จิตว่าง" ไม่เลือกใช้คำอื่น ท่านได้อ้างพุทธภาษิต ที่ปรากฏมีอยู่เป็นคู่ๆ ความว่า.- "สังขารปรมา ทุกขา, นิพพานํ ปรมํ สุขํ, สังขารปรมา ทุกขา- สังขารเป็นทุกข์อย่างยั้งนั้น อธิบายว่ามันวุ่นวุ่นนั่นเอง ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น คนที่เรียนรู้ภาษาบาลีด้วยตนเอง ย่อมเข้าใจได้ทันที คำว่าสังขารานั้น แปลว่า ประดุจดัง สิ่ง แปลว่าพร้อม ขาร แปลว่าท่า, สังขาร แปลว่าท่าพร้อมคือ ท่าไม่หยุด^๕ การประดุจดังเรื่อยไป ไม่มีหยุดนี้เองที่ทำให้เกิดความวุ่น เมื่อเป็นการประดุจดังทางจิตก็เป็นจิตวุ่น ไม่มี ความว่าง และเมื่อไม่มี ความว่างก็เป็นทุกข์อย่างยั้ง

ส่วนข้อที่ตรงกันข้ามนั้นเรียกว่า นิพพานํ ปรมํ สุขํ - นิพพานคือความดับสนิท หรือความเย็นสนิท หรือความว่างอย่างยั้ง อีกข้อหนึ่งคือ นิพพานํ ปรมํ สุขุณฺณํ - นิพพาน คือความว่างอย่างยั้ง ความวุ่นเป็นทุกข์อย่างยั้ง ความว่างเป็นความสงบสุขอย่างยั้ง

นอกจากนั้นท่านพุทธทาสได้ให้เหตุผลในการใช้คำว่า "จิตว่าง" ไว้ว่า

1. เรื่องสุญญตา เป็นข้อความในสังยุตตนิกายโดยเฉพาะ อันเกี่ยวข้องกับเรื่องสุญญตา ที่เป็นคำเดิมที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ และยืนยันว่าสุญญตาเป็นเรื่องลึกซึ้งหรือเป็นหัวใจของพุทธศาสนา จึงใช้คำว่า "ความว่าง" ไปตามเดิม แต่ที่แปลกๆไปเพราะความไม่ใส่ใจในการศึกษาของคนโดยทั่วไปนั่นเองและที่ใช้คำว่า "จิตว่าง" ก็เพื่อให้เป็นคำกระตุกความสนใจให้ผู้ศึกษาได้กลับมาดูความว่างภายในจิตของตนเองได้เข้าใจดียิ่งขึ้น

^๕พุทธทาสภิกขุ, มหายานพุทธศาสนา, (สุราษฎร์ธานี, ธรรมทานมูลนิธิ, 2528), หน้า 211.

2. เป็นความสะดวกแก่คนสามัญทั่วไปโดยให้ความเข้าใจถึงว่าจิตของเราโดยปกติ ก็มีความว่างเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว จะได้สนใจหันกลับมาดูความว่างภายในจิตของตนเองได้เข้าใจยิ่งขึ้น

ท่านพุทธทาสกล่าวว่า การใช้คำว่า จิตว่างนี้ ได้มีการคัดเลือกหรือพิจารณาอย่างรอบคอบแล้ว โดยความที่เชื่อถือว่าเป็นคำที่ดูขลังและศักดิ์สิทธิ์เป็นคำที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา และเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟังมากที่สุด

ความสัมพันธ์ระหว่างคำว่า "สัพพัญญา" กับ "จิตว่าง"

คำว่า สัพพัญญา ในความหมายของท่านพุทธทาส คือ "ความว่างจากความรู้สึกที่เป็นตัวกู-ของกู"

ส่วนคำว่า จิตว่าง คือจิตที่ปราศจากอุปาทานว่าเป็นตัวกู - ของกูหรือเป็นจิตที่ว่างจากตัวกู คำว่า จิตว่าง ในที่นี้ไม่ได้แปลเป็นความว่างอย่างสิ้นเชิง แต่เป็นความว่างจากอุปาทาน ในสิ่งทั้งหลายที่จะยึดถือมาเป็นของเรา ว่าเป็นของเรา หรือตัวเรา แต่จิตนั้นจะเต็มไปด้วยสติ อันเป็นความรู้เท่าทันว่าทุกสิ่งทุกอย่างเป็นของว่างจากความเป็นตัวตน จุดสัมพันธ์ของ "สัพพัญญา" กับ "จิตว่าง" นี้คือ "สัพพัญญา คือความว่าง ถ้าจิตใดมีความว่าง จิตนั้นต้องเรียกว่า "สัพพัญญาจิต" หรือ จิตที่ประกอบด้วยสัพพัญญา เราเรียกว่า "จิตว่าง"^๑

เราอาจจะมีคำถามว่า ท่านได้รับอิทธิพลมาจากฝ่ายมหายานบ้างหรือไม่ รวมทั้งอาจจะมีการยืมภาษามาใช้โดยตรงก็เป็นได้ ในประเด็นนี้ท่านกล่าวว่า ไม่มีการยืมใดๆ มาใช้เลย เพียงแต่เป็นความบังเอิญที่คำอาจจะคู่ตรงกันไปยังในการใช้คำว่าจิตว่างนั้น บางคนเข้าใจว่าเป็นคำมาจากฝ่ายมหายาน, เป็นพุทธศาสนาฝ่ายมหายานที่ถือว่าเป็นพวกมิจฉาทิฐิ ท่านกล่าวว่าที่จริงเรื่องสัพพัญญา

^๑พุทธทาสภิกขุ, สัพพัญญาปริวรรต, เล่ม 2, หน้า 325.

หรือความว่างนั้นไม่ใช่พุทธศาสนาฝ่ายมหายาน แต่เป็นพุทธศาสนาทั้งหมด ก่อน
แต่จะแยกออกเป็นเถรวาทหรือมหายาน "จิตว่าง" นี้ท่านยืนยันว่าไม่ใช่ภาษาจาก
ต่างประเทศ หรือเป็นคำมาจากฝ่ายมหายานนั้น ท่านพุทธทาสกล่าวว่า คงจะเป็น
ที่ฝ่ายมหายานเขามีใช้มากและแพร่หลายกว่าเราเท่านั้นเอง

เจตนารมณ์ในการนำเสนอเรื่อง "จิตว่าง" ของท่านพุทธทาส

การนำเสนอพุทธธรรมเรื่อง "จิตว่าง" ของท่านพุทธทาสนั้น ดูจะเป็น
การทำทาสต่อนักการศาสนา นักศึกษา และสาธารณชนโดยทั่วไปไม่น้อย น่าจะมี
ความสำคัญที่เราควรศึกษาวิเคราะห์ถึงเจตนารมณ์ในการนำเสนอเรื่องนี้จึงขอนำ
ประเด็นต่างๆ ที่พอจะสรุปได้ถึงเจตนารมณ์ของท่านมาวิเคราะห์ต่อไปนี้ :-

1. จิตว่างในฐานะที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา

ท่านพุทธทาสได้ย้าไว้หลายแห่งถึงข้อที่ว่า พระไตรปิฎกของเถรวาทนั้น
เองมีคำว่า "สุญญตา" เป็นธรรมะอันสำคัญ ที่มีพุทธภาษิตยืนยันขึ้นก็คือ ตถาคตพูด
แต่เรื่องสุญญตา หรือเรื่องที่เกี่ยวข้องด้วยสุญญตา เรียกว่าเป็นธรรมปฏิบัติสูงสุด
(ธรรมะอันเกี่ยวเนื่องด้วยสุญญตาคือความว่าง) นอกนั้นไม่กล่าวถึง "สุญญตา" จะ
กล่าวว่า สุญญตาเป็นตัวแทนทั้งหมดทั้งสิ้นก็ได้เป็นแค่หัวใจนิดเดียวก็ได้ เป็นทั้งหมด
ทั้งตัวของพุทธศาสนาก็ได้ นี่ขอยืนยันในข้อนี้¹⁰ นั่นคือการเป็นหัวใจและเป็นตัวแท้
เพราะสุญญตาไม่มีเปลือก ไม่มีกะพี้ มีแต่แก่น เป็นสุญญตาที่ถูกต้องในพุทธศาสนา
จึงเป็นตัวของตัวเองเท่านั้นเอง ไม่มีมากไปกว่านี้ เป็นตัวแท้ของพุทธศาสนาที่ปก
เปลือกเข้าไปไม่ได้อีกแล้ว อุปมาเหมือนเพชร ที่เป็นทั้งหมดในตัวของตัวเองและ
เป็นทั้งหัวใจของมันเองด้วย เป็นสิ่งที่บริสุทธิ์ไม่มีอะไรเจือปน และมีค่าที่สุด

¹⁰ พุทธทาสภิกขุ, สุญญตาปริวรรต, เล่ม 2, หน้า 265.

ข้อความตอนนีตรงกับพระสนะของอาจารย์เสถียร โปธิันทะ ที่กล่าวถึงเรื่องสัญญาในฐานะของการเป็นตัวแท้ของพระพุทธศาสนา คือที่กล่าวว่า เจ้าชายสิทธัตถะเข้าไปเรียนกับดาบสทั้งสอง (อาฬารดาบสและอุทกดาบส) ก็เกิดมีมติขัดแย้งกันในเรื่องอัตตาผู้รู้ และเมื่อเจ้าชายสิทธัตถะได้มาตรัสรู้เองนั้นก็เป็นการตรัสรู้เรื่อง สัญญาหรือ อัตตาตัวเอง คือเห็นสภาพธรรมทั้งปวงโดยแท้จริงว่า มิใช่ลักษณะอย่างกับการปกอกาบกล้วย นั่นคือการลอกกาบกกล้วย บางทีเราลอกยังไม่สิ้นเชิง ยังเหลืออยู่หลายชั้น คล้าย ๆ กับว่านิพพานคือการดับทุกข์ นั้นเป็นของวิเศษอย่างหนึ่ง และในของวิเศษนี้ถูกหุ้มอยู่ด้วยประตูลายอื่น พวกดาบสทั้งหลายในขณะนั้นเมื่อได้งานในชั้นใดชั้นหนึ่ง ก็ติดอยู่ในงานนั้น ก็เป็นการเปิดประตุนิพพาน แต่เป็นเพียงประตูชั้นนอกหรือกาบกกล้วยชั้นนอก ๆ แล้วก็คิดว่าถึงแล้ว แต่ความเป็นจริงยังต้องไปอีกไกลและหลายชั้น

อาจารย์เสถียรกล่าวว่าสำหรับพระพุทธเจ้าั้น พระองค์ได้เปิดประตูสุดท้ายจึงได้พบสัญญา อันเป็นเรื่องการลอกกาบ คือ เป็นการเช็ดอุปาทานในสภาพธรรมต่างๆ ที่ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น แต่ด้วยอำนาจแห่งอวิชชา และตัณหาทำให้เกิดไปยึดมั่นเข้า การลอกออกทีละชั้นจนกระทั่งถึงขั้นสุดท้าย และลอกตัวสำคัญอีกตัวหนึ่งคือ ตัวของเราเอง ถ้ายังมีตัวของเราอยู่ก็ยังไม่ใช้ไม่ได้ เพราะจะนึกว่าตัวเราเองได้นิพพาน หรือเป็นความรู้สึกที่ได้ภูมิธรรมขั้นนั้นขั้นนี้ (ท่านพุทธทาสฯใช้คำว่าต้องหลุดพ้นเสียจากความหลุดพ้น คือ ถ้ายังรู้สึกหรือ พูดว่าฉันได้นิพพาน นั่นคือ ยังไม่ได้อะไรเลย อาจารย์เสถียรกล่าวว่าแม้แต่แต่ปากประตูเท่านั้นเอง ยังไม่บรรลุนิพพานแท้จริง

...สัญญา ที่แท้จริง จึงมีเฉพาะแต่ในพระพุทธศาสนาเท่านั้น เพราะสอนให้ลอกอุปาทานทีละชั้นๆ จนกระทั่งลอกตัวเองคือความรู้ ลึกว่ามีอุปาทานตัวนี้ ก็ต้องพลอยถูกลอกไปด้วย ไม่ใช่ลอกแบบงูลอกคราบ งูลอกเอาคราบเก่าทิ้งไป ตัวงูก็ยังอยู่ไม่ข้ามันก็เกิดคราบใหม่ขึ้นมาอีก เพราะฉะนั้นคนที่ยังไม่เข้าถึงหลักสัญญาที่แท้จริงนั้นจะฉวยเอาผิด ๆ นึกว่าตัวนามธรรมนี้ได้เป็นนิพพาน คล้าย ๆ กับงูลอกคราบ

ไม่เข้าถึงออกขึ้นมาใหม่อีก

เหตุนี้หลักสัจจะจึงเป็นหลักหัวใจของพระพุทธศาสนามีไว้สำหรับ
ถอนอุปาทาน เป็นแก่นแท้เป็นเนื้อแท้เป็นหัวใจแท้¹¹

แต่เป็นเรื่องที่น่าเสียดายว่า แม้สัจจะจะเป็นธรรมอันสำคัญ เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา แต่ก็ถูกมองข้ามไปจนไม่มีใครสนใจ และบางคนถือว่าเป็นเรื่องลึกลับเกินไปก็มีความไม่สนใจนี้อาจเนื่องมาจาก สัจจะเป็นเรื่องที่ลึกซึ้งยากที่จะเข้าใจได้ในทันที แม้แต่จะไม่มีใครเข้าใจในทันทีที่ท่านพุทธทาสก็หวังว่า จะมีคนเข้าใจได้เมื่อเวลาผ่านไปแม้จะนานเป็นสิบ ๆ ปีก็ตาม

หัวใจของคำสอนในพระพุทธศาสนาก็คือ การสอนให้รู้จักความทุกข์และการดับไม่มีเหลือแห่งความทุกข์ สัจจะเป็นเช่นเดียวกัน นั่นคือ การนำเสนอสัจจะในฐานะ ที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาเพื่อการดับทุกข์เช่นกัน นั่นคือ ท่านพุทธทาสมองว่า พุทธบริษัทไทยเรายังงมงาย หรือล้าหลังเพราะไม่สนใจเรื่องสัจจะ จึงเป็นพุทธบริษัทที่ไม่ถูกต้องและสมบูรณ์เต็มที่ก็ได้ รวมทั้งยังมีปัญหาอันเกิดจากไม่เข้าใจในศาสนาอยู่มากมาย ดังนั้นธรรมเรื่องสัจจะจึงมีเป้าหมายให้พุทธบริษัททั้งหลายสามารถปฏิบัติตามศาสนา ชนิดที่เป็นการดับทุกข์ได้จริงและโดยง่าย จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง

2. "จิตว่าง" ในฐานะที่เป็นสภาวะสูงสุด

ท่านพุทธทาส ได้อ้างหลักฐานในพระบาลีอังคตนิยายหมวดที่ว่าด้วยของ 5 อย่างที่ปรากฏอยู่หลายแห่ง ที่กล่าวถึงข้อความนี้คือ เข เต สุตตุนตา ตถาคเตน

¹¹ เสถียร โพธิ์นันทะ, "หลักสัจจะ", สมาธิ, ปีที่ 2 ฉบับที่ 14, (พฤศจิกายน 2529), หน้า 80-82.

ภาสิตา คมภีรา คมภีรตฤา โลกุตตรา สฤญตปฏิสฤตฤา ความว่าสูตรใดๆ ที่ ตถาตตได้กล่าวแล้ว เป็นเรื่องลักขัง มีอรรถอันลักขังเหนือโลกแล้วก็เนื่องด้วย สฤญตานั้นเอง เป็นการยืนยันว่าถ้าเป็นคำที่เป็นพุทธพจน์แล้วจะต้องเป็นไปตาม หลักการอย่างนี้

ในทางตรงกันข้ามถ้าเป็นคำที่นอกเหนือจากพุทธพจน์เรื่องสฤญตานั้นแล้ว ก็จะเป็นลักษณะที่ว่า เฮ เต สฤตตฤา-ระเบียบแห่งพระสูตรทั้งหมดเหล่าใด กวีกฤา- ที่พวกกวีทำขึ้น กาเวชชฤา-อยู่ในลักษณะของกาพย์กลอน หรือกวีนิพนธ์ จิตตฤา- มีตัวอักษรอันวิจิตร จิตตพพชณนา มีพยัญชนะอันวิจิตร พาหิรกา-เป็น เรื่องภายนอกสาวกภาสิตา - เป็นคำที่สาวกภาสิตา นั้นคือ ไม่ใช่เป็นพุทธพจน์

โดยเฉพาะที่กล่าวว่า เป็นเรื่องภายนอกที่ไม่เกี่ยวกับเรื่องสฤญตานั้น ท่านได้กล่าวถึงคัมภีร์ที่ท่านพุทธทาสอาจารย์ได้รจนาไว้ว่า

...เป็นเรื่องนอกไปจากสฤญตาจนยอมรับด้วยไม่ได้ และกลืนไม่ ลงอยู่มาก เรื่อง เช่นเรื่องกำเนิดของโลก เรื่องแผ่นดินเท่าไร พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระราหู เทวดาอะไรต่างๆ แล้วนำ ประหลาดว่าแผ่นดินนี้มันกว้างเท่านั้น เท่านั้น ชาวเท่านั้น หนาเท่านั้น เพราะเขาเชื่อว่าโลกมันแบนแล้วตรงศูนย์กลางของความแบนนี้มียอด เขาพระสุเมรุ มีเขาพระสุเมรุสูงเท่านั้น เท่านั้น แล้วทั้งหมดนี้ตั้งอยู่ บนปลา 2-3 ตัว เท่านั้น อย่างนี้ก็เลยไปไม่ไหว ติดตามไม่ไหว จะ ตีความในภาษาธรรมอย่างไรก็ไม่ไหว¹²

คำสอนเช่นนี้ท่านพุทธทาสจึงจัดเป็นพวกพาหิรกา คือ นอกเรื่องสฤญตา และท่านกล่าวว่าความรู้แจ้งโลกของพระพุทธรเจ้าท่านมิใช่รู้แต่เพียงต้น ๆ หรือ

¹² พุทธทาสภิกขุ, สฤญตาปริวรรต, เล่ม 2 หน้า 266.

ตามมติเดิมของพราหมณ์ที่ท่านพุทธโฆษาจารย์กล่าวอ้างถึง แต่การรู้แจ้งโลกนั้น คือการรู้แจ้งเรื่องทุกข์ การรู้เรื่องทุกข์ เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ เรื่องความดับสนิท ของทุกข์และเรื่องทางความดับสนิทของทุกข์ ก็คือการรู้เรื่องภายในกายของเราที่ยังเป็นๆ อยู่นี้เอง ให้มีความเข้าใจและสามารถดับทุกข์ได้ในขณะนี้เอง

ความไพเราะแห่งธรรมนั้น เรื่องนอกสัจจตามาจะไพเราะในด้าน อรรถะพัญชนะ แต่สัจจตามิไพเราะด้านอรรถะพัญชนะแต่ก็ไพเราะลึกซึ้งในทาง ดับทุกข์ ที่ที่เรารู้ได้ว่างามในเบื้องต้น งามในท่ามกลางและงามในที่สุด* สัจจตามิขึ้นใจ และจับใจ ตรงที่ดับทุกข์ได้ และคำว่า คมภิรา เป็นเรื่องลึกซึ้ง ก็คือมีความหมายที่ลึกซึ้ง เป็นโลกุตตระ คือการอยู่เหนือโลก** หรือความทุกข์นั่นเอง

ในข้อที่ว่า เป็นสัจจตปปฏิบัติสัจจตปานั้นคือ ธรรมะข้อนั้นๆ จะประกอบ อยู่ด้วยสัจจตปหรือความว่างเสมอ แม้ในบางครั้งอาจจะไม่ได้กล่าวถึงสัจจตปโดยตรงก็ตาม แต่ก็จะเป็นธรรมที่ประกอบอยู่ด้วยความว่าง หรือสอนให้มีความว่าง จากการยึดถือ เช่น บทธรรม ที่ว่า สัพเพ ธมมา นาล อภินเวสาธ. ความว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น บทธรรมข้อนี้ท่านพุทธทาสได้แสดงเป็นหัวใจในการนำเสนอเรื่องจิตว่างนี้ด้วย โดยเฉพาะในหนังสือแก่นพุทธศาสน์อันเป็นผลงานชิ้นสำคัญของท่าน ที่กล่าวถึง ใจความทั้งหมดในพระพุทธานุสาสน์ ก็คือพุทธธรรมดังกล่าวนี้ แม้การที่จะเห็นความว่างได้ก็ด้วยการเห็นว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวง เป็นสิ่งที่ไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น การปฏิบัติให้มีความว่างนั้นด้วยการกระทำความเข้าใจให้ถูกต้องคือ

* หลักการแสดงธรรมที่ดีต้องมีความไพเราะทั้งขณะเริ่มเรื่อง, ขณะดำเนินเรื่อง, และจบลงด้วยความประทับใจ

** คำว่า เหนือโลก ไม่ได้แปลว่าจะต้องออกไปนอกโลกด้วยยานใดๆ แต่การใช้ชีวิตอย่างไม่เป็นทุกข์ ไม่หวั่นไหวไปตามกระแสของโลก อยู่เหนือปัญหาและความขัดแย้งทั้งปวง

...ว่างที่แรกเป็นวัตถุแห่งการรู้หรือการเข้าถึง ว่างที่สองคือ
จิตว่างว่าง คือจิตว่างนี้ เป็นลักษณะของจิตที่ว่างเพราะเข้าถึงความ
จริงคือ ความว่างนี้จนกระทั่งการดับไม่เหลือแห่งการมีตัวกู-ของกู¹³
นั่นคือ ต้องทวิความเข้าใจว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรเข้าไปยึดถือว่า
เป็นตัวตนของตน แล้วจิตก็จะว่างจากความยึดถือแล้วจะพ้นทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง
เพราะจิตอิสระจากการยึดถือในสิ่งใดๆ

3. "จิตว่าง" เป็นสภาวะอันจำเป็นสำหรับทุกคน

ท่านพุทธทาสได้กล่าวไว้ว่า โดยความเป็นจริงแล้ว ขรรณช้อเด็ชวใช้ได้กับคนทุกชั้น เพราะหากเปรียบกับพระเจ้าที่มีสอนอยู่ในศาสนาต่าง ๆ แล้วพระเจ้าองค์เด็ชวก็ใช้ได้กับคนทุกๆ ชั้น โดยไม่จำเป็นต้องมีอยู่หลายๆ องค์เช่นเด็ชวกันกับ สฤญดา นี้มีความจำเป็นแก่ทุกๆ คนเช่นกัน ทั้งบรรพชิต (นักบวช) และคฤหัสถ์ (ชาวบ้านทั่วไป) เพราะทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ก็ต้องเดินทางไปทางเด็ชวกัน อาจจะตามหลังกันไป เพราะคฤหัสถ์ต้องหาบต้องคอนรุงรังไปอย่างช้าๆ ล้มลุกคลุกคลานกันไป ส่วนบรรพชิตมีลักษณะเหมือนนก มีเกาะแต่เพียงปีกเท่านั้นก็ไปได้รวดเร็ว แต่ก็ไปในทิศทางเด็ชวกัน คือไปตามทางมรรคมืองค์ 8 ประการ สัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบเป็นต้น ส่วนจุดหมายปลายทางก็คือนิพพาน หรือความเย็นในที่สุด

ขรรณช้อเด็ชวสำหรับทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ คือ

¹³ พุทธทาสภิกขุ, แก่นพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์ 2524), หน้า 165.

...ความไม่เห็นแก่ตัว เพราะการเข้าใจเรื่องสัญญาโดยที่เมื่อ
ประพาศธรรมจนกระทั่งเป็นพระโสดาบัน ก็จะได้ธรรมจักษุคือมีดวง
ตาเห็นธรรมครั้งแรกคือการเห็นสัญญา เห็นความเป็นอนัตตาของสิ่ง
ทั้งหลายเห็นว่าสิ่งทั้งปวงเป็นไปตามเหตุปัจจัย ลึกว่าชาติตามธรรมชาติ
ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา แม้แต่ยังเป็นกัลยาณปुरुชนที่มีความ
เห็นแก่ตัวอยู่บ้างแต่เมื่อพัฒนาจิตจนเป็นพระสกทาคา มีพระอนาคามี
ความเห็นแก่ตัวก็จะสิ้นไปเมื่อเป็นพระอรหันต์ในที่สุด¹⁴

นั่นคือ การบรรลุความเป็นพระอรหันต์ก็คือ การได้บรรลุถึงธรรมสัญญา
นั่นเอง

โดยเฉพาะกับความเป็นภุชงค์นั้น สัญญาธรรมยังมีความจำเป็นต่อ
การดำเนินชีวิตอย่างยิ่ง เพราะเป็นชีวิตที่มีภาระหนักในทุก ๆ ทาง จึงต้อง
เรียนรู้และปฏิบัติในเรื่องสัญญาอยู่ทุกขั้นตอน โดยยึดหลักของพระพุทธเจ้าที่ว่า
"ท่านทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่าพระสูตรเหล่านี้ที่ตถาคตตรัสแล้ว อันลึกซึ้ง มี
เนื้อความอันลึก เป็นโลกุตตร ประกอบด้วยความว่าง เราจักเข้าถึงพระสูตร
เหล่านั้นตลอดกาล"¹⁵ และท่านพุทธทาสได้ยึดหลักที่ว่าเรื่องสัญญาเป็นประโยชน์
เกื้อกูลแก่ภุชงค์ทั้งหลายตลอดกาลนาน¹⁶ โดยได้แบ่งชีวิตออกเป็น ๘ ชั้น

¹⁴ พุทธทาสภิกขุ, สัญญาปาปริกขรณ, หน้า 346.

¹⁵ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับ
สังคายนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2530), เล่มที่ 19,
หน้า 581.

¹⁶ พุทธทาสภิกขุ, สัญญาปาปริกขรณ, หน้า 366.

ตอนซึ่งเรียกว่าอาศรมสี่* คือกลุ่มพรหมจารี, กลุ่มคฤหัสถ์, กลุ่มวนปรีสัถ์, กลุ่มสันขาสี
กลุ่มพรหมจารีต้องสนใจเรื่องสุญญาเพราะ จะได้มีความกระตือรือร้น
มีความคล่องแคล่ว มีความพากเพียร ไร่เร่งแจ่มใส รักษาดีบ้านเมือง ฯลฯ ด้วย
สติปัญญาอันเป็นตัวยุญญาอย่างแท้จริง

กลุ่มคฤหัสถ์ต้องสนใจและมีธรรมคือสุญญาเพราะ การครองเรือนที่
มากปัญหาต้องต่อสู้ดิ้นรนทนทาน มีความยึดมั่นในอันที่จะทำให้เป็นทุกข์ ฯลฯ สิ่ง
เหล่านี้จะผ่อนคลายไปได้ด้วยการมีสุญญาธรรม ผลคือการใช้ชีวิตที่ถูกต้องจนไม่
เป็นทุกข์

กลุ่มวนปรีสัถ์ต้องมีธรรมะคือสุญญาเพราะชีวิตในวัชคฤหัสถ์ที่มีแต่ความ
หนักอึ้ง เพราะภาระที่เคยมีมา เมื่อมาศึกษาธรรมะก็จะมีความเข้าใจได้เร็วขึ้น
ยังมองเห็นสุญญาธรรมจิตก็น้อมนำเข้าสู่นิพพานได้สะดวกขึ้น

*อาศรมสี่ คือกลุ่มคนที่กระทำกิจกรรมอย่างเดียวกัน ลักษณะอย่างเดียวกัน
กัน มีเป้าหมายอย่างเดียวกันคือ

1. กลุ่มพรหมจารี เป็นวัชก่อนแต่งงาน, วัชก่อนการมีครอบครัว
2. กลุ่มคฤหัสถ์ เป็นวัชของการมีครอบครัว
3. กลุ่มวนปรีสัถ์ เป็นวัชที่ต้องออกแสวงสัจธรรมโดยการปลีกตัวไปอยู่
ตามป่า เพื่อศึกษาธรรมะอย่างเป็นธรรมชาติ หรือเพื่อหาความสุข
ให้กับตนเองเพื่อสะดวกแก่การศึกษาธรรม
4. กลุ่มสันขาสี เป็นวัชแห่งการแจกของส่อดะเกียง คือ แจกทรัพย์ที่
ตนมีอยู่พร้อมกับการสอนธรรมะที่ตนค้นพบมาแล้ว อันเป็นประดุจประ
ทีปส่องทางของทุกๆ ชีวิต

กลุ่มสันขาลี ต้องมีสัจจตาธรรมเพราะสัจจตาเป็นเครื่องหลักและหล่อเลี้ยงให้ชีวิตเคลื่อนไปสู่สันขาลี คือวัยสุดท้ายของชีวิต อันเป็นวัยที่ต้องแจกของ (ทรัพย์สมบัติที่เขามี) ส่องตะเกียง (อบรมสั่งสอนให้ความรู้เป็นธรรมทาน) ทำหน้าที่ตามกิจวัตรของพระพุทธรเจ้า สัจจตาธรรม จะช่วยประคับประคองจิตไปสู่เป้าหมายโดยสันติได้

ผลกระทบจากการนำเสนอเรื่อง "จิตว่าง"

ท่านพุทธทาส ได้กล่าวไว้หลายแห่งถึงการนำเสนอพุทธธรรมอันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา คือ เรื่อง "สัจจตา" หรือ "จิตว่าง" นี้ว่า เป็นการยากที่จะทำให้คนได้เข้าใจในเรื่องนี้ทันที เพราะพื้นฐานในทางธรรม หรือการศึกษาในทางธรรมยังน้อยเกินไป แต่ก็จำเป็นต้องนำเสนอออกไป ด้วยความหวังว่าในเวลาที่ผ่านมา ไม่ว่าจะนานเป็นปี สิบปี หรือมากกว่านั้นก็ตาม คงจะมีคนสนใจใฝ่ศึกษาและมีความเข้าใจได้ในที่สุด จนนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ขึ้นได้

โดยทั่วไป ไปแล้วมีคนเป็นจำนวนมากที่คิดกันแต่เพียงว่า การสอนพุทธศาสนาแก่ฆราวาสนั้น สอนกันแต่เพียงเรื่องบุญบาป และการทำดีก็พอแล้ว ไม่ควรที่จะนำคำสอนเรื่องสูงจนเกินไปเช่น เรื่อง อนัตตา สัจจตา หรือนิพพานเลย เช่น ในวิวาทะธรรม เรื่องจิตว่างนั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ไม่เห็นด้วยกับการนำเสนอหรือการสอนธรรมชั้นสูงแก่ประชาชนคนทั่วไป ไม่ต้องเทศน์เรื่อง (สัจจตาหรือจิตว่าง) นี้ก็ได้ เทศน์เรื่องทำบุญกุศลทานกัน มาหนึ่งพูดกวนนอกกลุ่มนอกทางทำมา¹⁷ ในบทวิจารณ์ บทวิพากษ์ของพระโพธิรักษ์ โดยดร.จินดา จันทน์แก้ว ที่กล่าวถึงการวิพากษ์การสอนพุทธธรรมของท่านพุทธทาสว่า

¹⁷ อรุณ เวชสุวรรณ, วิวาทะธรรมระหว่าง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กับท่านพุทธทาส, หน้า 128.

..เป็นความผิดพลาดอย่างมาก ที่ท่านพุทธทาสเอาของสูงมาสอนประชาชน ท่านพุทธทาสเกิดกลายเป็นบุคคลสำคัญที่สุดขึ้นมาจริงๆสำคัญต่อประเทศชาติ ฉะนั้นหากผลงานของท่านลองผิดๆ ถูกๆ ผลสะพัดสืบเนื่อง มีฤทธิ์อิทธิพลยิ่งกว้างขวางกระเทือนแรงเหลือล้น จึงจำเป็นต้องรีบด่วนที่สุดที่จะต้องป้องกันประชาชนให้ปลอดภัยจากมลภาวะมหาภัยซึ่งเหตุคำสอนเป็นพิษบางข้อ (สัพพตดา) เพราะฉะนั้นพระโพธิ์รักษ์จึงจำเป็นต้องเตือนสังคมให้รู้เนื้อรู้ตัวจับพลัน และตื่นตัวกันขึ้นมาบ้าง¹⁰

แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ท่านพุทธทาสยืนยันว่าในการสอนเรื่องบุญบาปนั้นมีคนอื่น (พระรูปอื่น) สอนกันอยู่มากแล้วไม่จำเป็นต้องสอนกันอีก ท่านพุทธทาสกล่าวว่าหากพระพุทธรศาสนาสอนกันแต่เรื่องการทำดี ทำชั่วเท่านั้นโดยไม่มีการสอนเรื่องอนัตตา สัพพตดาแล้ว ก็ไม่จำเป็นต้องมีพระพุทธรศาสนาเกิดขึ้นมาก็ได้ เพราะว่ามีศาสนาอื่นที่สอนเรื่องนี้กันอย่างจริงจังอยู่ก่อนหน้าที่จะมีพระพุทธรศาสนาแล้ว

การสอนพุทธธรรมเรื่อง จิตว่างนี้ เกิดมีผลกระทบขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเกิดจากนักการศึกษา และผู้ศึกษาธรรมะที่ให้ความสนใจ และมีการวิพากษ์วิจารณ์ไปตามความรู้และความเข้าใจของตน ในที่นี้จะเป็นการศึกษาถึงกระแสของการนำเสนอและผลกระทบที่มีอย่างต่อเนื่อง คือ:-

ในปีพุทธศักราช 2501 เป็นปีที่ท่านพุทธทาสได้เริ่มสอนพุทธธรรมเรื่อง จิตว่างนี้อย่างจริงจังและเป็นระบบ โดยท่านถือโอกาสพิเศษคือเนื่องในวันมาฆบูชา

¹⁰จินดา จันทรแก้ว, "วิจารณ์วิพากษ์ของพระโพธิ์รักษ์", สมาธิ, ปีที่ 1 ฉบับที่ 8: หน้า 34.

ที่ถือว่าธรรมะอันเป็นหัวใจในการสอนพระพุทธศาสนา หรือ ของพระพุทธศาสนา
นั่นคือ โอวาทปาฏิโมกข์ที่มีธรรมะ 3 ประการ คือ

สพฺพปาปสฺส อภการํ การไม่ทำบาปทั้งปวง

กุสลสฺสุปฺปสมฺปทา การทำกุศลให้ถึงพร้อม

สจิตฺตปริโยทปนํ การชำระจิตใจของเราให้ขาวรอบ

เอตํ พุทฺธานสาสนํ ธรรมะ 3 อย่างนี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า

ในการสอนหลักธรรมทั้งสามประการนี้ของท่านพุทธทาสท่านเน้นในเรื่อง
เรื่องการทำความจิตของตนให้ขาวรอบมากเป็นพิเศษ แม้ในเรื่องของการละบาป เว้น
จากความชั่วหรือหันกลับมาทำในเรื่องของความดีนั้น วิธีการสอนของท่านก็สอนให้
เข้าใจว่า บาปก็มีสาเหตุมาจากความคิดเห็นที่ว่า สิ่งต่าง ๆ เป็นตัวเรา ของ
เรา คนจึงพยายามที่จะแสวงหาสิ่งต่าง ๆ เป็นตัวเราของเรา ให้ได้ จึงมีการ
ทำที่เป็นบาปกันขึ้นมา ในเรื่องการทำบุญนั้น ท่านชี้ให้เห็นว่าหากเป็นการทำบุญที่
ถูกต้องแล้วจะเป็นการกระทำที่เป็นไปเพื่อการจางคลายจากความรู้สึกที่เป็นตัวกู-
ของกู ดังนั้นวิธีการทำความจิตให้ว่างหรือการทำความจิตของตนให้มีความขาวรอบจึงเป็น
ประเด็นที่ท่านได้อธิบายและทำความเข้าใจอย่างละเอียดเป็นพิเศษ และการอธิบาย
เรื่อง "จิตว่าง" หรือ "สุญญตา" ของท่านจึงกระทำอย่างเป็นระบบตลอดมา

นั่นคือ อันเนื่องด้วยวันมาฆบูชา หลังการแสดงธรรมะเรื่องสุญญตาหรือ
จิตว่างในปี 2501 แล้ว ต่อมาปี 2503 ท่านพุทธทาสได้แสดงธรรมเรื่อง สุญญตา
อย่างต่อเนื่อง เช่น ธรรมเทศนาเรื่องความเป็นพระอรหันต์นั้นอย่างไร และจะ
ถือประโยชน์แก่เราได้ได้อย่างไร

ธรรมเทศนาเรื่อง ความว่าง สุญญตา คือ ความว่าง ว่างอย่างซึ่งนั้น
แหละคือนิพพาน

ธรรมเทศนาเรื่อง ความเข้าใจผิดต่อกันและกันอยู่ นั่นคือ ข้อปฏิบัติที่
เป็นโลกุตระก็มีหลักเกณฑ์อย่างเดียวกันกับข้อปฏิบัติที่จะดับทุกข์ ในบ้านในเรือน
ในวัดของมรวาส

ธรรมเทศนาเรื่อง จิตว่างคืออะไร การทำงานด้วยจิตว่าง, และ
เป็นคำตอบคำถามที่ว่า เราจะถือพระพุทธรูปศาสนาได้อย่างไร

ธรรมเทศนาเรื่อง ไม่ต้องทำอะไร เพราะความว่างจากกิเลสที่นั่นแหละ
มีอยู่เป็นพื้นฐานในเราแล้ว เมื่อเรามีสติสัมปชัญญะที่สมบูรณ์ อวิชชาที่ไม่มีโอกาส
เกิดขึ้นมาได้

ธรรมเทศนาเรื่อง ทำอย่างไรจึงจะว่าง เป็นธรรมเทศนาที่แนะนำการใช้
ชีวิตอยู่อย่างมีจิตว่างนั้นจะทำอย่างไร เป็นการชี้ให้เห็นแนวการปฏิบัติ และผลอัน
น่าชื่นใจ คือความเป็นสุขสงบเย็นอันเกิดจากการมีจิตว่างตลอดกาลนาน

นอกจากนั้น ท่านพุทธทาสได้สอนเรื่อง สุนฺดรา หรือ จิตว่าง ไว้ในที่
ต่าง ๆ ในโอกาสสำคัญ ๆ อย่างต่อเนื่องมานับเวลาเป็นสิบ ๆ ปี

หลังจากที่มีการสอนในเรื่องนี้ไปแล้ว ก็เกิดมีผลกระทบเกิดขึ้นตามมา
มากมายทั้งในฝ่ายที่ไม่เห็นด้วย และในฝ่ายที่คัดค้าน เช่น :-

ในปี 2506 อันเนื่องในวันอาสาฬหบูชา ได้มีการแสดงธรรมในรูปแบบ
ธรรมสาธกฉา(การสนทนาธรรม) ในเรื่องต่าง ๆ โดยเฉพาะในเรื่อง "จิตว่าง"
นั้นได้รับความสนใจจากผู้ฟังมาก ในการนี้มีการบรรยายโดยท่านพุทธทาสและมี
หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นผู้ชักใช้ ขยายความ และสรุปความซึ่งในราย
การนี้มีผู้กล่าวว่า เป็นวิวาทะธรรม ระหว่างสองปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ทั้งฝ่ายโลกและฝ่าย
ธรรม และหลังจากจบรายการนี้แล้วก็ถือได้ว่าเป็นคลื่นลูกใหญ่ที่กระทบต่อการนำ
เสนอพุทธธรรมเรื่อง "จิตว่าง" นี้

ด้วยอุปสรรค หรือปัญหาเรื่องจิตว่างที่เข้าใจกันยาก ทำให้การบรรยายแต่ละครั้งของท่านพุทธทาสต้องอาศัยความระมัดระวังเป็นอย่างมาก เพื่อที่จะ
ทำความเข้าใจให้เป็นขั้นเป็นตอน ไม่เกิดความสับสน เราจึงพบว่าท่านได้พยายาม
ให้รายละเอียดในทุกแง่มุม เช่น :-

ธรรมะที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนานั้น หากมีคำถามว่าพระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องอะไร ท่านพุทธทาสยืนยันว่า "สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่มียึดมั่นถือมั่น"^{๑๐} คือธรรมะทั้งหมดทั้งสิ้นที่พระพุทธเจ้าทรงสอนนั้น มีแต่ธรรมะที่เกี่ยวข้องด้วยเรื่องสุญญตา อนัตตา คือความว่าง หรือความไม่มีความหมายแห่งความเป็นตัวตน ซึ่งในวิถิประจำวันนั้นเอง ที่ต้องระวังเรื่องของจิตที่ได้เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส สัมผัสอยู่เป็นประจำ อย่าให้กระแสจิตเป็นไปในทางที่จะเป็นการยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นเรา เป็นของเราเข้า แล้วจิตที่ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นก็จะ เป็นจิตที่สมบูรณ์ไปด้วยสติปัญญา และสมบูรณ์ด้วยสติสัมปชัญญะในขณะที่จิตว่างนั้นเอง ในทางตรงกันข้ามหากมีจิตวุ่นเพราะมีติดทำอุปาทาน วุ่นด้วยความเห็นแก่ตัว ก็ไม่สงบเย็นอยู่ด้วยสติปัญญา

ในประเด็นนี้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช กล่าวว่า เป็นการยากที่จะอธิบายให้ใคร ๆ เข้าใจได้ นั่นเพราะ เป็นการยากที่จะพูดให้คนอื่นที่มีอุปาทานอยู่แล้วเข้าใจได้โดยเฉพาะในศาสนาอื่นที่เขา มีอุปาทานอยู่ในพระเจ้าของเขาอยู่ก่อนแล้วยิ่งยากมาก ท่านพุทธทาสกล่าวว่าแม้ชาวพุทธเองที่ยึดถือในพระพุทธพระธรรม พระสงฆ์ที่แท้จริงนั้นก็คือภาวะที่บุคคลปราศจากความยึดมั่นถือมั่น หัวใจของพระพุทธเจ้าก็คือภาวะที่ปราศจากความยึดมั่นถือมั่น พระสงฆ์เองก็ศึกษาไปเพื่อทำลายความยึดมั่นถือมั่น แม้ในเรื่องการศึกษาในพระไตรปิฎกก็ตามเราก็จะพบว่า คำพูดทุกคำนั้นมุ่งไปสู่การทำลายความยึดมั่นถือมั่นทั้งสิ้น เช่นในเรื่องอริยสัจสี่ก็เห็นได้ชัดว่า ความทุกข์และเหตุให้เกิดทุกข์ ก็คือผลของการยึดมั่นถือมั่น และถ้าเมื่อไม่มีความยึดมั่นถือมั่นนั้นแหละ คือความไม่มีตัณหา คือ นิโรธ เป็นความดับ

^{๑๐} อรุณ เวชสุวรรณ, วิวาทะระหว่าง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช กับ พุทธทาสภิกขุ, หน้า 104.

ทุกซ์ การกระทำทุกอย่างทุกประการที่เป็นไปด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่น ก็คือมรรค แม้ว่าจะมีการจำแนกไว้ถึงแปดองค์ ก็ล้วนแต่มุ่งหมายที่จะทำลายความยึดมั่นถือมั่น การเอาสัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบหรือความเข้าใจถูกต้องเป็นหลักใหญ่ นั้น ก็ ต้องเป็นความเห็นที่ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นเสียก่อน จึงจะ เป็นสัมมาทิฐิที่สมบูรณ์ ต่อจากนั้นก็จะถูกต้องด้วยเรื่องราวต่าง ๆ ต่อไปจนครบ ทั้งแปดองค์

ในการปฏิบัติเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา ก็ตาม การขาดศีล ก็เพราะมีความ ยึดมั่นถือมั่นในของรัก ในของไม่รัก แล้วก็ทำไปตามอำนาจความรักหรือความไม่ รัก สมาธิฟุ้งซ่านเลื่อนลอยเป็นนิรวณ* ต่าง ๆ นานา ก็เพราะการไปยึดมั่นถือมั่น ถ้ามองเห็นสิ่งทั้งปวงว่าเป็นสิ่งที่ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น จิตก็จะสงบระงับลงไปเอง เป็นสมาธิเอง การเพ่งพิจารณาอยู่เสมอว่า ไม่มีสิ่งอะไรน่ายึดมั่นถือมั่นอยู่เสมอ ๆ คือตัวปัญญาล้ำสุดที่พระพุทธเจ้าประสงค์ให้เรามี ฉะนั้นการที่จะมีศีล สมาธิ ปัญญา สมบูรณ์ได้ตามความต้องการ ก็ด้วยการไม่มีความยึดมั่นถือมั่นนี้เอง

เมื่อเข้าสู่ประเด็นของการทำงานด้วยจิตว่าง ท่านพุทธทาสได้อธิบาย ในแง่มุมต่าง ๆ ที่พอสรุปได้ คือ

* นิรวณ สิ่งที่ขัดขวางจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม หรือ ธรรมที่กั้นจิต ไม่ให้บรรลุความดี คือ

1. กามฉันทะ ความพอใจในความสวยงามที่ส่งเสริมเรื่องกามารมณ์
2. พยาบาท คิดร้าย ผูกเวร
3. ถีนมิตตะ ความหดหู่ซึมเศร้า
4. อุทธัจจะกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญ
5. วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย

ที่เรียกว่าเป็นการทำงานด้วยจิตว่างนั้น ก็คือการทำหน้าที่ของเราทุก
อย่างทุกประการ ด้วยจิตที่ไม่มีความเห็นแก่ตัว ไม่มีความรู้สึกน้อมไปในทางที่มี
ตัวเราหรือของเรา และไม่มีความรู้สึกที่จะยึดมั่นถือมั่นสิ่งใดสิ่งหนึ่งไว้ว่า เป็นตัว
เราหรือของเรา อย่างนี้เรียกว่าทำงานด้วย "จิตว่าง" ท่านพุทธทาสได้ยกตัว
อย่าง เช่น ชาวนาที่ทำงานด้วยจิตว่าง คือไถนาอยู่กลางแดดที่เหงื่อไหลไคลย้อย
แต่ด้วยจิตของเขาที่ึดมั่นถือมั่นว่าอะไรเป็นของตน เขาก็ร้องเพลงพลางไถนาไป
พลาง เพลิดเพลินในการทำนา ถ้ายังเห็นเป็นการปฏิบัติธรรมไปในตัวก็ยังเป็น
การสนุกใหญ่ จิตก็ยิ่งว่างมากขึ้น จึงทำนาด้วยความสบายใจ ไม่คิดน้อมไปใน
ทางว่าไปขโมยเขาดีกว่าจะได้รวยเร็ว หรือไม่ว่าจะเป็นคนแฉะหรือจ้ำกรม
กร ฯลฯ ทำงานด้วยจิตว่าง คือ ไม่วุ่นไปด้วยเกียรติยศ เพื่อชัยชนะ หรือเพื่อ
ความคิดหวังจนวุ่นไป

แม้แต่การเป็นนักเรียนที่มีการสอบแต่ละครั้ง จะเขียนคำตอบสอบได้ ก็
ต้องเตรียมใจให้ว่าง คือลืมเรื่องเกี่ยวกับตัวจนหมด ให้เหลือแต่สติสัมปชัญญะ และ
สติปัญญาแล้ว การตอบก็ได้ดีกว่าธรรมดา อย่างนี้เรียกว่าสอบได้ด้วย "จิตว่าง"
จริงอยู่เด็ก ๆ อาจจะสอบได้เพื่อจะเอาผลข้อมีความเห็นแก่ตัว แต่ในขณะที่สอบ
นั้นไม่ควรจะมีความคิดอย่างนั้น ให้มีความว่าง แล้วจะสอบได้ได้ดีกว่าธรรมดา
เรียนก็เก่ง จำได้เก่ง ตัดสินใจเก่ง, ท่านพุทธทาสได้ชี้ให้เห็นถึงแม้แต่เรื่องที่จะ
ต้องทะเลาะวิวาทกันถึงโรงถึงศาล ก็ควรทำด้วยจิตว่าง นั่นคือถ้าทำไปด้วยจิตที่วุ่น
แล้วก็มีแต่มีดมีขวาน มีแต่จะเสียเปรียบเขาในเมื่อเราวุ่นเสียแล้วต้องเป็นจิตว่าง
จึงจะพบ路子ที่ดี มีความสุขุมรอบคอบและเป็นฝ่ายได้เปรียบ

ท่านพุทธทาสได้ชี้ให้เห็นว่า ทุกสิ่งทุกอย่างนั้นไม่ควรยึดมั่นถือมั่นเพราะ
ความที่ไม่มีตัวตน เป็นเรื่องว่างไปหมด โลกทั้งโลกรวมทั้งตัวเรา ครอบครัวของ
เรา ประเทศชาติของเราก็เป็นเพียงสังขาร เป็นของปรุงแต่ง เป็นธรรมชาติ
เป็นเพียงรูปธรรมนามธรรมโดยเนื้อแท้ไม่มีตัวตน ฉะนั้น การทำงานจะให้ใคร
หรืออะไร มันเป็นการทำงานให้ความว่างอยู่ในตัวอยู่แล้ว การทำงานให้ความ
ว่างคือ การทำงานให้พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสิ่งสูงสุด ถ้ารองลงมา
ก็ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ ถ้าทำงานเพื่อเนื้ออยู่ก็เป็นเรื่องต่ำลงมา "ยิ่งถ้าทำงานเพื่อเงิน

ยิ่งเป็นความเลวใหญ่"^{๔๐} เพราะนั่นคือ การทำงานที่เป็นไปเพื่อความเป็นทาส (เงิน) อันสมบูรณ์นั่นเอง

การทำงานเพื่องานนั่นเอง ท่านพุทธทาสถือว่าเป็นการทำงานให้กับ ความว่างและคำว่า "ความว่าง" คำนี้มีความหมายที่ท่านพุทธทาส ได้ให้ความหมายพิเศษเฉพาะตัว คือเมื่อทำงานด้วยจิตว่างแล้ว การทำงานก็เป็นการทำงาน เพื่อความว่างไปด้วย ผลก็ย่อมไม่ไปไหนเสียย่อมจะตกแก่ผู้ทำนั่นเอง จึงไม่ต้องกลัวว่าจะไม่มีอะไรใช้ ไม่มีอะไรกิน ถึงแม้จะได้ผลมากมายอย่างไร เราก็มิได้ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งเหล่านั้น จึงกลายเป็นการทำงานให้ความว่างกินอาหาร ของความว่าง

ถ้าจะถามว่า ทำงานด้วยจิตว่าง ยกลงงานให้ความว่าง แล้วจะเอาอะไรกินหรือบริโภค ท่านพุทธทาสตอบว่า "กินอาหารของความว่าง" นั่นคือ การกินอาหารของธรรมะ กินอาหารของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แต่เรียกว่า การกินอาหารของความว่าง ซึ่งเป็นอาหารแห่งความบริสุทธิ์ ไม่ประกอบด้วยโทษ (เป็นทุกข์ขึ้นเพราะความยึดมั่นถือมั่น) ทั้งปวง

นอกจากการทำงานด้วยความว่าง หรือด้วยจิตว่างแล้วท่านพุทธทาสยังกล่าวถึงการอยู่ด้วยกันด้วยความว่าง นั่นคือ การมีชีวิต การมีลมหายใจอยู่ โดยไม่มีความรู้สึกว่ามีตัวเราไม่มีอะไรเป็นของเรา ในข้อที่ท่านพุทธทาสกล่าวว่า "ความตายนั้นไม่มีตั้งแต่แรก" ก็หมายความว่า เมื่อทำงานด้วยจิตว่าง ทำงานให้ความว่าง กินอาหารของความว่างแล้วมันก็ไม่มีตัวเรามาตั้งแต่แรกแล้ว ความตายก็ยังไม่มิดั้งแต่แรกด้วย ปัญหาของความตายจึงไม่มี จะมีก็เรียกว่า ความตาย คือ ความว่างตลอดกาลนั่นเอง

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า 120.

เมื่อจบการอธิบายทำความเข้าใจในโอกาสนี้แล้ว ก็มีความคิดจาก
ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ในข้อที่เห็นขัดแย้งว่า

ในการสอนเรื่องนี้ให้นักบวชนั้นก็มีความเห็นด้วย เพราะที่นักบวช
นั้นพร้อมที่จะทำตามได้ แต่ถ้าจะเป็นการสอนให้แก่ชาวบ้านนั้นโอกาสที่เข้าใจ
ได้นั้นจะเป็นการยากที่จะเป็นไปได้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ได้อุปมาบ้างว่า เป็น
เหมือนกับท่านพุทธทาสได้พยายามที่จะเทน้ำทิ้งมหาสมุทรไปในถังใบเดียว มันมี
แต่จะล้นหาสไปเท่านั้นเอง ทั้งนี้เพราะ

การที่จะทำงานด้วยจิตว่างจากความเห็นแก่ตัวนั้น ก็ไม่รู้จะทำอย่าง
ไร คือถ้าทำงานโดยไม่มีคนทำ ไม่มีคนได้รับประโยชน์ ก็ไม่ทราบว่าจะทำไปทำ
ไม่ ในทางตรงกันข้าม เราควรจะทำลายงานนั้นเสียด้วยซ้ำ เพราะโดยความ
รู้สึกที่เคยชินของคนโดยทั่วไปแล้ว การทำงานทุกชนิดจะต้องมีเป้าหมาย มีความ
หวังในผลตอบแทนในทุก ๆ กรณีสิ่งนั้นไม่ว่าจะเป็นผลตอบแทนที่เป็นเงินเป็นผล
ประโยชน์ในรูปแบบต่าง ๆ หรือแม้ที่เป็นค่าสรรเสริญยกยอ ซึ่งตรงกันข้ามกับ
การสอนของท่านพุทธทาสที่สอนให้ทำงานโดยไม่หวังที่จะเอาอะไร ยึดถืออะไร
มาเป็นรางวัลของตัว ไม่หวังที่จะเป็นอะไร หรือตำแหน่งใด ๆ ให้มองทุกสิ่งเป็น
ธรรมดา

นับว่าก็เป็นการยากที่จะเข้าใจได้ต่อการทำงาน หรือการดำเนินชีวิต
เช่นนี้ในบทวิพากษ์ตามทฤษฎีของพระโพธิรักษ์กล่าวว่า ทุกอย่างไม่ใช่ตัวตน
ไม่ใช่ของกู ของเราของเราอะไร และทุกอย่างไม่มีอะไร สุกุเปล่า โพธิรักษ์
เห็นว่า

... (พุทธทาส) ไม่พยายามสอนให้เรียบร้อยด้วยหลักธรรมที่ได้
เรียงกันไปจนหยาบ-กลาง-เบา ให้ลงตัวดิ่งามในเบื้องต้นท่ามกลาง
และเบื้องปลาย ปรัชญาอดเอี่ยม (สุญญตา) เป็นคำสอนชั้นสูงชั้น
ละเอียด แต่เอามาสอนต่ำเลอะตรงนี้แหละ มันผิดพลาดในสังคม

ประเทศไทยที่มนุษย์เขาเป็นพระอริยกันหมดแล้วหรือ ^{๒๑}

ในเรื่องของพุทธธรรมนั้นโพธิรักษ์บอกว่าไม่มีอะไรผิด แต่ท่านพุทธทาสสอนพลาดไป จึงไม่มีคนเข้าใจกันได้

ประเด็นต่อมาคือ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ เห็นว่า ถ้าคนเราปราศจากอุปาทานแล้ว คนก็ควรไปบวชกันหมดไม่มีมาทุกข์ทรมานอยู่ในชีวิตของฆราวาสที่ต้องดิ้นรนต่อสู้อยู่อย่างที่เป็นนี้ การเห็นทุกสิ่งว่าไม่ใช่ของเราเป็นเป็นเรื่องของความเป็นพระหรือนักบวชเท่านั้น ถ้าเป็นฆราวาสก็ต้องดำเนินชีวิตอย่างที่เราเรียกว่า สุข ๆ ดิบ ๆ เรื่อยไป ต้องเห็นว่าสิ่งทั้งหลายเป็นของโลก แต่เป็นสิทธิ์ของทุกคนที่จะเอามาเป็นของตัวเองได้ ถ้าทำอะไรไปแล้วไม่ใช่ของเราทั้งหมด ก็ไม่ต้องทำอะไรนอนนึกว่า

ในส่วนที่ขอมรับกันไม่ได้สักประการหนึ่งคือ คนส่วนมากมองว่าเป็นการพูดกันคนละภาษา คือพระก็พูดไปได้ แต่ความเป็นจริงแล้วในชีวิตของฆราวาสมองว่าทำไม่ได้เลย

ในประเด็นเหล่านี้ ท่านพุทธทาสได้แสดงหลักการยืนยันในการแก้ข้อขัดแย้งไว้หลายแห่ง และในที่นี้ ขอสรุปความคิดเห็นเพื่อเป็นการเปรียบเทียบไว้คือ

1. การแสวงหาสิ่งต่าง ๆ เพื่อมาบำรุงเลี้ยงชีวิต หรือการทำงานด้วยจิตว่างนั้น ท่านพุทธทาสได้ชี้ให้เห็นว่า ทุกคนสามารถทำได้ คือ ด้วยการไม่เห็นแก่ตัว ทำไปตามหน้าที่ตามธรรมชาติของการดำเนินชีวิตที่ต้อง ไม่ต้องถูกรุมเร้าด้วยความทะยานอยาก ไม่มีความรู้สึกที่เป็นตัวเรามองว่าทุกสิ่งหรือหน้าที่ทุกอย่างเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ท่านได้เปรียบเทียบกับการดำเนินชีวิตของไก่ ซึ่งในแต่ละวันนั้นมันดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย ไม่มีปัญหาอะไรที่จะทำให้เกิด

^{๒๑} จินดา จันทรแก้ว, "วิจารณ์บทวิพากษ์ความของพระโพธิรักษ์", สมาธิ, หน้า 35.

ความวุ่นวาย กินอยู่หลับนอนอย่างเป็นสุขในทุกอิริยาบถในส่วนของการเป็นคนนั้น เราสามารถแสวงหามาด้วยการทำจิตที่เป็นปกติไม่ต้องห่วงไหว ที่จะทำให้เสียสภาพความเป็นปกติของจิตเดิมไป และใช้ชีวิตในทุกอิริยาบถอย่างมีสติปัญญาคือ การรู้เท่าทันตามสภาพความเป็นจริง

แต่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ชอบรับไม่ได้ เพราะเห็นว่ ถ้าไม่มีคนทำ ไม่มี ผู้ได้รับประโยชน์แล้ว ก็ไม่รู้ว่าจะทำไปทำไม

2. ความเข้าใจในคำที่ว่า ไม่ยึดมั่นถือมั่นนั้น ท่านพุทธทาสเห็นว่า สิ่ง ทั้งปวงว่างจากตัวตนของต่นอย่างแท้จริง ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของ ธรรมชาติเท่านั้นจึงไม่ควรที่จะไปยึดถือว่ เป็นตัวเราของเรา เพราะจะเป็นทุกข์ เพราะความยึดถือนั้นเองที่ขบกัดเอา

แต่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ เข้าใจว่ การไม่ยึดมั่นถือมั่นนั้น คือ การไม่ยึด ถืออะไรเลยในความคิดเช่นนี้เป็นความคิดที่มีอยู่โดยทั่วไปคือ เมื่อพูดถึงการไม่ยึด มั่นถือมั่นคือ การไม่สนใจในสิ่งใด ๆ แต่จะกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ตามใจชอบ ของตัวเอง ความคิดเช่นนี้ท่านพุทธทาสถือว่ เป็นจิตว่างอันชพาลคือไม่ยึดมั่นถือมั่น ด้วยความเห็นแก่ตัวที่จะทำอะไร ๆ ได้ตามใจชอบ

3. ในแง่ของการเป็นอยู่ในโลกนั้น ท่านพุทธทาสมองว่ ทุกสิ่งทุก อย่างในโลกที่เราเกี่ยวข้องกับนั้น ถ้าเกี่ยวข้องกับด้วยสติปัญญา คือ การแสวงหา การ เก็บรักษา การใช้สอยหรือ บริโภคด้วยการรับรู้เท่าทัน ไม่ตกเป็นทาสของความ อหาก็จะไม่มีความเป็นทุกข์ใด ๆ

แต่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ มองว่ ธรรมะนั้นเป็นสิ่งที่บริสุทธิ์ แต่สิ่งที่มียู่ ในโลก(พราวาส) นั้น มีแต่สิ่งที่นำมาซึ่งความทุกข์ทั้งปวง ดังนั้น ถ้าอยากมีจิตว่าง ก็ต้องไปบวชเป็นพระเพราะถ้ายังอยู่ในโลกของความเป็นพราวาสก็ต้องมีความยึด ถืออยู่เช่นนี้เรื่อยไป ในชีวิตความเป็นพราวาสไม่มีทางที่จะทำให้จิตว่างได้

ในประเด็นนี้ท่านพุทธทาสได้เตือนว่

เราต้องพยายาในลักษณะที่ว่ ธรรมกับชีวิตเป็นสิ่งเดียวกันคืออย่า เอาธรรมะไปไว้ที่วัด และเอาตัวเองไว้ที่บ้าน อย่าเอาธรรมะไปไว้ ในคัมภีร์ จะต้องเป็นสิ่งเดียวกันในเนื้อในตัวในการคิดการพูด การ

กระทำของเราต้องประกอบอยู่ด้วยธรรมะ^{๒๒}

มีความเห็นที่สนับสนุนข้อความนี้ของนักเขียนชาวต่างประเทศ คือ บทความของโดแนลด์ เค. สแนเวอร์ ที่กล่าวถึงการดำเนินชีวิตของท่านพุทธทาสที่มีการเป็นอยู่ด้วยการมีธรรมะ สุนฺญตาว่า "ท่าน (พุทธทาส) เป็นปัจเจกบุคคลที่อยู่ในโลกโดยไม่หลีกเร้นจากโลกแต่เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่ดำเนินชีวิตโดยธรรมชาติ (สุนฺญตา)" ^{๒๓}

4. ท่านพุทธทาสมองเห็นว่า โลกิยธรรมกับโลกุตตรธรรมนั้น เป็นสิ่งสัมพันธ์และอิงอาศัยกัน และไม่แยกเด็ดขาดจากกัน ในบทความของ โดแนลด์ เค. สแนเวอร์ กล่าวว่า

... คำเหล่านี้ สุนฺญตา--อนัตตา--ธรรมชาติ--สังคมิยม--ศีลธรรมล้วนถ่ายทอดธรรมสัจในแง่มุมต่าง ๆ ทั้งหมดดูเหมือนกัน ปัจเจกบุคคลล้วนไว้ตัวตนที่แท้(อนัตตา) ด้วยเหตุผลเหล่านี้เอง มนุษย์ไม่ว่าจะเป็นชายหรือหญิงล้วนเป็นไปตามเหตุปัจจัย (ปัจจุสมุปบาท) แห่งการเกิด ซึ่งยังไม่ถึงสภาพการไว้ตัวตนที่แท้จริง (สุนฺญตา) ขบวนการดังกล่าวนี้ เกิดขึ้นเป็นไปตามหลักแห่งจักรวาลที่เราเรียกว่า ธรรมชาติซึ่งเป็นปรากฏการณ์ของธรรมชาติอันสูงสุด การไม่มีตัวตน (อนัตตา) จะนำไปสู่ความว่าง (สุนฺญตา) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเหตุ

^{๒๒} พุทธทาสภิกขุ, จิตว่างในวิถีประจำวัน, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์, 2531), หน้า 269.

^{๒๓} โดแนลด์ เค. สแนเวอร์, ท่านพุทธทาสกับนักปราชญ์ศาสนาในเมืองไทย, แปลโดยชาญณรงค์ เมธิทรานุกร, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์, 2528), หน้า 12.

ปัจจัยแห่งการเกิด ในสังคมที่มีมิตรภาพผูกพันและเรียบง่าย (สังคมนิยม)
ซึ่งเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยอันสมครใจ ^{๕๔}

หลังจากจบรายการวิวาทะธรรมในครั้งนี้แล้ว ก็มีการวิพากษ์วิจารณ์ถึง
รายการกันอย่างกว้างขวาง ทั้งการอภิปราย การแสดงความคิดเห็น ของบุคคล
ต่าง ๆ ซึ่งออกมาทั้งโดยเอกสาร ทางสื่อมวลชนเช่นหนังสือพิมพ์ เป็นต้น โดย
เฉพาะในกลุ่มผู้ศึกษาพระอภิธรรม ได้แสดงความคิดเห็นตอบโต้เป็นแถลงการณ์
ออกมาหลาย ๆ ระลอก เช่นหนังสือตอบโต้ปาฐกถาของนายบุญมี เมฆาภูกู
กล่าวว่า ท่านพุทธทาสนำเสนอธรรมแต่ละคราวนั้น ไม่เคยแสดงต่อความคิดเห็น
ของผู้ใด ชัดถ้อยแต่ความคิดเห็นของท่าน เขียนออกมาโดยไม่เคยคำนึงธรรม
และตัวเลขที่กำกับ (หมวดธรรมในคติธรรม) เอาไว้เลยแม้แต่ข้ออาศัยความคิด
ของท่าน แล้วก็อ้างพระไตรปิฎกตีความเอาเอง โดยเฉพาะเรื่องจิตว่าง

... ท่านเขียนแต่จิตว่าง ๆ ตัวกู-ของกู ตามความเห็นของท่าน
แล้วก็พยายามจะให้ใคร ๆ เชื่อโดยยกเอาบาลีขึ้นมา แล้วก็พูดตีความ
เอาเองโดยอัตโนมติว่าจิตเดิมแท้ จิตนั้นว่างอยู่เป็นพื้นฐาน พระอภิ-
ธรรมก็เป็นส่วนเกินไม่ใช่พุทธพจน์และอื่น ๆ อีกมากมายเหลือที่นับ
เท่าที่คิดมาได้ ราวกับว่าท่านเป็นผู้ตรัสรู้ด้วยผู้หนึ่ง ดังนั้นเองวิปัสสนา
ของท่านจึงเป็นวิปัสสนานิกรไปทั้งนั้น ^{๕๕}

ในการวิพากษ์วิจารณ์ต่อเนื่อง "จิตว่าง" นี้ ท่านพุทธทาสได้แสดงข้อ
เท็จจริงในลักษณะของการตอบโต้ในประเด็นต่าง ๆ โดยที่ท่านได้แยกคำว่า "จิต
ว่าง" ไว้ว่า ถ้าเป็นจิตว่างที่ถูกต้องถือเป็น "จิตว่าง" ของพระพุทธเจ้า แต่ที่

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

^{๕๕} ลุศมฺมุนินิธิ, หัตถิปิสนนโมกข์, (กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์
พระนคร, 2525), หน้า 771.

คัดค้านกันไปตามอารมณ์หรือตามความคิดของคนนั้น ๆ เห็นไปตามความคิดที่ผิด ๆ ถือว่าเป็น "จิตว่าง" ของอันธพาล

ก่อนจะถึงจิตว่างอันธพาล ก็ต้องกล่าวถึงหลักของจิตว่างที่ท่านพุทธทาสได้วางหลักตามความหมายของจิตว่างของท่านว่า

"จิตว่าง" คือ จิตที่ไม่เจืออยู่ด้วยโลกะ โทสะ โมหะ ว่างจากความรู้สึกที่เป็นตัวกู-ของกู ว่างจากความยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทานทั้งปวง แต่ถ้าเป็นความรู้สึกเป็นตัวกู-ของกูเมื่อไร เมื่อนั้นเป็นความว่างที่สุดของความว่างทั้งปวง ^{๒๖}

ในความว่างที่สุดของความว่างทั้งปวงนั้น ท่านพุทธทาสมองว่า เพราะความมืดบอดทางสติปัญญาของคนทั้งหลาย จึงมองไม่เห็นว่าง สิ่งทั้งหลายทั้งปวงในโลกนี้มีสภาพเป็นความว่าง ไม่มีความเป็นตัวตนของ ๆ ตน แต่เข้าใจว่าทุกสิ่งเป็นสิ่งที่ควรยึดถือมาเป็นของตน นี่คือการว่างเปล่าขั้นแรก ขั้นที่สองคือคนเราไปสร้าง และความหมายให้กับสิ่งทั้งหลายเป็นตัวเป็นคนขึ้นมาด้วยอำนาจแห่งวิชา คือความไม่รู้และเมื่อเข้าไปยึดถือเอาสิ่งนั้นมาเป็นตัวกู-ของกู เข้าก็ถูกความเป็นตัวกู-ของกู ขบกัดเอาหรือแผดเผาร้อนรน จนเป็นทุกข์ตลอดกาล และไม่ยอมสลัดความทุกข์ที่แผดเผาไหม้ จึงเป็นความว่างที่สุดแห่งความว่างทั้งหลาย

การที่จิตจะว่างได้นั้น ท่านพุทธทาสได้สรุปไว้ 4 ประการ ^{๒๗}

1. ว่างตามธรรมชาติเป็นฝีมือของธรรมชาติ เช่น เวลาที่เรานอนหลับอย่างสบาย เป็นการพักผ่อนด้วยการนอนหลับจริง ๆ
2. ว่างเพราะความประจบเหมาะ เช่น สิ่งแวดล้อมทำให้เกิดความสบายใจจนอารมณ์ร้ายที่เกี่ยวกับตัวกู-ของกู ไม่มีโอกาสเกิดขึ้นในขณะนั้น

^{๒๖} พุทธทาสภิกขุ, ขราวาสธรรม, (สุราษฎร์ธานี,ธรรมทานมูลนิธิ, 2528), หน้า 228.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า 231.

3. ว้างเพราะการบังคับจิตไว้ได้ เช่น การทำกรรมฐาน ทำวิปัสสนา บังคับเอาไว้

4. ว้างเพราะหมดกิเลส

ทั้งหมดนี้ท่านพุทธทาสกล่าวว่า เป็นการว่างจริง ๆ ไม่ใช่เป็นความว่างแบบอัมพาต เพราะการว่างแบบอัมพาตนั้น เป็นการแกล้งว่า ว่างว่าง เพราะกลัวไม่ยึดถืออะไร แล้วก็ไปทำสิ่งลามกอนาจาร โดยมีข้อแก้ตัวว่าไม่ยึดถือ ในลักษณะที่จะเอาประโยชน์ตามใจตนรวมทั้งเพื่อเป็นการล้อเลียนโดยตรง ท่านพุทธทาสกล่าวว่า นั่นเป็นความว่างอัมพาตของผู้วิจารณ์ทั้งนั้น ไม่ใช่ว่างตามแบบพระพุทธศาสนา

บทที่ 4

"จิตว่าง" กับการประยุกต์ใช้

ก. นว

การดำเนินชีวิตด้วยจิตว่างก็คือ การทำความเข้าใจหรือรู้แจ้งในความ เป็นจริงว่าทุกสิ่งทุกอย่าง ว่างเปล่าจากความหมายแห่งตัวตนหรือของตน ไม่มี ส่วนใดเลยที่จะยึดถือว่าตัวตน หรือของตนได้, ทุกสิ่งไหลเรื่อย เปลี่ยนไปตลอด เวลา หากโง่เข้าไปยึดถือแล้วผลที่ได้รับคือความทุกข์ เพราะความคิดอุปาทานที่ เป็นตัวตนของตนนั้นเองทำร้ายเอา หรือแผดเผาให้เร่าร้อน .

ชีวิตที่มีความทุกข์เป็นพื้นฐาน และความทุกข์ดังกล่าวก็เกิดมาจากความ ยึดถือว่าเป็นตัวตนของตน พุทธศาสนาสอนให้รู้จักความทุกข์และการดับทุกข์ได้โดย สิ้นเชิง การที่จะดับทุกข์ได้ก็ด้วยการใช้ชีวิตให้มีความถูกต้องตามธรรมชาติ สัจจะของธรรมชาติก็คือ ธรรมชาติมีความว่างอยู่โดยปกติธรรมดา คือว่างจากความคง ทนถาวร มีแต่การไหลเรื่อยไปสลับต่อกันเป็นกระแสธรรมดาตามกฎของธรรมชาติ อย่างนั้นเอง ชีวิตที่ไม่เป็นทุกข์ต้องเข้าใจเห็นแจ้งและปฏิบัติถูกต้องตามกฎของธรรม ชาติ คือไม่เข้าไปยึดถือในธรรมชาติที่ไหลเรื่อยไปนั้นว่าเป็นตัวเรา-ตัวเขา คนที่ มีสัจจะธรรมจึงมีแต่ความสงบเยือกเย็นเป็นนิพพาน

การประยุกต์สัจจะธรรมเพื่อใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันนั้นมีความ จำเป็นมากและวิธีการประยุกต์ใช้ก็คือ การรู้จักพักผ่อนทางวิญญาณที่เคร่งครัดให้ เป็นความผ่อนคลาย การทำงานให้สนุกและเป็นสุขกับการทำงาน แม้เมื่อผลงาน ออกมาแล้วก็ยกผลงานให้ถึงความว่าง คือ คืนผลงานให้แก่ธรรมชาติ ไม่ยึดถือเอา มาเป็นตัวเรา-ตัวเขา แม้การกินการบริโภคใด ๆ ก็เป็นไปตามธรรมชาติ คือกิน อาหารของความว่างอันเป็นธรรมชาติอันแท้จริง การเป็นอยู่ด้วยจิตว่างคือไม่มีจิต วุ่นเกิดเป็นความทุกข์สับสนวุ่นวาย แม้เมื่อจะตายก็ตายอย่างมีสติละอันดี คือตาย เสียก่อนตาย

1. ลักษณะสำคัญของการดำเนินชีวิตด้วยจิตว่าง

ท่านพุทธทาสได้ชี้ให้เห็นว่า ความรู้สึกที่เป็นตัวตน ของคน ตัวกู-ของกู นั้น เป็นบ่อเกิดของความวุ่นวายในชีวิต คำว่า "ตัวกู" เป็นความคิดปรุงแต่งชั่วขณะ ที่ได้จากอารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น หรือทางกาย แม้จากภายในใจเองก็ตาม เป็นเพียงความคิดปรุงแต่งขึ้นมา กลายเป็นความสำคัญมั่นหมาย ไม่ว่าจะเป็นความคาดหวังอะไรก็ตามล้วนแต่เป็นความคิดทั้งนั้น เป็นไปตามความหมายที่เป็นตัวกู-ของกู นี้เรียกว่าเป็นความคิดปรุงแต่ง ไม่ใช่เป็นสติปัญญาหรือความรู้ เพราะปัญญาความรู้ขึ้นอยู่กับปัญญา มากกว่าที่จะเป็นเรื่องความคิด สิ่งที่เรียกว่าสังขารนั้นคือความคิด เป็นความคิดที่เกิดขึ้นเมื่อไม่มีอะไรมากระทบเข้า ส่วนปัญญาเป็นความรู้ที่มีมาแต่เดิม จึงไม่ใช่ความคิด และสติคือความรู้ที่มาทันทั่วทั้งที่ หรือมีประจำอยู่เสมอ

การมี "จิตว่าง" เพื่อการพักผ่อนทางวิญญาณ

เมื่อพูดถึงตัวกู ท่านพุทธทาสชี้ลงไปว่า "ขอให้รู้ว่าเป็นความคิดปรุงแต่งเรียกสั้น ๆ ว่าความคิด เมื่อใดความคิดว่างจากความคิดปรุงแต่งนี้ ซึ่งจะเป็นไปชั่วขณะ ๆ เท่านั้น เมื่อนั้นจิตอยู่ในสภาพการพักผ่อนทางวิญญาณ"¹ และคำว่า "วิญญาณ" ในที่นั้น ท่านพุทธทาสได้ให้ความหมายจำเพาะลงไปถึงว่า ในชีวิตนี้แบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนร่างกาย ส่วนจิตและส่วนวิญญาณ ส่วนวิญญาณนี้เองท่านหมายถึง ความรู้สึก หรือการรับรู้ได้ ไม่ได้หมายถึงวิญญาณที่ลอยไปอยู่ที่ต่าง ๆ ในเมื่อร่างกายตายลงแล้ว

¹พุทธทาสภิกขุ, สุญฺญตาปริกขรณ, (สุราษฎร์ธานี,ธรรมทานมูลนิธิ, 2519), หน้า 41.

ในชีวิตส่วนนี้เอง หากมีอาการป่วยไม่สบายในร่างกายก็ต้องมีการบำบัดตามสถานพยาบาลทั่ว ๆ ไป หากเป็นทางจิตก็บำบัดตามระบบประสาทในโรงพยาบาลประสาท แต่ถ้าเป็นการป่วยทางวิญญาณหมายถึง "ความโง่เขลาไม่เข้าใจธรรมชาติหรือความโง่ตอชีวิตของบุคคลเหล่านั้น"^๒ ในทางตรงกันข้ามความไม่มีโรคทางกายก็เป็นสุขทางเนื้อหนัง ไม่มีโรคทางจิตก็เป็นสุข ที่ได้อย่างที่ต้องการ ถ้าไม่มีโรคทางวิญญาณ นั่นคือความสงบ ความสะอาด ความสว่างตลอดกาล หากล้าพังที่เป็นความสุขทางจิตนั้น ก็เป็นความลุ่มหลงในทางสุขเวทนา ยังเป็นเครื่องเบียดเบียนที่เป็นตัวกู-ของกู อยู่ตลอดเวลา แต่ถ้าเป็นความสุขทางวิญญาณก็เป็นความสุขตามแบบของการหมดกิเลส

ท่านพุทธทาสยังอธิบายถึงการพักผ่อนต่อไปว่า การพักผ่อนในทางกายนั้นมิได้ตามธรรมชาติ ตามความจำเป็น เช่นการนอนหลับ เป็นต้น ไม่ได้แปลว่าเป็นการพักผ่อนทางวิญญาณไปด้วย เพราะบางทีก็หลับแต่ทางกาย แต่วิญญาณกลับเฝ้าร้อนไปด้วยความโลภ ความโกรธ และความหลงที่คอยแผดเผาตลอดเวลา

ในการพักผ่อนทางจิตนั้น ท่านพุทธทาส กล่าวว่าหมายถึงการบังคับจิตในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง พอเป็นการพักผ่อนบ้างเพื่อที่จะได้ไม่เป็นบ้าขึ้นมา การพักผ่อนดังกล่าวนี้ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของการบำเพ็ญสมาธิ การกำหนดจิตด้วยกัมมัฏฐานต่าง ๆ เพื่อให้จิตมีความสงบระงับไม่กวัดแกว่งจนเกินไป

การพักผ่อนทางวิญญาณนั้น จำเป็นต้องมี เพราะความรู้สึกที่เป็นตัวกู - ของกูนั้นเองที่แผดเผา ทรมานทางวิญญาณอยู่ เช่น จะกินอะไรก็ปรุงแต่งด้วยตัวกู - ของกู ให้กินอย่างเอร็ดอร่อยจนท้องเล็กเกินไปที่จะใส่ลงไปได้จนกลายเป็น

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

การกินเหยื่อ (กินเพื่อบำรุงเรียกว่าอาหาร กินเพื่อบำเรอเรียกว่าเหยื่อ) เข้าไป แต่ถ้าเป็นการกินอย่างพระกิน ก็จะเป็นการกินด้วยสติปัญญา ด้วยเห็นว่าเป็นไป เพื่อบำบัดความหิวเท่านั้น ไม่มีความชอบใจหรือไม่ชอบใจ วิญญาณก็ไม่ถูกทรมาน เพราะไม่มีความรู้สึกว่าตัวกู - ของกู

แม้แต่การเล่นกีฬา ถ้าเล่นด้วยความปรองดองด้วยตัวกู - ของกู หิว กระหายในเกียรติในชัยชนะ ที่เอาออกจากจิตใจไม่ได้ ก็เป็นการทรมานทั้งคน เล่นและคนเชียร์ แต่ถ้าเล่นให้ตรงตามความหมายของการเป็นนักกีฬา ไม่ตะกละ เรื่องเกียรติเรื่องชัยชนะ ท่านพุทธทาสถือว่าการพักผ่อนทางวิญญาณได้เป็นอย่างดี อาจจะกล่าวได้ตามทฤษฎีของท่านว่าเป็นอยู่ 2 ทางคือ ทางหนึ่งเล่น ด้วยความตั้งใจเห็นแก่ตัว ก็เป็นการทรมานทางวิญญาณ ชนาก็เกิดความหลง ถ้าแพ้ก็เสียใจ แต่ถ้าเป็นการเล่นแบบเด็ก ๆ โดยไม่มีความหวังที่จะเป็นอะไร ก็เป็นการพักผ่อนทางวิญญาณจากการเล่นนั่นเอง

การที่จะพักผ่อนทางวิญญาณได้นั้นท่านพุทธทาสกล่าวว่าต้องเป็นอยู่ด้วย สติปัญญา เช่น การแสวงหาทางวิญญาณต้องมีการกระทำลงไปเลย โดยวิธีใดวิธี หนึ่งที่เห็นว่าเป็นความเหมาะสมที่สุด โดยไม่ให้ตัวกู - ของกูทรมานเรา แต่เราจะทรมานตัวกู-ของกู เมื่อตากระทบรูป หูกระทบเสียง จมูกกระทบกลิ่น ลิ้นกระทบ รส ผิวกระทบสัมผัสทางผิวหนัง แม้จิตคิดถึงสัญญา(ความจำได้) ในอดีตก็ตาม อย่าให้เกิดความคิดปรุงแต่งว่าเป็นตัวกู-ของกู มีสติรู้ทันท่วงทีและเกลียดกลัวการ เกิดขึ้นแห่งจิตชนิดนี้ เท่านั้นก็พอ ตัวกู - ของกูก็เกิดไม่ได้

จิตว่างจากตัวกู - ของกู จะมีสติปัญญาเต็มที่

ดังกล่าไปแล้วว่า คำว่า "จิตว่าง" หรือ "ความว่าง" นี้ไม่ได้แปลว่าไม่มีอะไร หรือจิตไม่คิดอะไร ที่พูดว่า "จิตว่าง" คือความว่างทางสติปัญญา ไม่ใช่

เป็นจิตที่หยุด หรือดับหรือนิ่ง หรือไม่มีพฤติกรรมอะไร^๖ แต่ความว่างจากตัวตนคือ ความว่างที่เต็มไปด้วยสติปัญญา และคำว่าสติปัญญาในที่นี้คือ "ความที่มันไม่มีตัวกู หรือมันไม่อยากจะมีความรู้มันนั้นแหละ คือยอดของปัญญา"^๗ และท่านพุทธทาสถือว่าเป็น สติปัญญาเต็มที่ ที่ไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนอะไร เป็นสติปัญญาเดิมของธรรมชาติ โดย ท่านถือว่า จิตเดิมนี้เป็นประภัสสร (ความสะอาด หรือสว่างอยู่โดยปกติ) แล้ว ก็เพิ่งเสว้าหมองเมื่อมีกิเลสเกิดขึ้น

แม้มีการเรียนเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา ก็เพื่อช่วยไม่ให้กิเลสเกิดขึ้นเท่านั้น หรือช่วยไม่ให้อุปกิเลส (สิ่งที่ทำให้จิตเสว้าหมอง มีโรคะ มีโทษะ มีโมหะ เป็นต้น) มาครอบงำจิตได้

เราจะพบว่าในฝ่ายมหาชนานันท์ใช้คำว่า "จิตเดิมแท้" นี้ ท่านพุทธทาสก็ยอมรับว่าเป็นความถูกต้องอย่างนั้น เราเพียงจะทำให้สภาพที่นั่นอยู่ในสภาพเดิม ตลอดกาล เป็นหน้าที่ที่เราต้องทำให้ได้ คือจิตเดิมแท้ไม่ดำรงความเดิมแท้ตลอดกาล เพราะมีกิเลสมาครอบงำจิตเดิมแท้ จนกลายเป็นจิตใหม่ ประกอบด้วยของใหม่คือ กิเลส จึงกล่าวได้ว่า "สติปัญญานั้นคือ ปัญญาเดิมอันเป็นคุณสมบัติของจิต คือความเป็นประภัสสรนั่นเอง ซึ่งมีวิเศษวิสุทธิ"^๘ ซึ่งอาจเปรียบเทียบกับวัตถุเช่นเพชร วิเศษของเพชร คือประภัสสรนั่นเอง แต่ถ้ามีอะไรมาปกคลุมก็ทำให้ความเป็นประภัสสรออกมาไม่ได้ ดังนั้น ถ้ากันเอาส่วนนั้น ๆ ออกเสีย ความเป็นประภัสสรจะแสดงออกมาให้เห็นตลอดกาล จิตนั้นก็เช่นกัน หน้าที่ของเราคืออย่าให้เกิดตัวกู - ของกูขึ้นมา จิตก็ฉายตามเดิมเท่าเดิม

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า 78.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า 84.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า 85.

เมื่อมีความเข้าใจเช่นนี้แล้ว การดำเนินชีวิตในลักษณะต่าง ๆ ก็ดำเนินไปด้วยการมี "จิตว่าง" ซึ่งท่านพุทธทาสได้แยกแยะหัวข้อต่าง ๆ ไว้อย่างละเอียด เช่น.-

การทำงานทุกชนิดด้วยจิตว่าง

จากบทกลอนที่ท่านพุทธทาสได้เขียนเป็นหลักหรือหัวใจการบรรยายเรื่อง "จิตว่าง" ก็คือ:-

"จงทำงานทุกชนิดด้วยจิตว่าง
ขงผลงานให้ความว่างทุกอย่างสิ้น
กินอาหารของความว่างอย่างพระกิน
ตายเสร็จสิ้นแล้วในตัวเองหัวที่"^๑

ในการทำงานด้วยจิตว่างนั้นปัญหาที่เกิดขึ้นก็คือ โดยพื้นฐานของคนที่เห็นแก่ตัว, จิตจะถูกครอบงำด้วยความเห็นแก่ตัว จึงทำในสิ่งต่าง ๆ ก็เพื่อตัว ตัวจะต้องได้ จะต้องมีและจะต้องเป็นไปตามนั้น ดังนั้น เมื่อจะพูดถึงเรื่องการทำงานด้วยจิตว่าง ท่านพุทธทาสบอกว่า คนฟังไม่ถูกเพราะความเห็นแก่ตัว คำว่า "จิตว่าง" ในความหมายนี้ก็คือ จิตที่ว่างจากโลภะ โทสะ โมหะ อันเป็นกิเลสที่นำไปสู่การเห็นแก่ตัว

ท่านพุทธทาสได้ยกตัวอย่างการทำงานด้วยจิตว่าง ของนักวิทยาศาสตร์ เช่น ชาร์ล โรเบิร์ต คาร์วิน ที่เขาต้องการเรียนรู้พฤติกรรมของสัตว์ โดยการสังเกตเขาไม่ทำอันไวย่างหน้า เพื่อแบ่งการดูกระรอกหรือนก เขานิ่งสนิทเหมือน

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า 261.

ตุ๊กตาทิน จนกระรอกหรือนก มาได้อยุ่บนตัวของเขา นี่เพื่อชี้ให้เห็นว่า การเพ่ง
ขนาดนั้นเป็นอย่างไร ลึกแหลมเพียงใด และเจืออยู่ด้วยความหมายแห่งตัวกู -
ของกู หรือไม่ เป็นการแสดงให้เห็นว่า ถ้ามีความรู้สึกเป็นตัวกู - ของกูติดเจือ
อยู่ จะคิดหรือรู้สึกเพียงอย่างลึกซึ้งอย่างนั้นไม่ได้ จะต้องมีการกระสับกระส่าย
ไปด้วยแรงแห่งความคิดที่เป็นตัวกู - ของกู การทำงานก็จะล้มเหลว

... คาร์วิน ลืมทุกอย่าง ลืมตัวหมดว่าเขาชื่ออะไร อยู่ที่ไหน
เป็นอะไร มีประโยชน์ได้เสียอย่างไร มีหน้าที่อย่างไรเพื่ออะไร เขา
ลืมหมด มีแต่จิตล้วน ๆ ที่ฝังตัวเข้าไปในธรรมชาติเลย คือ ตัวเรา
หมดไป จนกลายเป็นธรรมชาติ หมดความหมายที่จะเป็นตัวตนของตน
ตัวกู - ของกูไม่มีเหลือเลย จิตกลายเป็นธรรมชาติล้วน ๆ เพ่งถึง
ที่สุดตาม คุณสมบัติของจิต ฉะนั้น เขาจึงเจาะแทงลงไปในความลับ
ของธรรมชาติ ตามความเป็นจริงของธรรมชาติตามที่เขาค้นพบ^๑

ในลักษณะเดียวกัน ท่านพุทธทาสได้ตัวอย่างการคิดค้นทางด้านวิชา-
ศาสตร์ของไอน์สไตน์ ที่เขาคิดค้นในด้านวิทยาศาสตร์ด้วยจิตอันแหลมลึกลงไปถึง
ธรรมชาติ เป็นอันเดียวกันกับธรรมชาติ ไม่มีวิวัฒนาการเป็นตัวฉัน ของฉัน
เพื่อประโยชน์ของฉัน หรือได้เสียอะไรเป็นของฉันเลย ด้วยเหตุนี้เองเขาจึงได้
ชื่อว่าเป็นนักคิดอย่างยอดเยี่ยมมนุษย์สูตร ที่เอามาใช้เป็นระเบิดปรมาณูได้ ก็
เกิดจากการคิดด้วย "จิตว่าง" เพราะถ้ามีวิวัฒนาการเป็นตัวกูเข้าไปเมื่อใดก็จะเป็น
ความคิดเพื่อบ้าน เพื่อครอบครัว เพื่อความสำเร็จ หรือความไม่สำเร็จ ผลงานก็จะ
ล้มเหลวฉาบฉวย

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า 203.

แนวความคิดของนักคิดคั้นนั้นมีแต่จะดัง ๆ จนกว่าจะหมดเรี่ยวแรงของ มัน สมองสำหรับที่จะคิดได้ในวันหนึ่ง ๆ พอรุ่งขึ้นก็ทำต่อไป เขาไม่ได้คิดว่าทำ เพื่ออะไร รับจ้างใคร เห็นแก่ใคร หรือมีอะไรมาบังคับเขา ถึงแม้ว่าจะเป็น ความผูกพัน หรือรับผิดชอบในสิ่งใด ก็ต้องถูกตัดออกไปจนหมด ไม่มีปัญหาต่อใคร ทั้งสิ้นเลย นี่คือการทำงานด้วยจิตว่าง เป็นการทำงานหรือหน้าที่เพื่อหน้าที่ เมื่อ ทำได้เช่นนั้นแล้ว จิตก็ว่างจากสิ่งรบกวน ว่างจากเครื่องผูกพัน ว่างมากเท่าใดสติ ปัญาก็เต็มบริบูรณ์มากเท่านั้น

ท่านพุทธทาสได้ชี้ในการกระทำที่ตรงกันข้ามว่า เลื่อนวันคนทำงานไป พลาญประหม่าไปพลาญ คือที่ใดะทำงานนั้นเองที่เต็มไปด้วยตัวกู-ของกู ถูกบีบคั้น อยู่ตลอดเวลา จึงมีแต่ปวดหัววิตกกังวลในทุกเรื่อง เพราะมีแต่ความวุ่น ว้างกัน ไม่เป็น คือ วุ่นไปด้วยสิ่งที่หวัง หวังในสิ่งที่ตอบแทน คอขรวงวัล คอขของที่ดีที่จะ ได้ จิตเต็มไปด้วยกระแสนแห่งความวุ่นตลอดเวลา

การทำงานด้วยจิตวุ่น เป็นเพราะความเพลินนั่นเอง ท่านพุทธทาสแนะนำไว้ตรงนี้ว่า ถ้าเราจะลงมือทำงานให้มีผลดี พอลงมือทำงานก็ต้องทำงานด้วย จิตว่าง คือ ว่างจากตัวกู ตัวกู จากเขาจากเรา จากได้จากเสีย จากการขาดทุน จากผลกำไร อะไร ๆ ทั้งหมดแล้ว จะไม่ปวดหัว และงานก็จะไม่มีความหมายเป็นการทำงาน แต่สนุกเหมือนการเล่น เคล็ดลับในการทำงานด้วยจิตว่างก็คือ ทำงานให้เป็นของสนุก ถ้าเป็นการทำงานด้วยจิตวุ่น การทำงานก็กลายเป็นทุกข์ มีความทุกข์ นำปวดหัว เป็นภาระที่ต้องแบกไปแสนหนัก ดังที่สรุปได้จากคำกล่าวของท่านพุทธทาสว่า "ถ้าไม่อยากเป็นทุกข์ก็ทำงานด้วยจิตว่าง และงานก็จะสนุกด้วย แล้วผลงานก็จะดีเลิศ"⁷

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 272.

อะไรคือผลงานของการทำงานด้วยจิตว่าง

ในการสอนให้ทำงานด้วยจิตว่างนั้น ท่านพุทธทาสแนะนำให้ใช้วิธี "จงแสดงผลงานให้ควมว่าง" สำหรับผู้ปฏิบัติ ที่ยังไม่หมดกิเลสซึ่งจะต้องสอนให้ปฏิบัติ ด้วยการขอร้องหรือการบังคับ แต่ถ้าเป็นผู้ปฏิบัติเสร็จแล้ว (ไม่มีกิเลสแล้ว) ก็เป็นการแสดงผลงานให้ควมว่างอยู่ในตัว โดยไม่ต้องมีการขอร้องหรือบังคับอะไร ยิ่งถ้าผู้นั้นเป็นผู้ทำงานด้วยจิตว่างจริง ๆ ก็เป็นการแสดงผลงานให้ควมว่างอยู่แล้วในตัวเหมือนกัน เพราะทำงานด้วยจิตว่าง ด้วยควมว่างไม่ใช่ว่าทำอะไร ผลงานก็ไม่เป็นของกูโดยอัตโนมัติ แต่ถ้าเป็นจิตว่างตลอดสาย ก็ต้องคอยระวังผลงานจะต้องเป็นของกูไป จึงต้องสำรวมระวังให้ดี

ผลงานของควมว่างคือ ควมไม่เป็นทุกข์ และมีความสนุก ทั้งในขณะที่ทำและทำเสร็จแล้ว

วิธีที่จะทำงานด้วยจิตว่าง ก็คือ การระวังจิตไม่ให้มีความยึดถือเอาผลงานมาเป็นของตัว ทำงานด้วยจิตที่เป็นธรรมชาติ คือว่างบริสุทธิ์ไม่เจือด้วยตัวกู-ของกู ผลที่ได้มาก็ยกให้ธรรมชาติทั้งนั้น คือให้เลย แล้วจึงคิดทำอะไรจึงจะมีส่วนในการใช้สอยผลงานนั้นมาเลี้ยงชีวิต และมองให้เห็นว่า ทุกสิ่งเป็นธรรมชาติล้วน ๆ คือว่างจากผู้กินผู้ใช้ ต่อจากนั้นก็เป็นเรื่องของธรรมชาติทำ มีปฏิกิริยาเกิดขึ้น แล้วก็มีสิ่งที่จะต้องเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ โดยไม่มีความรู้สึกเป็นตัวกู-ของกู

การแสดงผลงานให้ควมว่างนั้น จะต้องเห็นแจ้งว่า ทุกสิ่งเป็นไปตามธรรมชาติหรือที่เห็นแจ้งแท้ ๆ ว่า "ที่จริงชีวิตแท้ ๆ นั้นไม่ใช่ตัวกู-ของกู และมันก็ไม่ใช่วีชีวิตของกู"^๑ ทุกสิ่งเป็นธรรมชาติ ชีวิตตามธรรมชาติ ดำเนินไปตามกฎของธรรมชาติ

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า 262.

ผลของการรณผลงานให้ควมว่าง

ตามความเข้าใจของทั่วไปแล้ว การทำงานทุกอย่างต้องมีแรงกระตุ้น แรงผลักดัน แรงจูงใจ หรือมีสิ่งล่อเอวไว้จึงจะทำงานได้ด้วยควมพอใจ แต่ถ้าทำงานอย่างที่ไม่หวังอะไร ไม่ได้เป็นอะไรแล้ว ก็เหมือนดังคำที่ผู้คัดค้านกล่าวไว้ว่า "ถ้าจิตว่างจากควมเห็นแก่ตัวแล้วคนก็ไม่ทำงาน" ถ้าทำตัวให้ปราศจากอุปาทานได้จริงแล้วก็จะไปถือบวชเป็นพระ ไม่ต้องทำงานให้เสียเวลาอยู่ ... การทำงานนั้นเป็นสภาพของควมยึดมั่น ถ้าใครยังละอุปาทานไม่ได้ขาดก็ต้องทำงานกันต่อไป มันเป็นส่วนหนึ่งของควมทุกข์ ถ้าจะให้ทำงานด้วยจิตว่างก็ยังไม่เห็นทาง หรือ ก็เข้าใจกันว่า

...การทำงานด้วยจิตว่างจากควมเห็นแก่ตัวนั้น นิยมออกว่า จะทำอย่างไร คือถ้าทำงานไม่เป็นงานไม่ถือว่าตัวเราเป็นผู้รับผิดชอบของงาน หรือไม่ถือว่า ผู้นั้นเป็นผู้ได้รับประโยชน์ของงานก็ไม่ทราบว่าจะทำไปทำไมเหมือนกัน เราควรจะคิดทำลายมันเสียด้วยซ้ำ จะทำไปทำไม^๑

ท่านพุทธทาสแนะนำว่า ในขณะที่ลงมือทำงานนั้นต้องมีจิตว่างไม่เห็นแก่ตัวส่วนการมีสติปัญญาคือ ควมรู้สึกนึกชอบชั่วดีว่าเรามีประเทศชาติศาสนา เรามีหน้าที่ที่จะต้องทำต่อประเทศชาติ ต่อศาสนา ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ ควมรู้สึกนี้มีมาก่อนที่จะลงมือกระทำ ซึ่งจะเรียกว่า เป็นอุปาทานในฝ่ายดีก็ได้ อาจจะเป็นทุนสำรองในฝ่ายดีไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งพัฒนาอุปาทานในฝ่ายดีนี้สูงขึ้น ๆ เมื่อถึงที่สุดในฝ่ายดี จนอยู่เหนือดี หรือ "ควมว่าง" นั้นเอง วิถีปฏิบัติเช่นนี้มีหลักการที่ว่า ใน

^๑อรุณ เวชสุวรรณ, วิวาทะหว่าง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กับ
ท่านพุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิภษา, 2527), หน้า 124.

ขณะที่ลงมือทำงานอยู่นั้นอย่าให้มีจิตวุ่น มีความรู้สึกตั้งแต่ต้นว่า อะไรควรทำ และจะทำอย่างไร เท่าไร เพียงไหน เราสามารถคิดนึกได้ รู้สึกได้ด้วยสติปัญญา ไม่ได้คิดนึกไปด้วยความรู้สึกที่เห็นแก่ตัว ควบคุมความรู้สึกไว้เสมอไม่ปล่อยตัว รู้ว่าไม่มีอะไรเป็นตัวตนหรือของตน แล้วทำงานโดยสตินั้น ถ้าทำได้อย่างนี้จิตก็จะมี ความแจ่มใสวโลดว่องไวที่สุด

ท่านพุทธทาสกล่าวว่ ถ้าชีวิตนี้ไม่ใช่ตัวกู สิ่งอื่น ๆ ก็พลอยสลายไป โดยอัตโนมัติ โดยหลักที่ว่าเมื่อกูไม่มีแล้ว ของกูจะมีมาแต่ที่ไหน เมื่อตัวเราไม่มี แล้วบุตร ภรรยา สามเณร ทวิภพสมบัติทั้งสิ้นของเราก็กไม่มี ถ้ามองเห็นความจริงใน ข้อนี้แล้วก็ง่ายต่อการที่จะเข้าใจว่าการยกผลงานทั้งหมดให้ความว่างนั้นก็ คือการ ยกผลงานคืนไปสู่ความเป็นธรรมชาตินั่นเอง

คำที่ว่า "กินอาหารของความว่างอย่างพระกิน" ก็เป็นการแสดงอยู่ใน ตัวว่า พระวาสหรือคนโดยทั่วไปก็เอาอย่างพระได้ หรือว่าเป็นเหมือนกับพระหรือ เป็นพระไปเสียเลย แต่ถ้ายังรู้สึกตัวว่าเป็นพระวาสอยู่มาก ๆ ก็พยายามกินอย่าง พระกิน คือพยายามให้มีความว่างอยู่ตลอดเวลา

อาจจะมีคำกล่าวว่า พระก็ส่วนพระ พระวาสก็อยู่ไปตามประสาของตน แต่ท่านพุทธทาสยืนยันว่ "การปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนานี้ ที่ถูกไม่ต้องพระหรือ พระวาส คือทำได้เหมือนกันหมด พระก็ทำอย่างนี้ (ความที่ไม่รู้สึกว่าเป็นตัวกู- ของกู) พระวาสก็ทำอย่างนี้"¹⁰ แต่คนโดยทั่วไปไม่มีความรู้สึกอย่างนี้ โดยคิด แยกพระกับพระวาสออกจากกันจนปฏิบัติเข้ากันไม่ได้ จึงมีอยู่มาก

ในส่วนพระวาสต้องกินตามอย่างพระกินก็คือ กินด้วยความว่าง ด้วยจิต ว่างด้วยความรู้สึกว่าง โดยไม่มีความยึดถือในความเป็นสิ่งใด ๆ

สรุปกระแสแห่งความว่างตรงนี้ว่า แสวงหาด้วยความว่าง เมื่อถึงคราว จะต้องสะสมก็สะสมด้วยจิตว่าง คือ สะสมไว้ในฐานะที่ไม่ได้เป็นของเรา แต่ทำ

¹⁰ พุทธทาสภิกขุ, สุญญตาปริวรรต, หน้า 284.

หน้าที่ไปตามธรรมชาติ เมื่อต้องกินก็กินไปด้วยความว่าง คือ สำนึกไปว่าสิ่งที่
บริโภคไปนั้นเป็นไปตามธรรมชาติที่ว่างจากความหมายแห่งตน

การมีจิตว่าง ทำให้รู้จักความตายได้อย่างถูกต้อง (รู้จักตายเสียก่อน
ตาย)

คำนี้ดูเป็นคำที่แปลกประหลาดอีกคำหนึ่งสำหรับคนโดยทั่วไปที่ไม่เคย
ได้ยินได้ฟังมาก่อน ท่านพุทธทาสได้ให้ความหมายไว้ โดยการเปรียบเทียบคำว่า
"ตาย" กับ "นิพพาน" โดยท่านแปลว่า นิพพาน คือความดับไม่เหลือ การดับไม่
เหลือแห่งความทุกข์ ดับความร้อน คือความเย็นสนิท

ดับไม่เหลือนั้น มีความหมายว่าตายมากกว่าว่าไม่ตาย เพราะเรามักเข้าใจ
ผิดคิดว่า ความตายนี้เราไม่ชอบ เราไม่อยากตาย เพราะฉะนั้น คำว่า ตาย
ตามความหมายของท่านพุทธทาสในที่นี้คือ ความตายอีกชนิดหนึ่ง คือตายโดยที่ว่าง
กายไม่ต้องตาย ชีวิตยังไม่แตกดับ แต่ก็ตาย หมายถึงตัวกู-ของกูตายหมด

ท่านพุทธทาสได้ยกคำโบราณที่ว่า "นิพพานนั้นคือตายเสียก่อนตาย" ใน
ความหมายนี้ก็คือ

กิเลสที่เป็นเหตุให้มีความรู้สึกว่ามีตัวกู ของกูนั้นแหละตาย กิเลส
นั้นต้องตายเสียก่อนร่างกายตาย จึงจะเรียกว่านิพพาน ในการที่จะทำ
ให้กิเลสตายเสียก่อนตัวตายนี้คือ ดับตัวกู-ของกูเสียได้ ไม่มีความยึด
มั่นในตัวกู-ของกูเหลืออยู่ นั่นแหละคือใจความแห่งการปฏิบัติ^{๑๑}
หรือการดับตัวกูเสียได้คือการตายฆ่าตัวกูทำลายตัวกูให้หมดเสีย อย่างนี้คือการทำ
ให้ตายไปเสีย

เมื่อกิเลสตายไปแล้วจะเหลืออะไรอยู่ในชีวิตนี้ ท่านพุทธทาสให้คำตอบ
ว่าจะเหลือความเป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์ที่ไม่รู้จักตายคือ นิพพาน อันเป็นธรรมชาติ
ที่ไม่รู้จักตาย

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า 302.

คำว่า "ตายเสร็จสิ้นแล้วในตัวแต่หัวใจ" ก็คือ อย่างมีความรู้สึกว่าตัวกู ของกูมาเสียตั้งแต่แรก และให้ตลอดเวลาไปเลย ปรากฏก็แต่ธรรมชาติที่ไม่รู้จัก ตาย (ความว่างตลอดกาล) เพราะการที่ไม่มีตัวกู-ของกูเสียตั้งแต่ที่แรกก็จะไม่ รู้จักเกิด ไม่รู้จักแก่ ไม่รู้จักตาย ไม่รู้จักเจ็บ เพราะสิ่งเหล่านี้จะมีได้ก็ขึ้นอยู่กับ การรู้สึกมีตัวกู-ของกูทั้งสิ้น

ท่าอย่างไรวางจะตายเสียก่อนตาย คำตอบที่ท่านพุทธทาสได้ให้ไว้ก็คือ ให้ทุกคนปฏิบัติด้วยการไม่ยึดมั่นถือมั่น เพื่อทำลายตัวกู-ของกู ด้วยกันทั้งสิ้น แม้ เด็ก ๆ ก็มีความจำเป็นต้องเข้าใจในเรื่องนี้ เพราะเด็ก ๆ จะไม่ต้องร้องไห้ ไม่ต้องกินยาตาย ไม่ต้องระทมทุกข์เพราะความโง่เขลา เพราะการเข้าไปยึดมั่น ถือมั่นในสิ่งใด ๆ เข้า แม้ความตายจะเข้ามา เด็ก ๆ ก็จะไม่มีความกลัวใด ๆ เมื่อจะต้องพลัดพรากจากสิ่งที่รักที่ชอบใจ ก็จะไม่มีความทุกข์ทรมาน เพราะรู้จัก เรื่องความตายว่าเป็นของธรรมชาติ

เป็นความจำเป็นในการที่จะเลือกดำเนินชีวิตด้วยจิตว่าง เพราะจะได้ ไม่เป็นทุกข์นั้นคือ การพยายามที่จะทำตามอย่างพระอรหันต์หรือพระอริยเจ้า คือ การตายเสร็จสิ้นแล้วในตัวแต่หัวใจหรือ นิพพานอยู่ที่ตายเสียก่อนตาย พยายามที่จะกำจัดความรู้สึกที่มีความยึดมั่นถือมั่นให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ จะต้องไม่ กลัวตายเหมือนกับคนธรรมดา ไม่ต้องโลกมาก ไม่ต้องมีโทษกลัวกลัวมากเหมือน คนธรรมดา ไม่ทวง ไม่หวัง ไม่อิจฉาริษยา และไม่ทะเยอทะยานมากเกินไป

ท่านพุทธทาสได้ขอรับรองไว้ว่า พยายามให้เป็นแม้แต่เด็ก ๆ ลูกเล็ก ๆ มีความเข้าใจอย่างนี้ ที่จะบรรเทาความยึดมั่น ปฏิบัติเพื่อความไม่ยึดมั่นถือมั่น อย่าไปมีความคิดเหมือนอันธพาล* ที่แบ่งแยกว่า "จะอยู่ในโลกนั้นก็เอาฉันเข้าไป

* คนคิดอันธพาล-ท่านพุทธทาสถือว่า หากเป็นความคิดที่ขัดแย้งต่อพุทธ ธรรมที่ถูกต้องและเป็นความคิดที่เป็นไปตามกิเลสของตน ถือว่าเป็นความคิดอันธ- พาล ท่านพุทธทาสใช้เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความถูกต้อง และสนใจที่จะศึกษาถึงความต่าง ต่างของคำนี้อย่างจริงจัง

สกปรกลามกอนาจารเพียงใดก็หาทางจนได้ เพราะเราอยู่ในโลกอันสกปรกใบนี้^{๑๒} เพราะมีคนสอนว่าอยากจะพ้นโลก เหนือโลกก็ต้องเป็นพระอยู่ตามป่าตามเขา หากเป็นชาวบ้านก็จะต้องทำอย่างที่เป็นอยู่นี้ เพราะจะได้รักษาดิรักษแผ่นดิน คนที่มีกิเลสเท่านั้นที่จะรักษาดิรักษแผ่นดิน แต่ท่านพุทธทาสยืนยันว่า ฉีกให้คิดว่าไม่มีตัวกู-ของกู เรือชไป ให้เหลือแต่ความเป็นธรรมชาติ ถ้าจะไปรบกับธำศิกจะได้มีจิตใจที่บริสุทธิ์ เห็นแก่ธรรม รบเพื่อธรรมะ เพื่อรักษาธรรมะเอาไว้ ไม่ใช่เพื่อตัวกู-ของกู หรือเพื่อรักษาวีชีวิตของกู ท่านพุทธทาสกล่าวว่า การรบของโลกมีความหมาย 2 อย่าง คือ ถ้าวรบเพื่อตัวกู-ของกูนั้นเป็นบาปกรรมและตาสโง^{*} ถ้าวรบด้วยสติสัมปชัญญะ และเบญจขันธ์ที่ชำระให้บริสุทธิ์แล้ว^{**} ไม่มีตัวกู-ของกู แม้ยิงปืนออกไปก็เพื่อรักษาความเป็นธรรม ผดุงความเป็นธรรมของโลก ไม่ใช่เพื่อตัวกู-ของกู ก็จะไม่เป็นบาปไม่ตาสโง เราอยู่ในโลกที่ต้องรบกันต้องมีการใส่ใจศึกษากันอย่างนี้เพราะเป็นน้ำอมฤต สำหรับทุกคนจะต้องดื่มกิน เพื่อจะไม่มีความทุกข์ ไม่มีความตายอีกต่อไป

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า 302.

^{*} ตาสโง - ในความหมายโดยทั่วไปหมายถึงการตาสโดยอุบัติเหตุ หรือถูกฆ่าด้วยอาวุธต่าง ๆ แต่ในที่นี้หมายถึง เป็นการตาสที่ไม่อยากตาส เป็นทุกข์กับความตายคนธรรมดาไม่อยากตาสไม่ยอมตาส จึงกระวนกระวายเดือดร้อนเป็นทุกข์

^{**} เบญจขันธ์ที่บริสุทธิ์ - เบญจขันธ์, ขันธ์ 5, หมวดหรือกองทั้ง 5 แห่งรูปธรรมนามธรรมที่ประกอบเข้าเป็นชีวิต ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นเบญจขันธ์ที่ชำระบริสุทธิ์แล้วคือ ปราศจากความยึดมั่นถือมั่นในเบญจขันธ์เหล่านี้ว่าเป็นตัวกู-ของกู

2. ความจำเป็นของการมีจิตว่าง

เมื่อมีการพูดถึงเรื่อง "สุญญตา" หรือ "อนัตตา" หรือธรรมะที่จัดว่าให้เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา คนฟังมักจะเกิดความคิดแบ่งแยกจากกันที่ว่าพระกับฆราวาสนั้นต้องปฏิบัติธรรมกันคนละข้อคนละชั้น แต่จากการที่เราได้ศึกษาธรรมะในหัวข้อต่าง ๆ ในทรรศนะของท่านพุทธทาสนั้น เราจะพบว่าไม่มีการแบ่งแยกกันเลวระหว่างพระกับฆราวาส โดยที่ท่านยืนยันอย่างหนักแน่นว่าทั้งพระและฆราวาสต้องมีธรรมะข้อเดียวกัน เหมือนกับการถือพระเจ้าในศาสนาต่าง ๆ ทุกคนมีพระเจ้าองค์เดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นเพศหรือวัยแตกต่างกันเพียงใด

ธรรมะเรื่อง "จิตว่าง" ก็เช่นเดียวกันมีความจำเป็นแก่ทุก ๆ คน ทั้งพระและฆราวาสโดยเฉพาะความเป็นฆราวาสนั้น ต้องสนใจใฝ่ศึกษาปฏิบัติธรรมในเรื่องสุญญตาเป็นพิเศษ เพราะฆราวาสนั้นเป็นรากฐานของสังคม ส่วนพระนั้นมีส่วนอยู่ในสังคมน้อยมาก และความเป็นปัญหาของพระก็ไม่รีบด่วนเหมือนการเป็นฆราวาส รวมทั้งชีวิตของความเป็นฆราวาสนั้นต้องคกอยู่ท่ามกลางของกองเพลิง ส่วนพระนั้นเป็นผู้ที่หลักหรือกระเด็นออกห่างไปจากกองเพลิงแล้ว "ในโลกส่วนใหญ่ของฆราวาส ถ้าปัญหาของฆราวาสหมดไปจากโลก ๆ ก็จะสิ้นปัญหา สุญญตาจึงเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขและแก้กมลแก่พวฆราวาสทั้งหลายตลอดกาลนาน"¹³

ดังนั้น ชีวิตของฆราวาสที่เต็มไปด้วยการงาน จะได้ทำงานโดยไม่ต้องเป็นทุกข์ บวชเณรลงานโดยไม่ต้องมีความทุกข์ แต่ถ้าปราศจากธรรมะเสียแล้วทุกเรื่องก็จะต้องเป็นทุกข์ จะเป็นทางเข้ามาแห่งความทุกข์(ด้วยความยึดถือ) มีเงิน

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 343.

ก็เป็นทุกข์เพราะสิ่งนั้น ถ้าไม่มีธรรมะเป็นเครื่องคุ้มครอง ท่านพุทธทาสกล่าวว่า ธรรมที่เป็นเครื่องคุ้มครองไม่มีอะไรนอกจากเรื่อง "สัพพตา" คือธรรมะที่แสดงถึงความว่าง ที่ปราศจากตัวกู-ของกู

สัพพตาสำหรับเยาวชน

มีคนเป็นจำนวนมากที่เข้าใจผิดคิดว่า ถ้าคนเข้าใจหรือมีธรรมะเรื่อง สัพพตาแล้วจะเป็นคนที่แปลกประหลาดไป แม้แต่ถ้าเป็นเด็ก ๆ ก็จะไม่กระตือรือร้น กลัวว่าเด็กจะเซื่องซึมไม่คล่องแคล่ว เด็กจะเกียจคร้านและขาดความเพียรพยายามเพราะไม่มีเรื่องกระตุ้นใจ ๆ หรือไม่มีแรง (กิเลส) จูงใจ เด็กขาดอุปาทานแล้วจะไม่ร่าเริง กลัวเด็กจะไม่รับผิดชอบและไม่รักชาติบ้านเมือง กลัวคนหนุ่มสาวจะไม่สมรส* กลัวเด็กจะไม่สืบพันธุ์** กลัวว่าเด็กจะไม่เข้าสังคม กลัวว่าเด็กจะไม่สนุกสนาม กลัวว่าเด็กจะไม่รักสวสร์ักงาม ที่สำคัญคือกลัวว่าเด็กจะมีจิตใจที่ผิดปกติ

ท่านพุทธทาสได้ชี้ให้เห็นถึงผลของการมีจิตว่างหรือสัพพตาแล้วว่า:-

- เด็กจะกระตือรือร้นด้วยสติปัญญา คือ จิตใจจะไม่เหือดพล่านอยู่ด้วยความเห็นแก่ตัวไม่ใช่ความกระตือรือร้นด้วยอำนาจของกิเลสที่เห็นแก่ตัวแล้วจะนำไปสู่การเอาชนะด้วยการชนฆ่าหรือการเอาวัดเอาเปรียบคนอื่นเขา

*ท่านพุทธทาสถือว่า เป็นความโง่งมงายเกินไป คือ การสมรสระหว่างเพศมีได้ แม้ด้วยความรักที่เกี่ยวกับสัพพตา ไม่ใช่จะงดการสมรส

**ท่านพุทธทาสถือว่า แม้พระพุทธรูปเจ้าก็สืบพันธุ์ (ทางวิญญาณ) ไม่จำเป็นจะต้องให้ร่างกายและต้องซึ่งกันและกัน แต่มีความรู้สึกทางจิตทางสติปัญญาเหมือนกันมุ่งหมายอย่างเดียวกัน พอใจเหมือนกัน และมีผลทางจิตใจได้เหมือนกัน

- เด็กจะคล่องแคล่วว่องไวด้วยการประกอบอยู่ด้วยสติปัญญา
- เด็กจะมีความพากเพียร ต่อสู้ดิ้นรน มีความพยายาม รู้สึกมีความ
รับผิดชอบ ชั่วดี เพราะอ่านาสติปัญญา

- เด็กจะร่าเริงด้วยสุญญาหารรชา ซึ่งไม่ใช่กิเลสหารรชา
- เด็กจะรักชาติบ้านเมืองด้วยสติปัญญา คือ คิดว่าเป็นชาติของ
ธรรมะ รักนามนุษยชาติ

- เด็กจะสมรสระหว่างเพศได้ แม้ด้วยความรู้ที่เกี่ยวกับสุญญา
เพราะแม้พระโสดาบัน พระสกทาคามี ก็ยังเป็นชาวบ้านอยู่โดยทั่วไป สูงไปกว่า
นั้นคือ การสมรสทางวิญญาณ นั่นคือ ไม่จำเป็นว่าร่างกายจะแตะต้องซึ่งกันและกัน
แต่ก็มีความรู้สึกทางจิตใจ ทางสติปัญญา เหมือนกันมีความมุ่งหมาย (คือนิพพาน)
เดียวกันทำงานอย่างเดียวกัน และพอใจในธรรมะเหมือนกัน อย่างนี้ทุกคนก็ทำได้

- เด็กจะสืบพันธุ์ทางเนื้อหนังและทางวิญญาณ อย่างไม่เจือหรือกลัด
กลุ้มด้วยของทางวัตถุ โดยเฉพาะพระพุทธเจ้า ท่านพุทธทาสกล่าวว่า พระพุทธ
เจ้าสืบพันธุ์ทางวิญญาณ โดยท่านอ้างพุทธพจน์ที่ว่า "เธอทั้งหลายจงเป็นทายาท
โดยธรรมเถิด อย่าเป็นทายาททางอามิสเลย" ท่านกล่าวว่า ถ้าเป็นเพียงทายาท
ทางเนื้อหนังก็คงสิ้นเชื้อสายไปนานแล้ว แต่เพราะมีทายาทโดยทางธรรมจึงได้มี
ธรรมะตกทอดมาจนถึงเราในขณะนี้

- เด็กจะเข้าสังคมแห่งสุญญา คือ สังคมที่ไม่มีเห็นแก่ตัว ไม่ใช่
สังคมของปีศาจที่ต้องกินเหล้าเมาสา มอมเมาอบาหมุขอย่างที่เป็นกันอยู่

- เด็กจะมีความรักสวสริกงาม คือ งามทางกิริยามารยาท งามทาง
จิตใจ และงามทางสติปัญญา อันรวมเรียกว่า สุญญาสุนทริย์ ไม่ใช่เป็นการหลง
ความงามที่ฉาบฉวยของพญามารอันเป็นความงามที่หลอกหลวง

- เด็กจะมีความสนุกสนานในการที่จะทำงานเพื่อผู้อื่น บุชาหน้าที่
บุชาการงาน สนุกกับหน้าที่การงาน เป็นสุญญาภิศา ไม่ใช่เบื่อหน่ายและรังเกียจ
การงานเหมือนอย่างที่เป็นอยู่ในทุกวันนี้

- เด็กจะมีจิตใจที่เป็นปกติ คือความแจ่มใสร่าเริง เพราะไม่เป็น
อันธพาลที่มีแต่เอาเปรียบคนอื่นร่าไป เด็กจะไม่โง่งเงลามีคบอด รังเกียจหรือกลัว
ความดี

เพราะการมีสฤญตา จะทำให้เด็กคิดเก่ง จ้าเก่ง ไม่ร้องไห้เมื่อผิดหวัง
เมื่อใจคอเป็นปกติแล้ว เด็กจะคิดเก่ง ตัดสินใจได้ดี ไม่มีความหวั่นไหว เพราะ
การมีจิตใจที่เหนือการบวทหรือเหนือการลบเลืลแล้ว

เพราะการมีสฤญตา เด็ก ๆ จะไม่มีการขลาดกลัวสิ่งใด ๆ ไม่กลัวผี
อย่างคนโง่งเงลอย่างที่เขากลัวกันอยู่ ไม่กลัวจิ้งจกตุ๊กแกอย่างทีบางคนกลัวจน
กระทั้งแค้นง่อมแล้ว

และสฤญตาจะช่วยให้เด็กมีธรรมะมีพระที่ถูกต้อง รู้จักความสุภาพอ่อน
โยน มีความกตัญญู มีพระพุทเจ้า มีพระธรรม มีพระสงฆ์ ทีว่างจากตัวกู-ของกู
อย่างถูกต้อง

สฤญตาธรรมจ๋าเป็นสำหรับคฤหัสถ์

ท่านพุทททาสได้ให้ความหมายของคำว่า "คฤหัสถ์" ว่า "ผู้อยู่เรือน"
และคำว่า "ขรวาส" ก็แปลว่าผู้อยู่เรือนเช่นกัน ดังนั้นในบางครั้งผู้เขียนอาจใช้
คำนี้สลับกันอยู่บ้าง

และคำว่า "อยู่เรือน" ในทีนี้ท่านพุทททาสได้ให้ความหมายว่า
...เป็นที่เจริญพันธุ์แล้วก็มีการผูกกันเป็นพวง นี้นุคเอาความหมาย
ทางจิตทางวิญญาณ ไม่พุดถึงวัตถุที่เจริญพันธุ์แล้ว ที่ผูกกันเป็นพวง
มีพ่อ มีแม่ มีลูก มีหลาน มีปู่ ย่า ตา ยาย มันผูกกันเป็นพวง¹⁴

¹⁴ เรื่องเดี๋ยวกัน, หน้า395.

ชีวิตของการอยู่เรือนที่มีปัญหามากก็ต้องการสัจธรรมมากในการที่จะแก้ไข ถ้าไม่เช่นนั้นชีวิตก็จะต้องทนทุกข์ทรมาน ท่านพุทธทาสมองว่าโดยแท้จริงแล้ว ชีวิตของความเป็นพระวาสาคือรังของความทุกข์ จะต้องพยายามหาทางแก้ไขให้ได้ ถ้าไม่อย่างนั้นก็ต้องจมอยู่ในรก(ความทุกข์)ชั่ววันรันดร สิ่งที่ท่านพุทธทาสพบเห็นในชีวิตของพระวาสา คือ:-

1. เป็นชีวิตที่อยู่ท่ามกลางคงทึบ ของสิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น
2. เป็นชีวิตที่อยู่ท่ามกลางคงแห่งความดันรน ทะเยอทะยานใฝ่ฝันไม่รู้จักจบ จึงไม่รู้อะไรเป็นอะไรอย่างถูกต้องแท้จริง
3. เป็นชีวิตที่อยู่กลางคงของการต่อสู้ แข่งขันและแย่งชิง แล้วก็กลายเป็นการเบียดเบียนกันที่สุดในที่สุด

นอกจากนั้นท่านพุทธทาสมองว่าชีวิตของความเป็นพระวาสา คือ ชีวิตที่อยู่ท่ามกลางความวิตกกังวลเวลานี้ไปการ เป็นการทรมานกายโดยไม่รู้สึกตัว จนชาชินกันไป ที่ร้ายแรงคือการทรมานอยู่คนเดียว ต้องนอนไม่หลับเป็นเวลานาน ๆ จนกลายเป็นโรคประสาท เป็นโรคจิต โรคอัมพาตกันมากมาย

สิ่งที่แก้ไขและเป็นประโยชน์แก่อกุลแก่พระวาสาได้ตลอดกาล นั่นคือธรรมอันเนื่องด้วยสัจธรรม ด้วยการทำการศึกษาและรู้จักความว่าง จากตัวตนของสิ่งทั้งปวงในสากลจักรวาล จิตใจจะไม่หวั่นไหวด้วยสิ่งใดด้วยความเป็นตัวกู-ของกู และจิตที่ไม่หวั่นไหวเอาสิ่งใดไม่ยึดมั่นในสิ่งใด เรียกว่า "จิตว่าง"

จิตที่ไม่ว่าง และไปผูกพันกับสิ่งใดย่อมมีอันตราย เพราะชีวิตของพระวาสาจะต้องมีความเกี่ยวข้องกับสิ่งรอบตัว และมีแต่สิ่งที่เป็นมาหาหลอกหลวง เพราะฉะนั้นจิตของพระวาสาต้องฉลาดพอในการที่จะต้องเข้าใจธรรมชาติจนธรรมชาติที่อยู่รอบตัวเราหลอกเราไม่ได้ และรอดพ้นจากความทุกข์ทรมาน

สัจธรรมสำหรับวนปรีดิ์และสันขาสี

ชีวิตในอาศรมทั้ง 4 (พรหมจารี, คฤหัสถ์, วนปรีดิ์, และสันขาสี) นั้น คนหนุ่มคนสาวอาจจะทำหน้าที่อย่างวนปรีดิ์หรือสันขาสีก็ได้ เพราะเป็นได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรง คือ สมัควิจิจะใช้ชีวิตอย่างวนปรีดิ์หรือสันขาสี

ทางอ้อมคือ การสมัครเล่นหรือชิมลางเป็นครั้งคราว เช่น ในบางเวลาที่เรา
อยากจะทำอย่างหนึ่ง ๆ อย่างสงบบไม่มีอะไรมารบกวนแล้ว บางเวลาทีอยากจะทำ
ของสงบแต่ก็ยุ่งคู้บ้าง คือ ทำคนเป็นผู้พูด ผู้ซึ่งแจงประโยชน์กับคู้คู้ก็ทำได้

ความเป็นวนปรีสก็คือ ผู้ยู่ในความสงบ หรือความเป็นสันยาสี คือ ผู้
เทียวแจงของ(สิ่งของ) สงบแต่ก็ยุ่ง(ธรรมะ) แม้หนุ่มสาวก็คู้ไป

ด้วยธรรมะสญญตานิเองที่ททำหน้าทีผลกใส ผลักดันคฤหัสถ์ให้ไปสู่อศรม
ปรีสนั้นคือ ถ้าคฤหัสถ์ได้เห็นสญญตานิตั้งแต่ทีแรก ความน้าเอือมระอาที่คู้ได้
ประสบพบเห็นมา ก็ะผลักดันให้ไปสู่อศรมปรีสได้คู้ขึ้น แต่ถ้าไม่ททำความเข้าใจ
เรื่องสญญตานิ ก็ยากที่จะททำได้และสญญตานิเองก็ผลักดันให้ก้าวไปสู่ขั้นแห่งการ
ปฏิบัติทีสูง ๆ ขึ้นไป

เมื่อชีวิตก้าวเข้าไปสู่วนปรีสแล้ว สญญตานิธรรมก็จะเป็นเครื่องหล่อ
เลี้ยง ให้จิตมีความมั่นคง และความเจริญงอกงามในธรรมด้าย ๆ ขึ้นไป สญญตานิ
ธรรมจะเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงแก่ผู้ที่รักษาความสงบ ให้พอใจในความสงบ เพื่อ
เห็นความสงบด้วยอานาจแห่งสญญตานิแล้ว จิตก็จะน้อมไปสู่นิพพาน คือ ความเย็น
ตลอดชีวิต ชีวิตของวนปรีสก็จะคู้ขึ้นด้วยสญญตานิ

จากวนปรีส สญญตานิก็จะสงชีวิตเข้าสู่สันยาสี

เมื่อสญญตานิธรรมไม่ได้หยุด ความเป็นวนปรีสก็ไปถึงทีสุด สญญตานิธรรม
ก็ผลักใสให้เลื่อนไปสู่อศรมสันยาสี คือ เทียวแจงของสงบแต่ก็ยุ่งคู้เพื่อคู้คู้ต่อไป
เพราะการททำหน้าทีสำหรับตนเองนั้นหมดไปแล้ว และสญญตานิธรรมจะหล่อเลี้ยง
สันยาสีจนถึงวาระสุดท้ายเช่นกัน นั่นคือการททำหน้าทีโดยไม่มีตัวตน ไม่เห็นแก่ตน
เอง แต่เห็นแก่คนอื่นตลอดเวลา

ท่านพุทธทาสได้กล่าวว้า ยอดแห่งสันยาสีนั้นไม่มีใครเกินไปกว่าพระพุทธ
เจ้า เพราะในขณะทีท่านไม่มีริม ไม่มีรองเท้า ไม่มีรถยนต์ เครื่องบิน แต่พระองค์
ทรงดำเนินไปด้วยพระบาทเปล่า พระองค์ทรงททำหน้าทีเพื่อสัตว์โลกอย่างเต็ม
เปี่ยม ตัวอย่างของพระองค์คือ:-

ตื่นเช้ามาก็ต้องไปนิเทศาปรัตสัตรี (บุพพณฺเฑ นิเทศาปตฺตฺจ)
เวลาเย็นทรงแสดงธรรม (สาธณฺเฑ ธมฺมเทศน์) เวลาค่ำ
ประทานโอวาทแก่เหล่าภิกษุ (ปโทเส ภิกษุโอวาท) เวลา
เที่ยงคืนทรงตอบปัญหาเทวดา (อทุรตฺเรต เทวปญฺหน)
เวลาจนสว่างทรงตรวจพิจารณาสัตว์ที่สามารถและที่ยังไม่
สามารถบรรลุนิพพานอันควรจะเสด็จไปโปรดหรือไม่ (ปัจจุสุ
เสว คเต กาเล ภพฺพาภพฺเพ วิไลกานํ)¹⁵

ผู้ที่เป็นสันดานอย่างพระพุทธเจ้าเอาแรงงานทางจิตที่เหน็ดเหนื่อยมาทำงานมาก
อย่างนี้ ก็อาศัยอำนาจของสุญญาธรรม ที่สร้างความเมตตาขึ้นมา โดยสรุปแล้ว
สุญญาธรรมนี้ จะทำให้ชีวิตได้ประโยชน์สูงสุด คือ.-

ทำให้พรหมจรรย์งดงามน่าดู เด็ก ๆ หรือเยาวชนมีความอ่อนน้อม
ถ่อมตน ไม่อวดดี

ทำหน้าที่อย่างถูกต้องตามธรรมชาติ ตามเพศตามวัยของตน

ทำให้ทุกข์หวั่นไหวไม่เป็นวัฏที่ลากเกวียน (ครอบครวั) ที่หนักเกินไป

ทำให้ชีวิตวนปรี่สัถมีความสุขสมถึงความมุ่งหมายในที่สุด

ทำให้ชีวิตสันดาน มุ่งหมายไปสู่ความสำเร็จได้ในที่สุด

¹⁵ พระราชมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธสาส์น ฉบับ
ประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
2528), หน้า 189.

3. ประโยชน์อื่นเกิดจากการเป็นอยู่ด้วยจิตว่าง

การเป็นอยู่ด้วยจิตว่าง ตามความหมายของท่านพุทธทาส คือ "ไม่มีอะไร หรือไม่มีอะไรอะไร ไม่หวังได้อะไร ไม่เป็นอะไร"¹⁰ ด้วยการมีสติอยู่กับเนื้อกับตัวอยู่ตลอดเวลา เป็นสติที่มองเห็นว่า โลกนี้ไม่มีอะไร คือว่างจากความหมายแห่งตัวตน จึงไม่เอาอะไร เพราะถ้าเข้าไปยึดถือแล้วก็จะมีแต่ความทุกข์ อันเกิดจากการยึดถือ ไม่หวังได้อะไรก็คือ ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นธรรมชาติ มีความเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติ ไม่เป็นอะไร คือ ว่างจากความเป็นตัวตน

เมื่ออยู่ด้วยจิตว่างแล้ว ธรรมะที่คุ้มครองให้มีการอยู่ด้วยจิตว่างก็คือคำว่า สติ นั่นเอง ท่านพุทธทาสกล่าวว่ สติในพุทธศาสนานี้มีความหมายกว้างมาก ซึ่งหมายถึงความรู้ตลอดแล้วก็มีควมรู้นั้นอยู่กับตัว เช่นคำพูดที่ว่า มองโลก หรือเห็นโลกโดยความเป็นของว่างอยู่เสมอถือว่เป็นสติที่แท้จริง เป็นสติที่รู้ว่าไม่มีอะไรเป็นที่ควรยึดมั่นถือมั่น เมื่ออยู่ด้วยสติคือการเป็นอยู่ด้วยจิตว่าง อันเป็นจิตว่างจากความยึดถือว่เป็นตัวกู-ของกู

อีกประการหนึ่งคือ อาจจะพูดได้ว่เป็นอยู่ด้วยจิตที่สะอาด สว่าง สงบ ซึ่งเป็นความหมายของคำว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ก็ได้เหมือนกัน เป็นอยู่ด้วยจิตสะอาด คือจิตที่บริสุทธิ์เมื่อปราศจากกิเลส แล้วก็ไม่ต้องไปยึดถือเอาสิ่งใดด้วยความหลง ก็จะเป็นจิตสว่างจริง ๆ และจิตที่สงบคือ ไม่ต้องวุ่นวาย ไม่เร้าร้อน ไม่กระเสือกกระสนไปทีไหน

ในที่นี้ท่านพุทธทาสได้สรุปการเป็นอยู่ด้วยจิตว่างว่ การเป็นอยู่ชนิดไหนก็ตาม ถ้าเป็นความถูกต้องแล้ว ก็คือการเป็นอยู่ด้วยจิตว่าง หรืออาจจะใช้คำว่า

¹⁰ พุทธทาสภิกขุ, สัจจะตามปริวรรต, หน้า 372.

"ว่าง" คำเดียวเหมือนในศาสนาพราหมณ์ที่เขาใช้กันอยู่ก็ได้ คือ คำว่า "โอม" ก่อนที่จะทำพิธีต่าง ๆ โอม เป็นคำที่ศักดิ์สิทธิ์ของพราหมณ์ แต่คำว่า "ว่าง" ก็ เป็นคำที่ศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธศาสนา ที่ใช้สำหรับการควาดกิเลส อันเป็นตัวการที่จะทำให้เกิดการยึดถือ แล้วเป็นทุกข์นั้นให้มละหายไป ใช้ "ว่าง" ปรากกิเลสที่เป็นศัตรูหรือข้าศึกของชีวิต ท่านกล่าวว่า คำนี้ไม่ได้คิดขึ้นมาเอง แต่เป็นที่มา จากสัจจะของพระพุทธเจ้านั่นเอง

ท่านพุทธทาสได้ให้ความหมายของคำว่า "จิตว่าง" เพิ่มเติม คือ จิตว่างคือจิตที่มีอิสระที่สุด มีสมรรถภาพที่สุด และมีความว่างไว้ในหน้าที่การงานที่สุด ด้วยความหมายนี้เองจึงแตกต่างไปจากความหมายของจิตว่างอันขฬาคือเคยกล่าวมาแล้ว เพราะจิตว่างอันขฬาคือ จิตที่ไม่คิดไม่นึกอะไรเลย แต่ถ้าจะคิดทำอะไร ก็จะเป็นไปตามกิเลสของตัวเอง ตามใจตัวเอง โดยไม่มีความรับผิดชอบอะไร

ถ้าหากมีการเป็นอยู่อย่างมีจิตว่างแล้ว ท่านพุทธทาสได้ชี้ให้เห็นถึงผลอันน่าชื่นใจที่ทุกคนควรจะได้รับว่า

1. ทุกข์ไม่เป็น คือไม่รู้จักความทุกข์เลย ดังคำที่ว่าตายเสียก่อนตาย ส่วนที่เหลือก็เป็นชีวิตที่เป็นกำลังงานที่เหลืออยู่ของร่างกาย และจิตใจอันบริสุทธิ์ นั่นคือเหลือแต่การงานที่จะต้องทำ แล้วแต่ใครควรจะทำอะไร เช่นพระพุทธเจ้า ท่านทำการงานคือช่วยสัตว์โลก เราที่เป็นสาวกของพระพุทธเจ้าก็มีหน้าที่การงานที่จะต้องทำทุกอย่าง เพื่อเราและเพื่อนมนุษย์ของเราจะได้มีความสุขสมบูรณ์อย่างเดียวกันอีกที่สูงที่สุด คือ ช่วยให้เพื่อนมนุษย์มีจิตว่างอีกด้วย

2. เมื่อเรามีจิตว่างเสร็จเรื่องของเราแล้ว ก็มีหน้าที่การงาน คือทำให้ทุกคนมีความสุข หน้าที่ของมนุษย์ในส่วนที่เหลือ คือ การช่วยกันสร้างสันติภาพอันแท้จริงขึ้นในโลก ไม่ใช่เห็นแก่ตัวที่จะทำอะไร ๆ เพื่อครอบครองตัวเอง หรือเพื่อตัวเองเท่านั้น

นี่คือ ผลที่ท่านพุทธทาสได้พบและบอกเราไว้ ในทางเปรียบเทียบกับนั้น ท่านได้เปรียบเทียบกับว่า การมีจิตว่าง แล้วมีผลเหมือนกับสระน้ำ สำหรับดื่มแก้ความกระหาย สำหรับคนที่เดินทางที่จะต้องไปให้ถึงและได้ดื่มกิน แต่คนสมัยนี้ไป

กันไม่ถึง เพราะไม่รู้จักทางเดิน แต่ไปถึงแล้วก็ไม่อยากรจะดื่ม เพราะไม่รู้จักคุณค่าของน้ำนั้น ปัญหาที่ไม่รู้จักทางเดินหรือไม่ยอมดื่มน้ำก็เพราะ คิดว่ามันเป็น การยากที่จะทำได้ ในที่นี้ท่านกล่าวว่า ที่ว่ายากเพราะไม่อยากรจะทำ เพราะถ้า อยากรแล้ว เรื่องที่ยากก็เป็นเรื่องง่ายไม่สุดวิสัย

การปฏิบัติธรรมเพื่อให้ได้ดื่มน้ำในสระก็คือการไม่แยกตนเองว่า โลกุตระมีไว้สำหรับคนอื่นพวกหนึ่ง ส่วนโลกียะมีไว้สำหรับคนที่ยังจมอยู่ในโลกที่ ต้องดื่มกินกันเมามา อยู่ในโลกเสียดทานกันไป สำหรับระดับโลกุตระก็ยกให้ สำหรับคนที่อยู่ป่า "ซึ่งที่แท้จริงทุกคนต้องเดินไปที่สระนั้นแล้วก็ดื่มกินตามมีตามได้ ตามที่จะกินได้ จะอาบได้ ดื่มได้ คือพระธรรมที่เป็นเหมือนน้ำ ที่ไม่มีหมดคือทั้งใน สะอาดทั้งเย็นและระงับดับทุกข์ได้"¹⁷ ท่านย้ำว่า ถ้าเป็นพุทธบริษัทจะต้องไม่แยก ตัวเป็นโลกียะ หรือโลกุตระ เพราะความเป็นโลกียะก็เป็นกันอย่างเต็มที่อยู่แล้ว ไม่ต้องไปสมัครเพิ่มขึ้นอีก ความเป็นชาวโลกอย่างหลงอย่างมัวเมาก็มีเต็มอยู่แล้ว ควรสมัครที่จะหันหน้าเดินไปตามทางอันเป็นโลกุตระกัน เพื่อจะให้ดื่มน้ำใน สระอันสะอาดบริสุทธิ์นั้น

ธรรมะของพระพุทธเจ้านี้มีอยู่หลายระดับหลายชั้น ทั้งที่เป็นธรรมอัน จัดเป็นเครื่องมือสำหรับการปฏิบัติที่จะนำไปสู่การดับทุกข์ ธรรมในฐานะที่ระบุตัว ผลที่ต้องการคือการดับทุกข์โดยตรงและสมบูรณ์ และธรรมบางหมวดก็เป็นในรูป ของความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกันระหว่างธรรมะหลาย ๆ อย่างที่เป็นเครื่องมือก็มี

ธรรมที่ท่านพุทธทาสได้วางระบบปฏิบัติสำหรับที่ให้มีจิตว่าง คือ "อวิม มรรค" นั้นเอง ท่านใช้ธรรมะข้อนี้เพราะว่าตัวมรรคนั้นเป็นการถึงแล้วอยู่ในตัว นั้นคือ การเดินทางด้วยเท้า ต้องเดินก้าวไป ๆ จนกว่าจะถึงปลายทาง ตาม

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 400.

มรรคนี้อย่างไม่ต้องก้าวเดินไปแห่งใดเป็นการนั่งแล้วก็ถึง คือการนั่งอยู่หนึ่ง ๆ นั้นแหละ ก็เป็นการถึงได้เอง ท่านได้แนะนำเคล็ดลับในการปฏิบัติว่าการปฏิบัติจิตว่างใน แนวอริยมรรค คือ

...การอยู่เพื่อไม่มีความกระหาย เพื่อไม่มีความทะเยอทะยาน
อะไร เพราะถึงอยู่เรื่อย ได้อยู่เรื่อย ทำอะไรวันนี้ก็เสร็จวันนี้ ทำวัน
ต่อไปก็เสร็จเท่านั้น มันมีเสร็จเรื่อยไป ไม่มีอะไรไม่เสร็จ หรือไม่สา
เร็จที่จะต้องอยากต้องกระหาย ต้องทะเยอทะยาน^{๑๐}

"ยังเดินยังไม่ถึง" นี่เป็นส่วนหนึ่งที่ท่านพุทธทาสได้ให้อธิบาย เรื่องการ
นั่งแล้วจะเป็นการอยู่อย่างถูกต้อง คือ เป็นการอยู่อย่างถูกต้องแปลประการ
กล่าวคือ มีความเข้าใจถูกต้อง มีความไม่ฝันถูกต้อง มีการพูดจาถูกต้อง มีการ
กระทำการงานอย่างถูกต้อง เลี้ยงชีวิตถูกต้อง พากเพียรถูกต้อง มีสติระลึกรู้ถูก
ต้อง มีสมาธิจิตที่ตั้งมั่นอย่างถูกต้อง นี่เป็นการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน คือนั่งอยู่
แต่ใจเดินไปอย่างถูกต้องตลอดเวลา และการเป็นอยู่อย่างถูกต้องนี้เอง คือ การ
เป็นอยู่ด้วยจิตว่าง

เพราะถ้าจิตไม่ว่างก็เกิดความวุ่นแล้วจะทำอะไรผิดไปหมด ไม่มีอะไร
ถูกต้องเลย เมื่อจิตว่างจากตัวกู-ของกู ความคิดก็จะถูกโดยตัวของมันเอง ความ
ไม่ฝันก็กลายเป็นความถูกต้องขึ้นมาทันที คือ ไม่ฝันอยู่ด้วยความว่างจากความยึด
มั่นถือมั่น ความเห็นก็เป็นความถูกต้องขึ้นมาเช่นกัน คือก็ปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติขึ้นมา
เพราะเหตุมีจิตว่าง ความไม่ฝันก็เป็นไปตามนั้นโดยถูกต้อง การพูดจาก็พลอยถูก
ต้องไปหมด การงานก็เคลื่อนไหวไปในทางที่ถูกต้อง ท่านพุทธทาสได้กล่าวสรุป

^{๑๐} ,เรื่องเดียวกัน, หน้า 408.

ไว้ตอนนั้นว่า มรรคหรือพรหมจรรย์ทั้งหมดนั้น ก็คือการเป็นอยู่ด้วยจิตว่างคือเป็นไป ด้วยจิตที่ปราศจากความยึดมั่นว่าเป็นตัวกู-ของกู

นอกจากนั้นธรรมะอันเป็นหมวดธรรมอื่น ๆ เช่น อิกขิบาท 4 (ธรรมอัน เป็นเครื่องช่วยให้เกิดความสำเร็จมรรค ผล นิพพาน)

สติปัฏฐาน 4 คือธรรมะอันเป็นที่ตั้งไว้ของสติเฉพาะเรื่องราว เพื่อให้ เกิดความเบื่อหน่าย, คลายความกำหนัด, เกิดวิราคะ คือไม่ยึดถือ จนเกิดนิโรธ คือ การบรรลุมรรคผลนิพพาน

สัมมปชาน 4 คือ ธรรมะ ที่ เป็นความเพียร 4 ประการ คือเพียรระวัง ไม่ให้บาปเกิดขึ้น, เพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป, เพียรทำให้เกิดกุศล หรืออุบายในการดับทุกข์ให้เกิดมีขึ้น และเพียรรักษาอุบายดับทุกข์นั้นไว้ เพื่อไม่ให้ ทุกข์เกิดขึ้นมาอีก

อินทริย 5 คือธรรมะที่เป็นพลังเกื้อหนุนในการปฏิบัติจิตว่าง 5 ประการ คือ มีศรัทธา คือความเชื่อ มีวิริยะ คือความพากเพียร, มีสติ คือ ความระลึกรู้ ต้อง, มีสมาธิ คือ การเอาใจใส่แน่วแน่นอยู่เสมอ, มีปัญญา คือรอบรู้ที่จะดับทุกข์ได้ และธรรมะอันสำคัญอีกประการหนึ่ง ที่ท่านพุทธทาสได้กล่าวไว้เป็น ธรรมะสำหรับการปฏิบัติจิตว่างคือ โพชฌงค์ 7 ซึ่งเป็นธรรมะที่ถือได้ว่า เป็นส่วน ประกอบของการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า 7 ประการ คือ

สติ คือความรู้สึกรู้จักคิดที่สมบูรณ์ ที่รอบคอบ คือรู้สึกถูกต้องทั่วถึงอยู่เสมอ

ธัมมวิจยะ คือการสอดส่องใคร่ครวญในธรรมะ คือการรู้จักเลือกให้ถูก ต้องเมื่อมองอย่างรอบด้านแล้ว ซึ่งไม่ว่าจะเป็นโครงการ การวางแผน หรือการ ปฏิบัติธรรมใด ๆ ก็ตามต้องมีธัมมวิจยะ

วิริยะ คือความระดมทุ่มเทกำลังลงไปในเรื่องที่จะต้องทำ ตามที่เลือกได้ แล้ว

ปิติ คือความอิ่มอกอิ่มใจ ความพอใจอยู่ตลอดเวลา ที่ทำงานเหน็ดเหนื่อย นั้นเป็นธรรมที่หล่อเลี้ยงวิริยะไว้

ปัสสัทธิ ความสงบ ความวิเวก

สมาธิ คือความถูกต้องที่มั่นคง สะอาดดี แน่วแน่และว่องไว ปราศจาก
การรบกวนจากกิเลสทั้งปวง

อุเบกขา คือปล่อยวางไปตาม (กระแสแห่งธรรม) นั้น มีอาการเฉยอยู่
นิ่งอยู่ เปรียบเหมือนรถม้าที่วิ่งอยู่บนถนนดีแล้ว คนขับที่มีสติอยู่ เพียงถือบังเหียน
เฉย ๆ ไม่ต้องทำอะไรมาก

ท่านพุทธทาสได้สรุปธรรมะในการปฏิบัติเพื่อการมีจิตว่างไว้ 3 ประการ
คือ

1. ธรรมะ ส่วนที่เราประสงค์ คือ อวิสมรรค คือการเป็นอยู่อย่างถูก
ต้องหรือเป็นอยู่ด้วยจิตว่าง มีชีวิตอยู่ด้วยจิตว่างเรื่อยไป

2. ธรรมะส่วนที่เป็นเครื่องมือ ที่จะช่วยให้สำเร็จได้ตามนั้น เช่น อิทธิ
บาท สติปัญญา สัมมปชาน พละหรืออินทรีย์ และโพชฌงค์ เป็นต้น

3. ธรรมะที่เรียกว่าโพชฌงค์ อันเป็นเครื่องมือสำหรับทำงาน นั่นคือ
โพชฌงค์ที่เป็นเครื่องมือเพื่อบรรลุมรรค ผล นิพพานโดยตรง และนำเอามาใช้กับ
ชาวบ้านที่ทำไร่ทำนาได้ ท่านได้อธิบายว่า

อันแรกคือต้องมีสติคือการระลึกรอบคอบ ถัดมาก็เลือกเอาความ
ถูกต้อง เช่นสิ่งของที่จะต้องใช้ หรือต้องทำ ถัดมาก็ระดมกำลังไป คือ
วิริยะ แล้วก็มีความแน่ใจ เชื่อใจ อิ่มใจ ในวิธีการกระทำนั้นอยู่เสมอ
เป็นปกติ จนเข้ารูปลงรูปเป็นนิสัยถาวรแล้วก็แน่วแน่ได้ดีเป็นสมาธิ แล้ว
ปล่อยไปตามนั้น เป็นอุเบกขาในที่สุด นี่ก็สำเร็จ ถ้าไม่ทำอย่างนั้นก็จะ
เป็นบ้าตายเป็นโรคประสาทตาย^{๑๐}

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า 421.

นี่เป็นการยืนยันของท่านพุทธทาสที่ว่า การปฏิบัติธรรมนั้นไม่มีการแบ่ง
แยกว่าเป็นโลกียะหรือโลกุตระ

4. หลักการปฏิบัติที่สำคัญเพื่อการมีจิตว่าง

หลักการปฏิบัติเพื่อการมีจิตว่างที่ท่านพุทธทาสได้วางหลักไว้ คือ ข้อ
ใหญ่ในการปฏิบัติ ให้มีสติอยู่เสมอ โดยได้ยกพุทธภาษิตที่ว่า "เธอจงมีสติเห็น
โลกโดยความเป็นของว่างอยู่เสมอ" การมีสติ หมายถึงการมีปัญญาหรือสัมปญญา
ที่สามารถทำหน้าที่ของมันได้ทันทั่วทั้งที่และตลอดเวลาด้วย

ท่านได้เตือนว่าในการปฏิบัติเรื่องจิตว่างนี้ว่าระวังจะพลัดลงไปในแนว
ทางของสุญญตาอันขาล เช่น การฆ่าตัวตายซึ่งมีสุญญตาอันขาลและสุญญตาแท้จริง
คือ ถ้าเป็นการฆ่าตัวตายประสงค์ตัวเอง ด้วยโมโหว่าไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ก็เป็น
สุญญตาอันขาล แต่สุญญตาที่แท้จริงเราก็จะพบว่าในพระไตรปิฎกกล่าวถึงการฆ่า
ตัวตายของพระอรหันต์องค์หนึ่ง ข้อเท็จจริงจะเป็นอย่างไรก็ตาม แต่โดยความ
เป็นจริงแล้ว ความเป็นพระอรหันต์ก็มีจิตว่างตลอดเวลา และก็เต็มอยู่ด้วยสติ
ปัญญา กระทำไปด้วยการมีสติปัญญา

*มีปรากฏใน จันโนวาทสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ พระไตรปิฎก
ภาษาไทย 18/394/468 ความว่า (394) ครั้งนั้นแล ท่านพระฉันทะ เมื่อท่าน
พระสารีบุตร และท่านพระมหาจุณฑะหลักไปแล้วไม่นาน ได้หาศาตรามาฆ่าตัวเสีย
(มีปัญหาว่ควรตำหนิการกระทำนี้หรือไม่ พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระสารีบุตรว่า
หาควรถูกตำหนิด้วยเหตุผลเพียงเท่านี้ไม่ บุคคลใดละทิ้งกายนี้แล้ว ยึดมั่นกายอื่น
เขาผู้นั้นควรถูกตำหนิ แต่สำหรับพระฉันทะนั้นไม่ได้มีลักษณะเช่นนั้น จึงไม่ควรถูก
ตำหนิในการฆ่าตัวตายของเธอ)

สัญญาอันตรายที่เห็นได้อย่างชัดเจนอีกประการหนึ่งคือ มีคนบอกกล่าวกันว่าถ้าว่างจากตัวตนแล้ว ก็อย่ากินอาหาร อย่านั่งผ้า อย่ามีที่อยู่อาศัย อย่ากินยารักษาโรค เป็นต้น

ซึ่งถ้าเป็นสัญญาที่แท้จริงแล้ว ไม่ว่าจะเป็นการกินอาหาร การนั่งหมอน ผ้า การมีที่อยู่อาศัย หรือการกินยารักษาโรคก็ทำไปด้วยการมีเหตุผล มีความรับผิดชอบที่ดี และเต็มเปี่ยมไปด้วยสติปัญญา คือ เห็นว่าเป็นความว่างอยู่เสมอทั้งในตัวเองที่ถูกระทำ และตัวสิ่งที่สมมติว่าเป็นผู้กระทำ

แต่เพราะการที่ไม่รู้จักความว่าง คนจึงต้องทำผิดในเรื่องของอาหาร ต้องเสียเวลาประดิษฐ์ประดอยกันอย่างหรรษา ฟุ้งเฟ้อ

เครื่องนุ่งห่มก็ต้องวิ่งว้ายไปตามแฟชั่นอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

ในเรื่องที่อยู่อาศัย หากไม่เข้าใจเรื่องสัญญา ก็ต้องหาเงินเป็นจำนวนมาก ต้องทำงานหนักตลอดชีวิตของตน เพื่อให้ได้มาซึ่งที่อยู่อาศัยให้ทัดเทียมกับคนอื่น โดยไม่คำนึงถึงความจำเป็น หรือความพอในการใช้สอยจริง ๆ

ในเรื่องยารักษาโรค ซึ่งคนไม่ยอมกิน จึงลงทุนทำเป็นเครื่องสำอางให้กลายเป็นของกินที่น่าอร่อย คนจึงกินยาทั้งที่จำเป็นไม่จำเป็น นี่เพราะการไม่เข้าใจเรื่องสัญญา

หากมีความเข้าใจเรื่องสัญญาก็จะเห็นว่าสิ่งเหล่านี้เป็นของว่าง คือ ไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่ชีวะ ไม่มีวิญญาณ ว่างจากตัวตน เช่นบทที่พระท่านพิจารณาอยู่เป็นประจำ ไม่ว่าจะใช้จีวร จันท์คันทาร ใช้ที่อยู่อาศัย หรือใช้ยารักษาโรค โดยพิจารณาให้เห็นว่าเป็นแต่สักว่าธาตุตามธรรมชาติเท่านั้น กำลังหมุนเวียนเปลี่ยนไปตามเหตุปัจจัยอยู่เบื้องนี้ ไม่มีอะไรคงที่อยู่ได้ เปลี่ยนแปลงและผุพังไปในที่สุด

หลักการที่จะให้เห็นทุกสิ่งทุกอย่างว่าเป็นของว่างได้นั้น ท่านพุทธทาส
ได้วางหลักเอาไว้ดังนี้คือ^{๒๐}

1. เห็นทุกสิ่งมีแต่ทุกข์ ในที่นี้ท่านแปลความทุกข์ว่า "ไร้สาระอย่างน่าเกลียดที่สุด" หรือ "ว่างจากสาระอย่างน่าเกลียดน่าชังที่สุด" (ทุ แปลว่า น่าเกลียด, ชัง แปลว่า ว่าง ทุกชัง แปลว่า ว่างอย่างน่าเกลียดน่าชัง) การมีสติสัมปชัญญะมองเห็นความน่าเกลียดของความทุกข์นี้ ไม่ได้มุ่งให้เกิดความอึดหนาระอาใจ จนไม่มีความสุขถึงกับจะต้องฆ่าตัวตายแต่ต้องการให้จิตอยู่เหนือสิ่งทั้งปวง
2. เห็นสิ่งทั้งปวงมีแต่การเปลี่ยนแปลงปรุงแต่งธรรมดา ตามธรรมชาติ เห็นว่าเป็นเพียงการเกิดขึ้นของธรรมชาติด้าน ๆ
3. เห็นทุกสิ่งเป็นเพียงการสืบทอดกันไปหมด โดยอาศัยการปรุงแต่งกันไปล้วน ๆ จึงไม่มีส่วนไหนที่จะเป็นคน เป็นตัวตน ที่เรียกว่าเป็นสัตว์บุคคลอะไรทั้งสิ้น แม้ในตัวตนคนและตัวสัตว์นั้น ก็เป็นแต่เพียงการสืบทอดกันอย่างไม่ขาดสายของสิ่งปรุงแต่งซึ่งกันและกัน
4. เห็นข้อเท็จจริงของตัวตนว่าเป็นของที่เกิดอยู่ชั่วคราวคือ การมองเห็นว่าสิ่งที่เรียกว่าคน สิ่งทีเรียกว่าตัวตน หรือ ว่าตัวกู-ของกูนี้เรียกว่าเป็นคนครั้งหนึ่ง เกิดขึ้นเป็นครั้งคราว คือ คนเกิดขึ้นมาเมื่อวิชาเกิดขึ้นทำหน้าที่ในขณะที่มีการกระทบทางอายตนะ นั้นเอง
5. หลักการปฏิบัติเมื่อมีการกระทบทางอายตนะคือ ต้องมีสติทันควันในเมื่อขณะที่การกระทบเกิดขึ้น ในหลักการนี้ ความรู้สึกของพระอรหันต์กับปุถุชนที่

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า 467.

ต่างกันคือ ถ้าเมื่อมีการกระทบกลืน ถ้ามีการปรุงแต่งไปด้วยอวิชชาก็มี จัน ถ้าอวิชชาไม่เกิด มีวิชชาอยู่ ก็กลายเป็นธรรมชาติตามธรรมดา ว่ากลืนอย่างนั้นอย่างนี้ ถ้าเป็นพระอรหันต์ได้กลืนเหิมนตามธรรมชาติ แม้หอมก็หอมตามธรรมชาติ เมื่อกลืนนั้นไม่มีเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเราก็มารู้ไม่ขึ้น เมื่อร่างกายทนไม่ได้ก็ลุกหนีไปเท่านั้นเอง โดยไม่ต้องรู้สึกอึดอัดขัดใจ เป็น "กุเหิมน" จนเดือดดาลอยู่ข้างในเหมือนปลุกุน

6. จะปฏิบัติอย่างลัดก็ได้ คือ เห็นทุกอย่างเป็นทุกข์ โดยการที่มองเห็นมานานว่าใช้ชีวิตที่ผ่านมาแต่ความทุกข์เท่านั้น จึงต้องกวาดทุกข์ทิ้งให้หมดทั้งสากลจักรวาล

สำหรับหัวใจในการปฏิบัติเกี่ยวกับสัจธรรมนั้น ท่านพุทธทาสได้ให้เคล็ดลับไว้ดังนี้คือ เคล็ดลับในการปฏิบัติก็คือ "อยู่เฉย ๆ ไม่ต้องทำอะไร" ดังได้กล่าวไปแล้ว ... คำว่าอยู่เฉย ๆ มีความหมายที่กว้างลึก คือหมายความว่า อยู่อย่างที่ไม่ทำอะไรเกิดขึ้นอย่างที่เราเรียกว่า "นิคปลกิต" ให้คงเป็นไปตามสภาพเดิม ท่านพุทธทาสได้ชี้ให้เห็นว่า สภาพเดิมที่เป็นปกติของธรรมชาตินั้น คือ ความสงบเย็น ถ้าเรารักษาสภาพเดิมเอาไว้ได้ก็ไม่มีปัญหาอะไรเช่นเดียวกับจิตของเราในสภาพเดิมก็มีความเป็นธรรมชาติ คือ ความสงบเยือกเย็น ความคิดที่ปรุงแต่งขึ้นมาใหม่ เมื่อมีการกระทบทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ถ้าอย่าไปทำอะไร คืออย่าไปยุ่งกับมันเข้า อยู่เฉย ๆ ได้ มันก็ปรุงความคิดที่เป็นตัวกู - ของกูไม่ได้ ที่เรียกว่าอยู่เฉย ๆ ใครที่เฉยได้ในทุกขณะที่มีการกระทบทางอายตนะก็หมดปัญหาเท่านั้น

ส่วนสำนวนที่ว่าเป็นหัวใจของการปฏิบัติ ก็คือการมีสติอยู่ทุกเมื่อ เพราะตัวสตินั้นเองที่รักษาความเป็นประภัสสรไว้ได้ และกลายเป็นว่าต้องทำอะไรอยู่เฉย ๆ คือมีสติทุกเมื่อเพื่อรักษาสิ่งต่าง ๆ อยู่ในสภาพเดิมเรื่อยไป การรักษาสภาพเดิมที่มีอยู่อย่างไร ให้คงสภาพเดิมอยู่อย่างนั้น ท่านพุทธทาสใช้คำว่า "ต้องเรียกว่าเดิมแท้" จึงจะถูกต้อง ตรงกับภาษาของฝ่ายมหายานที่ใช้เรียกจิตแท้ ๆ ว่า "จิตเดิมแท้" คำว่า "จิตเดิมแท้ของเรา" ซึ่งเป็นเมล็ดพืชหรือแก่นของการตรัสรู้นั้น เป็นของบริสุทธิ์ตามธรรมชาติ และต้องอาศัยจิตเดิมแท้เท่านั้น มนุษย์

จึงจะเข้าไปสู่ความเป็นพุทธโดยตรง ฯ"^{๒๕} สรุปความว่าสภาพเดิมแท้ของสิ่งทั้งหลาย นั้นไม่ได้มีความวุ่นวายเป็นตัวกู-ของกู นั้นแหละคือสภาพเดิม

ท่านพุทธทาสได้สรุปธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนาลงรวมในข้อเดียวที่ว่าไม่ยึดมั่นถือมั่น ไม่ว่าจะเป็นการเรียนการปฏิบัติ หรือผลของการปฏิบัติก็เพื่อความไม่ยึดมั่นถือมั่นและผลสำเร็จอันจะเกิดขึ้นมาได้ก็เพราะการปฏิบัติในสิ่งเดียว คือ มีสติเท่านั้น

คำของคำว่า สติ คือความรู้ที่แล่นทันทั่วทั้งที่ โดยเร็วและโดยแรง เป็นความระลึกที่ไปได้ทันทั่วทั้งที่ หรือเป็นความรู้ที่ถูกต้องนั้นแล่นมาสู่ความสำนึกและทันทั่วทั้งที่

โดยคุณสมบัติแล้ว สมานินั้นมีปัญหาและสมาธิเจืออยู่ นั่นคือ ความรู้สึกที่ถูกต้อง นี่คือปัญหาหรือความรู้ กิเลสที่แล่นมาคืออาการของสิ่งที่เรียกว่า สตินี้มาโดยเร็วและแรง และกำลังงานที่มาโดยเร็ว และนี่เป็นลักษณะของสมาธิ

ความสำเร็จในการใช้สติ อยู่ท่าที่หน้าที่ได้ถูกต้อง ซึ่งแม้แต่เด็ก ๆ จะท่องสูตรคูณให้ถูกต้องเรีบร้อย ก็ต้องอาศัยสิ่งที่เรียกว่าสตินี้เต็มๆ อย่างไม่ขาดตอนตลอดเวลานั้น ท่านพุทธทาสได้ยกคำโบราณที่ว่า "ให้นับหนึ่งถึงสิบเสียก่อน แล้วจึงค่อยพูดอะไรออกไป" นั่นคือต้องมีสติที่มาถึงพร้อมแล้วอย่างครบถ้วน เป็นการยับยั้งเวลาจนกว่าสติจะมาถึงอย่างบริบูรณ์เสียก่อน แล้วจึงค่อยพูดออกไปหรือทำอะไรลงไป

ในทางตรงกันข้าม ถ้าขาดสติแล้วย่อมจะเกิดความเสียหายมากมาย แม้แต่การเดินตกลงล่องนอกชานเรือนทั้งที่เคยอยู่นานนับสิบปี หรือชดน้ำแกงทางจุ่มก

^{๒๕}พุทธทาสภิกขุ, สูตรของเว่ยหล่าง, (กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, 2520), หน้า 14.

ก็เคยมี หรือไปไถนาแต่ลืมควาย อย่างที่โบราณว่า ดังนั้นสติจึงเป็นสิ่งที่จำเป็น และจำต้องปรารภณาในกรณีทั้งปวง

...สติ ต้องประกอบด้วยสัมปชัญญะเสมอ เพราะเป็นธรรมชาติ
กันอยู่ สติแปลว่าความระลึกได้ สัมปชัญญะ คือความรู้ยู่ตลอด
เวลา นั่นคือความรู้ที่ถูกต้อง วังมาแล้ว อยู่ประจำที่นั้น จนตลอด
กรณีนั้น จึงเรียกว่า สติสัมปชัญญะ"^{๒๒}

ในขณะที่เดียวกัน สติสัมปชัญญะ ก็เป็นพื้นฐานเป็นความมีสติสมปฤติ "ตัว
สติสมปฤติบางครั้งก็เรียกว่า สัญญา คือ ความรู้สึกที่ถูกต้องไม่พินเพื่อน ไม่วิกล
จริต ไม่เมาเหล้า ไม่สลับสัลหรือมั่วแต่นอนหลับ"^{๒๓} นั่นคือเมื่อกินเหล้าเข้าไป
แล้วสติสมปฤติก็ไม่อยู่ในร่องในรอย มีความพินเพื่อนในที่สุดเป็นบ้ากันไปก็มาก

สติที่เนื่องด้วยสัญญาเป็นสิ่งถูกต้องและสมบูรณ์ที่สุด ท่านพุทธทาสเน้น
ในข้อที่ว่าสติที่สูงส่งในทุกแห่งทุกมุม ก็คือสติที่เนื่องเฉพาะด้วยสัญญา แล้วก็ต้อง
หมายถึง "สัญญาที่ถูกต้องไม่ใช่สัญญาอันผิดพลาด"^{๒๔} ในคำที่ถูกต้อง สมบูรณ์ คือ
ต้องถูกต้องจริง ๆ และก็เนื่องด้วยสัญญา

ท่านพุทธทาส ได้ให้ความสำคัญของสติเมื่อท่ากาลละครั้งสุดท้ายว่าเป็นสิ่ง
ที่มีค่าสูงสุด การกระทำกาลละในที่นี้คือ ตาย เรียกเต็ม ๆ ว่า กาลกิรียา สติในที่
นี้คือ มีสติเมื่อถึงเวลาสุดท้าย คือ การตาย ที่ต้องสนใจเป็นพิเศษเพราะเป็นวาระ
ท้ายที่สุด และมีค่าที่สุด เพราะแม้บุุชนคนธรรมดา ถ้าตายลงไปด้วยสติที่สมบูรณ์
อย่างนี้ ก็นับว่าประเสริฐสุด สำหรับพระอรหันต์ท่านอยู่กับความตายแล้ว จึงไม่

^{๒๒} พุทธทาสภิกขุ, สัญญาปวิตรรณ, หน้า 511.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า 512.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า 514.

ต้องเตรียมอะไร สติของท่านก็สมบูรณ์เต็มที่ ปุณฺณจึงต้องมีสติกำหนดว่า ดับไปเหมือนตะเกียงหมดน้ำมัน แล้วมันดับของมันเอง ไม่ต้องทำอะไรมากไปกว่านั้น

สุดท้าย สำหรับหัวใจในการปฏิบัติเรื่องจิตว่าง ท่านพุทธทาสได้ฝากไว้ว่า "สติสัมปชัญญะในวาระสุดท้าย จะได้รับประโยชน์ไม่เสียหายเกิด" กล่าวคือด้วยเห็นว่าร่างกายนี้จะต้องแตกดับแน่แล้ว ก็ถือโอกาสผสมโรงไปกับการแตกดับนั้น โดยที่ไม่ต้องไปดิ้นรน คือดึงอะไรให้ยุ่งยากลำบากเป็นทุกข์ทรมานมากขึ้น ถึงคราวตายก็ตายอย่างมีสติ

การตายในวรรณคดีของท่านพุทธทาส คือ การตายอย่างมีศิลปะ หรือการตายอย่างนักเลงธรรมชาติ ที่มองเห็นว่าร่างกายนี้ต้องสละทิ้งไป ก็เตรียมใจไว้ล่วงหน้ากันเสีย ไม่ต้องห่วงกังวลอะไร แม้แต่การรักษา เมื่อเขาเห็นว่า อาหารที่กินเข้าไปก็เป็นความยุ่งยากลำบากเปล่า เขาก็ไม่กินอาหาร บอกเลิกอาหารได้ กินแต่ยาด้วยสติสัมปชัญญะ ต่อมาเห็นว่ายาที่ป่วยการที่จะกินต่อไป เพราะชั่วอะไรไม่ได้แล้ว เขาก็บอกเลิกยา กินแต่น้ำเป็นต้น พอที่จะหล่อเลี้ยงอะไรได้บ้าง ตามสติปัญญา ในที่สุดก็ดับไปเหมือนตะเกียงที่หมดเชื้อแล้ว ไม่ต้องเป็นทุกข์ทรมาน แต่เป็นการดับไปอย่างไม่เหลืออีกต่อไป

ท่านพุทธทาสได้สรุปความในที่สุดนี้ว่า ทุกอย่างนั้นขึ้นอยู่กับคำที่เรียกว่า สติเพียงคำเดียวซึ่งจะให้สำเร็จประโยชน์แก่การไม่ยึดมั่นถือมั่น อันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาสำหรับมนุษย์ที่ได้เกิดมาและได้รับสิ่งสูงสุดคือการประกอบอยู่ด้วยธรรมะที่ชื่อว่า สุญญตาหรือความไม่ยึดมั่นถือมั่นจะไม่มีทุกข์เลยตลอดกาลนาน.

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง "จิตว่าง" ของท่านพุทธทาสภิกขุทำให้เราพบว่า ศาสนาที่เกิดขึ้นในชมพูทวีป (อินเดียโบราณ) นั้น มีวิวัฒนาการการสอนศาสนาอย่างเป็นระบบและโดยลำดับมา คือ เริ่มตั้งแต่การสอนศาสนาให้มีการบูชาพระเจ้าที่อยู่เบื้องหลังธรรมชาติ หรือพระเจ้าแห่งปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ และพัฒนาจากพระเจ้าหลาย ๆ องค์จนเป็นพระเจ้าองค์เดียวที่ประจำศาสนาของตน ๆ เมื่อรวมกันเป็นกลุ่มชนเดียวกันก็มีศาสนาเดียวกันและมีพระเจ้าองค์เดียวกันเป็นต้น

ต่อมา จากความเชื่อในพระเจ้าเพียงองค์เดียวก็พัฒนาไปสู่การมีการสอน เช่น มีการพัฒนาจากคำสวดอ้อนวอนพระเจ้า มาเป็นระบบการปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงพระเจ้านั้น ๆ แต่คำสอนที่พัฒนาแล้วดังกล่าวนี้ ก็มีเป้าหมายคือ สิ่งสูงสุดที่ทุกคนจะต้องไปให้ถึง เช่น การเข้าถึงอาตมัน พรหมันหรือปรมาตมันของศาสนาพราหมณ์ เป็นต้น

เมื่อกล่าวถึงเรื่อง "สัจจตา" ในศาสนาต่าง ๆ ก่อนพุทธกาลนั้น แม้ว่าจะไม่มีการกล่าวถึงสัจจตาอย่างแน่ชัดนัก แต่สิ่งที่เราพบได้ก็คือ ความพยายามของบรรดาผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลายในขณะนั้น ก็พยายามในทุกวิถีทางที่จะปฏิบัติธรรมตามความเชื่อของตนเพื่อจะไปให้ถึงเป้าหมาย คือภาวะแห่งความเป็นสัจจตาหรือความว่างอย่างแท้จริง เช่นมีคำสอนบางลัทธิที่ปรากฏอยู่ ที่พอจะสรุปได้คือ

พวกที่ 1 เรียกว่า นัตถิกิกถิฐิ เห็นว่าไม่มีอะไร เช่น มารดาบิดาไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี สวรรค์ไม่มี นรกไม่มี เป็นการปฏิเสธในแง่ความหมายและคุณค่า เขาถือว่าพ่อแม่มีหน้าที่เพียงความสนุกสนานแล้วเราก็เกิดมา ครุมีหน้าที่เป็นเพียงผู้รับจ้างสอนไม่มีบุญคุณอะไรต่อกัน เป็นต้น

พวกที่ 2 เรียกว่า อภิริยิกถิฐิ เห็นว่าไม่มีค่าของการกระทำ ว่างจากการกระทำที่บัญญัติว่าเป็นผล โดยถือว่าการกระทำไม่มีค่าทางศีลธรรม เช่น การทำบุญ / คนที่ได้บุญก็คือคนรับเช่นพระ เป็นต้น ส่วนคนทำบุญมีแต่เสียเงินและ

เสียวัตถุไปแม้ในเรื่องการทาบาก็ไม่มีค่าอะไร ถือว่าสิ้นสุดลงเพียงแค่นั้นไม่มีบาปกรรมอะไร ไม่ต้องรับผิดชอบทางศีลธรรมแต่อย่างใด

6) พวก 3 เรียกว่า อเหตุกทณฺธิ ถือว่าไม่มีเหตุ เมื่อไม่มีเหตุก็ถือว่าไม่มีผลด้วย คือ ไม่ถือหลักแห่งเหตุผลเป็นการปฏิเสธผลแห่งกรรมว่าสิ่งต่าง ๆ ต้องไม่เป็นไปตามเหตุของมัน เขาถือว่าสิ่งต่าง ๆ เป็นไปตามอะไรก็ไม่รู้ มันไม่มีเหตุ ซึ่งในข้อนี้เป็นการผิดหลักของพระพุทธศาสนาโดยตรงเพราะพระพุทธศาสนาถือว่าสิ่งต่าง ๆ มีเหตุและสิ่งเหล่านั้นก็ต้องเป็นไปตามกฎของเหตุ ตามอำนาจแห่งเหตุ

ทณฺธิทั้ง 3 พวกนี้เองที่ทำนพุทธทาสถือว่าเป็นความว่างคือ จิตว่างอันธพาล คือว่างอย่างไม่รับผิดชอบชีวิตอะไร ดังนั้น การนำเสนอจิตว่างของท่านจึงต้องเตือนผู้ฟังให้ระวังการพัดหลงลงไปในกลุ่มของจิตว่างเหล่านี้

แม้แต่คำสอนในเรื่องอาตมัน พรหมันหรือปรมาตมัน ที่ทุกคนจะต้องไปให้ถึงและการที่จะไปให้ถึงได้ก็ด้วยการที่มีการละความยึดถือมาযาที่มีอยู่ในโลกทั้งสิ้น เพื่อจะได้หลุดพ้นจากบ่วงแห่งมารในโลก แล้วไปสู่ภาวะแห่งอาตมัน หรือพรหมันดังกล่าวนั้น แต่พระพุทธศาสนาก็มองว่า คำสอนเช่นนั้นก็คือการหลุดจากบ่วงหนึ่ง (อัตตาเล็ก) ไปสู่อีกบ่วงหนึ่ง (อัตตาใหญ่) นั่นเอง

ด้วยเหตุนี้ เจ้าชายสิทธัตถะโพธิสัตว์จึงทรงพยายามศึกษาคำสอนในศาสนาอื่น ๆ ที่มีอยู่ก่อนแล้วในเวลานั้น เมื่อเห็นว่ายังไม่เป็นทางที่จะพ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง พระองค์จึงทรงเลือกที่จะศึกษาและปฏิบัติด้วยพระองค์เอง จนกระทั่งพบทางหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงและได้ทรงประกาศพระศาสนาเพื่อความพ้นทุกข์แห่งสรรพสัตว์ทั้งหลายด้วย และหัวใจของพระธรรมในพระพุทธศาสนา คือ สัจจธรรมนั่นเอง

การอุบัติขึ้นของพระพุทธศาสนาถือว่าการปฏิบัติคำสอนของศาสนาต่าง ๆ ก็คือที่มีอยู่ในสมัยนั้น พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า ในโลกนี้ทุกข์เท่านั้นที่ตั้งอยู่ และทุกข์เท่านั้นที่ดับไป และพระองค์ทรงเห็นว่า สาเหตุแห่งความทุกข์ก็คือ ตัณหาที่มั่นอยู่ในสิ่งต่าง ๆ ที่สำคัญ คือความรู้สึกที่เป็นอหังการ (ตัวกู) มมังการ (ของกู) อันเป็นตัวอันตรายและร้ายกาจที่สุดที่ทำให้เกิดเป็นทุกข์ขึ้นมาได้ คำสอนของพระพุทธเจ้าจึงมุ่งสู่การกวาดล้างความรู้สึกเช่นนั้นให้หมดไป เพื่อให้เกิดความว่างแก่จิตแก่ชีวิตของทุก ๆ คน จิตหรือชีวิตจะได้ไม่ถูกเสียดแทงด้วย

ความทุกข์ดังกล่าวและเมื่อกวาดหมดไปแล้ว ก็จะเป็นความว่างอย่างยิ่งและเป็นภาวะของนิพพานดังบทที่ว่า นิพพานํ ปรมํ สุกฺกํ ซึ่งแปลว่า ว่างอย่างยิ่งคือนิพพาน นั่นคือ ความว่างจากความรู้สึกที่เป็นอหังการ มมังการ

เราพบว่าธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในทุก ๆ เรื่องนั้น ก็เพื่อความละความคลายจากความยึดถือในสิ่งต่าง ๆ ที่จะเป็นพันนาการให้ชีวิตต้องเป็นทุกข์ธรรมะที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนานั้นเราอาจกล่าวได้ว่า คือ ความไม่ยึดมั่นถือมั่น ดังพุทธภาษิตที่ว่า สัพเพ ธมฺมา นาลํ อภินเวสย ความว่า ธรรมทั้งหลายตั้งแต่ฝนที่ไม่มีราคาขึ้นไปจนถึงวัตถุที่ถือกันว่ามีค่า เช่น เพชร ทอง ทั้งหลาย แม้กระทั่งกามารมณ์ และสิ่งที่สูงไปกว่านั้น คือ มรรค ผล นิพพาน ก็ไม่ควรจะไปยึดถือว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของเรา

หากศึกษาประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา เราจะพบว่า หลังสมัยพุทธกาล พุทธสาวกที่มีชื่อเสียงแต่ละยุคสมัย ต่างก็ตั้งใจศึกษาพุทธธรรมในแง่มุมต่าง ๆ ตามความสามารถที่ตนเองจะจับได้และก็ประกาศคำสอนอันเป็นหัวใจของพุทธธรรมตามความเข้าใจของตน ๆ ท่านนาคคารุณก็เช่นกัน ได้ชื่อว่าเป็นเจ้าลัทธิหรือนิกายที่มีความสามารถสูงสุดรูปหนึ่งในบรรดาคณาจารย์ทั้งหลายโดยเฉพาะในยุคที่พระพุทธศาสนาถูกปรวาททั้งหลายข่มด้วยวาทะทางธรรมคำสอนในทุก ๆ ทาง ท่านนาคคารุณก็อาศัยความรู้ความสามารถปรวาทที่เหล่านั้นให้พ่ายแพ้ราบคาบไป

หัวใจของพุทธธรรมที่ท่านประกาศออกมาก็คือ สุกฺกตา ที่แปลว่าความว่างและเราได้ทราบว่า ความว่าง ของท่านนั้นไม่ได้แปลว่า ว่างโดยไม่มีอะไรเลย แต่เป็นความว่างจากการยึดถือ ว่างจากความหมายแห่งความเป็นตัวตนและของของตน แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าคำสอนของท่านดูจะเป็นในรูปของปรัชญาเป็นส่วนมาก อาจจะเป็นเพราะว่าปรวาททั้งหลายที่มาโต้แย้งถกเถียง ได้วาทะกับท่านนั้นส่วนมากจะเป็นนักปรัชญาทางศาสนานั้นเอง

การสอนเรื่องสุกฺกตาอันเป็นหัวใจแห่งพุทธธรรมสำหรับนิกายของท่านก็ถือได้ว่าเป็นแบบอย่างอันดีแก่นักศึกษาทางศาสนาทั้งหลายที่จะได้ศึกษางานของท่านอย่างจริงจังต่อไป

และเราพบว่า ท่านพุทธทาสได้อธิบายคำว่า "สัจจะ" หรือ "จิตว่าง"
ในทุกแห่งทุกมุมไว้อย่างละเอียด เช่นสัจจะเป็นเรื่องทั้งหมดของพุทธศาสนา สัจจะ
คือพระพุทธศาสนาเดิมแท้ สัจจะกับปริยัติ สัจจะกับการปฏิบัติทั้งบรรพชิตและ
คฤหัสถ์รวมทั้งหัวใจการปฏิบัติเรื่องสัจจะ นั่นคือ เราได้พบแนวทางสำหรับศึกษา
หัวใจของพระพุทธศาสนาได้อย่างละเอียดและเป็นระบบที่สุด

ท่านพุทธทาสยืนยันว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมทุกเรื่องจะต้องเป็น
สัจจะปฏิบัติสัจจะคือธรรมอันเนื่องอยู่ด้วยเรื่องสัจจะทั้งสิ้นหรือธรรมะของพระพุทธ
เจ้าในทุก ๆ เรื่องเป็นไปเพื่อสัจจะคือ ให้ละวางจากสิ่งที่ยึดมั่นถือมั่น
อันเป็นสาเหตุแห่งทุกข์ทั้งปวง ด้วยหลักการอันนี้เอง ท่านพุทธทาสได้ถือเป็นแนว
ทางในการเผยแผ่พระศาสนา คือไม่ว่าท่านจะแสดงธรรมะเรื่องใด ในโอกาส
ใดก็ตาม ท่านจะแสดงธรรมะเรื่องการละวางจากสิ่งที่ยึดมั่นถือมั่นทั้งสิ้น เช่น

วันมาฆบูชา อันถือว่าเป็นวันของพระอรหันต์นั้น ท่านย้ำว่า การเห็น
สัจจะ คือคุณธรรมของพระอรหันต์ การหลุดพ้นเพราะความไม่ยึดมั่นถือมั่นคือ
ความเป็นพระอรหันต์ หรือการเข้าถึงธรรมะของพระอรหันต์คือการมีจิตว่าง
คือว่างจากความยึดถือว่ากู-ของกู

วันอาสาฬหบูชา ธรรมเทศนาของท่านที่มุ่งสู่การเป็นจิตว่าง เช่น การ
แสดงธรรมจักร คือ การใช้ธรรมจักรตัดความยึดมั่นถือมั่น การดับทุกข์ คือ การ
ดับตัวกู-ของกูเสียหรือธรรมะอันเป็นอุบายดับทุกข์ ก็คือ สัจจะ คือความที่เห็น
โลกเป็นของว่างนั่นเอง

วันวิสาขบูชา ท่านพูดถึงการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ก็คือการตรัสรู้
ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น และเห็นว่าหัวใจของพระพุทธศาสนา คือความไม่
ยึดมั่นถือมั่น

ในการแสดงธรรมแห่งอื่น ๆ ก็มุ่งเน้นการละความยึดถือ เพื่อการมีจิต
ว่างทั้งสิ้นเช่น ขราวาสธรรม คือ สัจจะกับขราวาส โดยท่านชี้ให้เห็นว่า ชีวิต
ของความเป็นขราวาสนั้นมากและเต็มไปด้วยปัญหานานัปการ จึงจำเป็นต้องมีจิต
ว่าง คือ การมีจิตที่เต็มไปด้วยสติปัญญา จึงจะแก้ปัญหาชีวิตของตนเองได้

ผลกระทบจากการนำเสนอเรื่อง "จิตว่าง" ของท่านพุทธทาส

เราพบว่า การนำเสนอเรื่องจิตว่างของท่านพุทธทาสนั้น ได้รับผลกระทบอย่างมากทั้งฝ่ายที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย โดยเฉพาะในฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยนั้น มีการตื่นตัวมาแสดงความคิดเห็นอย่างมากมายและต่อเนื่อง ทั้งฝ่ายสื่อมวลชนและเอกสารการพิมพ์ต่าง ๆ ท่าทีของท่านพุทธทาสที่มีการคัดค้านดังกล่าวนี้ ท่านไม่มีความหวั่นไหวใด ๆ แต่กลับมองว่า เมื่อก่อนนั้นท่านคิดว่า คงต้องใช้เวลาในการทำความเข้าใจเรื่องสุญญตาikkan เป็น 20 ปี คนจึงจะเข้าใจได้แต่เวลานี้ไม่ถึงแล้ว เพราะคนที่ค้านหัวชนฝาว่าเป็นไปไม่ได้ที่ฆราวาสจะมีจิตว่างได้ เขาช่วยได้มาก ช่วยวิพากษ์วิจารณ์ให้คนหันมาสนใจ หนังสือพิมพ์หลายฉบับก็ช่วยกระตุ้นให้คนสนใจศึกษา คนจะได้อ่านได้ศึกษาทำให้เข้าใจเรื่องสุญญตาได้เร็วขึ้น

ข้อเสนอแนะ

การวิจัยนี้ได้ตั้งวัตถุประสงค์ไว้กว้าง ๆ ว่า จะวิเคราะห์แนวคิดเรื่องจิตว่างของท่านพุทธทาส ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าท่านเป็นปราชญ์ทางศาสนาผู้ยิ่งใหญ่ที่ควรแก่การศึกษาถึงชีวิตและผลงานทางพุทธของท่านอย่างจริงจัง และการวิเคราะห์นี้เป็นเพียงแนวทางวิจัยผลงานของท่านส่วนหนึ่งเท่านั้น คือได้ศึกษาเฉพาะเรื่องสุญญตาหรือ จิตว่าง ตามแนวทางการสอนของท่าน ศึกษาวิธีการนำเสนอ อุปสรรคและผลกระทบจากการนำเสนอไปแล้ว และจากการศึกษามาทำให้เราพบวิวัฒนาการการสอนเรื่อง สุญญตา หรือ จิตว่าง ทั้งในก่อนและหลังสมัยพุทธกาลโดยเฉพาะแนวทางการสอนของท่านพุทธทาสนั้น เราได้เห็นกระบวนการเป็นระบบในการสอนที่ควรแก่การศึกษาเพื่อเป็นแบบอย่างอันดีต่อไป

ในการวิจัยในโอกาสต่อไปนั้น หากมีผู้มีความสนใจที่จะวิจัยเกี่ยวกับงานของท่านพุทธทาส ก็อาจจะวิเคราะห์เรื่องต่อไปนี้ คือ:-

1. ศึกษาวิเคราะห์ "สัพพตา" ของท่านพุทธทาสในแง่มุมต่าง ๆ อย่างละเอียดเช่น สัพพตากับขราวาส จิตว่างในชีวิตประจำวัน สัพพตปฏิบัติสังขตคาหรือธรรมะอันเนื่องด้วยสัพพตา เป็นต้น

2. ศึกษาวิเคราะห์วิวาทะธรรม เรื่อง จิตว่าง ของท่านพุทธทาส กับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช

3. ศึกษาวิเคราะห์ธรรมะข้ออื่น ๆ ในวรรณคดีของท่านพุทธทาส เช่น:-

นิพพาน	อนัตตา
ตถตา	อติมมขตา
อิทัปปัจจขตา	ปัจจุสมุทปะบาท เป็นต้น

การศึกษาวิเคราะห์เรื่องสัพพตา และเรื่องอื่นที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยกับสัพพตาดังที่ได้เสนอแนะไว้ อาจเป็นประโยชน์ให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจหัวใจของพุทธธรรมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น และสามารถนำไปประยุกต์ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง ต่อสังคม และต่อโลกได้มากขึ้น.

บรรณานุกรม

1. ภาษาไทย

ก. เอกสารปฐมภูมิ

การศาสนา กรม, กระทรวงศึกษาธิการ. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสังคายนา

45 เล่ม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2525.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา 45 เล่ม. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์การศาสนา, 2525.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง 45 เล่ม. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์การศาสนา, 2530.

ข. เอกสารทุติยภูมิ

จินดา จันทรแก้ว. พุทธวิภาษวิธี. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, 2531.

_____. "วิจารณ์บทวิพากษ์ของพระโพธิรักษ์," สมาธิ, ปีที่ 1 ฉบับที่ 8.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สมาธิ, 2528.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. ศรีมัททกตวิคัลลิตา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพร่
พิทยา, 2524.

ช.ภ.ท. (นามปากกา). ชีวิตและงานของท่านพุทธทาส. กรุงเทพมหานคร :
อักษรการพิมพ์, 2515.

โตนลด์ เค. สแนเวอร์. ท่านพุทธทาสนักปฏิรูปศาสนาในเมืองไทย. แปลโดย
ชาญณรงค์. เมฆินทรางกูร, กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์, 2528.

เทพเวที, พระ (ประยุทธ์ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม.
กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2528.

เทพเวที, พระ(ประยุทธ์ ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.

กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2528.

ธีรทาส. ศิษย์โง่ไปเรียนเขิน. กรุงเทพมหานคร : แสงสุทธิการพิมพ์, 2531.

พุทธทาสภิกขุ. แก่นพุทธศาสน์. กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, 2524.

———. คติธรรมจากธรรมปาฏิโมกข์. กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์
พระนคร, 2526.

———. ขราวาสธรรม. กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร, 2527.

———. จิตว่างในชีวิตประจำวัน. กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์,
2533.

———. หุมนุธรรมบรรยายเรื่องจิตว่าง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
คลังวิทยา, 2520.

———. ตามรอยพระอรหันต์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ,
2530.

———. นิพพาน. กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์, 2529.

———. ปรมัตถสภาวะธรรม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ,
2530.

———. มาฆบูชาเทศนา. กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร, 2524.

———. วิสาขบูชาเทศนา เล่ม 1,2. สุราษฎร์ธานี, ธรรมทานมูลนิธิ,
2525.

———. สฤญดาปริวรรต เล่ม 1,2. สุราษฎร์ธานี, ธรรมทานมูลนิธิ,
2519.

———. สู่จิตว่าง. กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์, 2529.

———. สูตรของเว่ยหล่าง. กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์, 2529.

———. หลักธรรมสำหรับนักศึกษา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรม
บูชา, 2525.

———. อนัตตาของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพมหานคร : หจก. ภาพพิมพ์,
2530.

พุทธศาสนิกศุ . อาสาฬหบูชาเทศนา. กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร, 2524.
มหามกุฏราชวิทยาลัย. วิสุทธิมรรคแปล. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, 2516.

เมธีธรรมาภรณ์, พระ. เปรียบเทียบแนวคิด พุทธศาสน-ชาวจีน. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์อมรินทร์พรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2532.

วิจิตร เกิดวิสิทธิ์. ปรัชญาครุฑทั้งหก. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงกมล,
2527.

เสถียร พันธรังษี. ศาสนาเปรียบเทียบ เล่ม 1-2. กรุงเทพมหานคร : โรง
พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514.

เสถียรโกเศศ - นาคประทีป. กามนิต. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยเชชม,
2492.

เสถียร โพธิ์นันทะ. ปรัชญามหาธาน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราช
วิทยาลัย, 2519.

_____. ประวัติศาตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมยุขปารุ. กรุงเทพ
มหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2518.

_____. "หลักสฤฤฤฤ", สมาธิ. ปีที่ 2 ฉบับที่ 14 (พฤศจิกายน
2529) กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สมาธิ, 2529.

สนั่น ไชยฐานกุล. ปรัชญาอินเดีย. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
2529.

แสงโสม เกษมศรี. ประวัติบุคคลสำคัญของโลก. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนา
พานิช, 2509.

สัมพันธ์ ก้องสมุทร. พุทธศาสนาจารย์แห่งเถรวาท. กรุงเทพมหานคร : สำนัก
พิมพ์สุภาพใจ, 2527.

_____. สองยอดนักรบแห่งกองทัพธรรม. กรุงเทพมหานคร : สำนัก
พิมพ์สุภาพใจ, 2527.

สุนทร ณ รังษี. ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, 2527.

สวนอศรมมูลนิธิ. ห้าสิบปีสวนโมกข์ ภาคหนึ่ง-สอง, กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์
พระนคร, 2525.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. ปรัชญาอินเดีย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์,
2524.

อภิรักษ์ โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. พระพุทธศาสนาหาอ่าน. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2527.

อรุณ เวชสุวรรณ. ขุมนุธรรมบรรยายเรื่องจิตว่างของท่านพุทธทาส. กรุงเทพ
มหานคร : โรงพิมพ์วัฒนา, 2520.

_____. วิวาทะระหว่าง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กับ ท่านพุทธทาส
ภิกษุ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, 2527.

2. ภาษาอังกฤษ

Barnes, Hazel E. JEAN-PAULS SARTRE BEING AND NOTHINGNESS.

New York: Washington Square Press, 1966.

Edwards, Paul. THE ENCYCLOPEDIA OF PHILOSOPHY. New York;

Macmillan, Inc, 1972.

Kalupahana, David J. NAGARJUNA. New York: State University
of New York Press, 1986.

Meererk, Prayoon, Phramaha. SELFLESSNESS IN SARTRE'S EXIS-
TENTIALISM AND EARLY BUDDHISM. Bangkok: Mahachula-
longkorn Buddhist University, 1988.

Santina, Peter Della. MADHYAMAKA SCHOOL IN INDIA. Delhi :
Shri Jainendra, 1986.

ประวัติผู้เขียน

พระพอง อภิวัฒน (สวัสดี) เกิดเมื่อวันที่ 22 มกราคม พ.ศ. 2504 เป็นชาวอำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ จบการศึกษาศาสนศาสตร์บัณฑิต (พธ.บ.) คณะครุศาสตร์ สาขาการบริหารการศึกษา จากมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี ในปีการศึกษา 2529 ฝึกปฏิบัติงานในภาคสนามที่อำเภอสวี่ จังหวัดชุมพร เป็นเวลา 2 ปี และเข้าศึกษาต่อระดับปริญญาโทที่บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี ในพระบรมราชูปถัมภ์ เป็นรุ่นแรกในปี 2531

ปัจจุบันประจำอยู่วัดแก้วฟ้า บางกรวย จังหวัดนนทบุรี รับหน้าที่ฝ่ายเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยการจัดรายการบรรยายธรรมทางสถานีวิทยุกระจายเสียงยานเกราะ 540 ในรายการ "ธรรมาธิษฐาน" เป็นประจำทุกวัน และรายการ "เสียงธรรมจากมูลนิธิเผยแผ่พระพุทธศาสนา" ทุกวันอาทิตย์ เป็นวิทยากรของมูลนิธิเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งรับหน้าที่เป็นวิทยากรบรรยายธรรมตามสถาบันการศึกษา หน่วยงานราชการและสถานที่ต่างๆ โดยทั่วไป.